ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
TÜRK TARİH KURUMU YAYINLARI
XXIV. DİZİ — Sa. 7

SURİYE – FİLİSTİN
SELÇUKLU DEVLETİ TARİHİ

Prof. Dr. ALİ SEVİM

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ — ANKARA
1989

ISBN 975 - 16 - 0124 - X

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
TÜRK TARİH KURUMU YAYINLARI
XXIV. DİZİ — Sa. 7

SURİYE – FİLİSTİN
SELÇUKLU DEVLETİ TARİHİ

Prof. Dr. ALİ SEVİM

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ — ANKARA
1989

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ VII-IX.

GİRİŞ 1–17

XI. YÜZYILDA ORTADOĞU'NUN SİYASÎ DURUMU 1.

BÖLÜM

I.

SURİYE VE FİLİSTİN'E İLK TÜRK GİRİŞLERİ 18–33.

1. HANOĞLU HARUN KUZEY-SURİYE'DE 18.
2. EMÎR AFŞİN VE SANDAK KUZEY-SURİYE'DE 23.
3. FİLİSTİN'DE BİR TÜRKMEN BEYLİĞİ 24.
4. MİRDASOĞULLARI EMÎRLİĞİNİN SELÇUKLU TÂBİİYETİNE GEÇMESİ 27.
5. SULTAN ALP ARSLAN KUZEY-SURİYE'DE 28.

BÖLÜM

II.

EMÎR ATSIZ DEVRİ

SURİYE VE FİLİSTİN SELÇUKLU DEVLETİNİN KURULUŞU 34–49.

1. MISIR SEFERİ 40
2. MISIR SEFERİNDEN SONRA DEVLETİN SARSILMASI 42.
3. KUZEY-SURİYE OLAYLARI 44.

BÖLÜM

III.

TUTUŞ DEVRİ 50–56.

1. ATANMASI, GİRİŞİMLERİ VE DEVLETE HÂKİM OLMASI 50.
2. TUTUŞ-MÜSLİM MÜCADELELERİ 53.

BÖLÜM

IV.

SÜLEYMANŞAH'IN KUZEY-SURİYE'DEKİ FETİHLERİ 57-67.

1. SULTAN MELİKŞAH'IN KUZEY-SURİYE SEFERİ VE SONRAKİ OLAYLAR 63.

BÖLÜM
V.
TUTUŞ'UN SALTANAT MÜCADELELERİ 68–82.
1. KUZEY-SURİYE, KUZEY-IRAK VE DOĞU-ANADOLU'YA HÂKİMİYET 68.
2. AKSUNGUR VE BOZAN'IN BERTARAF EDİLMESİ 71.
3. REY SAVAŞI VE TUTUŞ'UN SONU 73.
BÖLÜM
VI.
HALEB SELÇUKLU DEVLETİ
MELİK RIDVAN DEVRİ 83-93.
1. DIMAŞK SELÇUKLU DEVLETİYLE İLİŞKİLER 86.
BÖLÜM
VII.
HAÇLILARIN ORTA-DOĞU'YA GİRİŞLERİ VE HALEB SELÇUKLU DEVLETİ 94–127.
1. SELÇUKLU ORDUSUNUN ANTAKYA KUŞATMASI 100.
2. HAÇLILARLA MÜCADELELER 106.
3. MELİK RIDVAN'IN HAÇLILARA KARŞI İTTİFAK GİRİŞİMLERİ 112.
4. SELÇUKLU ORDUSUNUN HAÇLILARA KARŞI SEFERLERİ 117.
6. MELİK RIDVAN'IN ÖLÜMÜ VE TARİHÎ KİŞİLİĞİ 124.
BÖLÜM
VIII.
ALP ARSLAN DEVRİ 128–134.
BÖLÜM
IX.
SULTANŞAH DEVRİ 135–146.
BÖLÜM
X.
DIMAŞK SELÇUKLU DEVLETİ
MELİK DUKAK DEVRİ 147–166.
1. HAÇLILARLA MÜCADELELER 155.
KRONOLOJİ CETVELİ 169.
BİBLİYOGRAFYA 181.
GENEL DİZİN 185

ÖNSÖZ

Selçukluların Gaznelilere karşı kazandıkları *Dandanakan Meydan Savaşı*'ndan (23 Mayıs 1040) sonra *Horasan*'da kurulan *Büyük Selçuklu Devleti*'nin ilk sultanı, büyük devlet adamı Tuğrul Bey, bir yandan, bütün *İslâm* âleminin maddî kudret ve kuvvetini temsil etme faaliyetlerine devam ederken, bir yandan da batı yönünde, özellikle *Bizans* hâkimiyetindeki *Anadolu*'da, fetih hareketlerini planlı bir şekilde yürüterek bu ülkenin bir *Türk* yurdu, bir *Türkiye* haline getirilmesi yolunda ilk girişimleri başlatmıştı. *Anadolu*'daki bu büyük tarihî fetih ve yerleşme faaliyetletine paralel olarak, XI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, sultan Alp Arslan zamanında, *Anadolu*'da fetihler yapmakta olan *Yabgulu* ve *Yıva* adlarıyla da anılan *Nâvekiyye Türkmen* gurupları, Kurlu, Atsız, Şöklü vs. gibi beylerin buyrukları altında, *Mısır Fatımî* devletinin hâkimiyetindeki *Filistin*'e gelerek burada bir *Türkmen Beyliği* kurmuşlardır. *Büyük Selçuklu Devletine* tâbi olarak kurulan bu *Türkmen Beyliği*, daha sonra, sınırları, şimdiki *Filistin*, *Suriye*, *Lübnan*, *Ürdün*, *İsrail*, *Kuzey - Irak*, *Doğu ve Güney - Doğu Anadolu*, *Azerbaycan*, *Rey* ve *Hemedan* ülke, bölge ve şehirlerini içine almak suretiyle, *Suriye* ve *Filistin Selçuklu Devleti* haline getirildi. Daha açık bir ifadeyle, önce Kurlu Bey tarafından kurulan *Filistin Türkmen Beyliği*, emîr Atsız tarafından geniş fetihler yapılmak suretiyle, bir devlet haline getirilmiş, daha sonra da yönetim, sultan Alp Arslan'ın oğlu Tutuş'a geçmiştir. Fakat bir süre sonra, *Büyük Selçuklu İmparatorluğunun* vasalları olan *Türkiye Selçuklu Devleti* hükümdarı Kutalmışoğlu Süleyman (Süleymanşah), Tutuş ve *Musul* emîri Müslim arasında, Kuzey -

Suriye hükümranlığı için mücadeleler başladı. Bu mücadeleler sonucunda, Müslim ve Süleymanşah hayatlarını kaybettiler. Bunun üzerine sultan Melikşah, buhranın yayılmasını önlemek amacıyla, duruma müdahale ederek *Kuzey - Suriye*'ye geldi ve bölgenin yönetimini, merkezî durumda bulunan bazı kentlere *(Urfa, Antakya* ve *Haleb)* valiler atamak suretiyle, doğrudan doğruya *Büyük Selçuklu Devleti*'ne bağladı. Böylece *Türkiye Selçuklu Devleti* ile Tutuş'un başında bulunduğu *Suriye ve Filistin Selçuklu Devleti* arasında bir tampon bölge oluşturulmuş oldu. Sultan Melikşah'ın ölümü üzerine Tutuş'un, giriştiği saltanat mücadelesinde başarılı olamayıp hayatını kaybetmesi sonucunda, oğulları Rıdvan ve Dukak, *Haleb* ve *Dımaşk (Şam)*'ta, yine *Büyük Selçuklu Devletine* tâbi iki ayrı *Selçuklu* devletinin hükümdarları olarak hâkimiyetlerini sürdürdüler. Her iki *Selçuklu* devleti, XI. yüzyılın sonlarına doğru, büyük askerî güçlerle harekete geçerek *Orta - Doğu*'ya gelip *Urfa, Antakya* ve *Kudüs*'te birer devlet kuran *Haçlılarla* sürekli ve etkili mücadelelerde bulundular ve dolayısıyla *Suriye* ve *Filistin*'i onlara karşı savunmada büyük çaba gösterdiler ve başarılar kazandılar. Fakat daha sonraki yıllarda, her iki *Selçuklu* devleti, daha önceki tarih devirlerinde kurulup yıkılan birçok *Türk* devletleri gibi, çeşitli sebeplerle tarihe karıştılar. Bununla birlikte, bir süre sonra, *Türk Zengiler* devleti *(Suriye ve Musul Atabekleri)*, *Suriye* ve *Filistin*'de *Türk* hâkimiyetini devam ettirmişlerdir.

Türk kamu oyunda pek fazla bilinmeyen *Suriye ve Filistin Selçukluları* hakkında, ağır bilimsel ifade ve münakaşalardan uzak, her düzeydeki yurttaşlarımızın kolaylıkla okuyup bilgi sahibi olabileceklerini umduğu-

muz bu eseri (*), *başlı başına bir tarih yaratan Büyük Milletimizin* istifadesine sunmakla kendimi sonderecede mutlu hissettiğimi içtenlikle ifade etmeliyim.

Prof. Dr. ALİ SEVİM
A.Ü. DTC. Fakültesi Ortaçağ Tarihi
Ana Bilim Dalı Başkanı ve Türk
Tarih Kurumu Aslî Üyesi

* *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi* adlı ayrı bir eser, bütün bilimsel ayrıntı ve münakaşalarıyla birlikte tarafımızdan daha önce (Ankara 1983 Türk Tarih Kurumu yayınlarından) yayınlanmıştır.

GİRİŞ

XI. YÜZYILDA ORTA - DOĞU'NUN SİYASÎ GÖRÜNÜMÜ

Suriye ve *Filistin*'in *Selçuklular* tarafından fethi ve buralarda bir *Türk* devletinin kurulması sırasında, *Orta-Doğu*'da, *Büyük Selçuklu* ve *Bizans İmparatorlukları* ile *Bağdad Abbasî* ve *Mısır - Fatımî Halifelikleri* ve *Büveyhoğulları Devleti* bulunmakta idi. Bu büyük devletlerden başka *İran*, *Kuzey - Irak*, *Doğu* ve *Güney - Doğu Anadolu* ve *Kuzey - Suriye*'de irili ufaklı *Müslüman* ve *Müslüman* olmayan birçok küçük emîrlikler de vardı. Bu emîrlikler, yukarıda adları geçen büyük devletlerin vasalı durumunda bulunuyorlardı. Fakat *Selçukluların Orta - Doğu* ülkelerine de hâkim olmalarından sonra bu siyasî kuruluşlar, onların yüksek hâkimiyetlerini tanıdılar.

Selçuklu İmparatorluğu

Selçuklular, 23 Mayıs 1040'da, *Gaznelilere* karşı kazandıkları ünlü *Dandanakan Meydan Savaşı*'ndan sonra *Horasan*'da bağımsız bir devlet kurdular. *Türk ve* dünya tarihi bakımından çok büyük ve önemli sonuçlar doğuran bu zaferden sonra *Selçuklular*, *Merv* kentinde topladıkları *Büyük Kurultay*'da, *Türklerin* çok eski devirlerdenberi sahip oldukları *dünya hâkimiyeti ülküsü* uyarınca, gerek doğuda, gerekse batıda fetihlere girişmeyi kararlaştırdılar. İlk *Selçuklu* sultanı Tuğrul Bey'in önderliğinde, batı yönünde yapılan fetihler, dünya, özellikle *Orta - Doğu* tarihi bakımından büyük bir değer kazanmıştır.

Gazneli sultan Mesud'un tahta geçmesinde büyük rol oynayan ve kaynaklarda *Balhan*, *Irak* ve *Nâvekiyye (Yabgulu)* adlarıyla anılan *Türkmenlerin*, onun ihanetine uğramaları sebebiyle, Boğa, Göktaş, Dana, Oğuzoğlu

Mansur, Anasıoğlu v.s. beylerin yönetimleri altında *Horasan*'dan batıya hareket ettiler. Bunlardan bir bölüğü *Acem Irakı (Zagros* dağlarının doğusu)'na, başka bir bölüğü de *Azerbaycan*'a gelerek bura hâkimi Vehsudan'ın hizmetine girdiler. Bununla birlikte Vehsudan'ın onlardan kuşkulanması ve dolayısıyla bazı beylerini öldürtmesi sonucunda, bunlardan bir kitle, *Urmiye Gölü* taraflarına gelerek buradaki soydaşlarına katıldılar. Böylece sayıları daha da artan bu *Türkmenler*, *Azerbaycan*'daki diğer *Türkmenlerle* birlikte *Anadolu* sınırlarını aşıp *Hakkâri* yörelerine geldiler; çok geçmeden *Batman*, *Garzan*, *Zap* ve *Bolan* sularının kaynaklarındaki engebeli araziyi istilâ ettiler. Daha sonra onlar, *Müslüman Mervanoğulları* beyliğinin yönetimdeki *Diyarbakır*, *Silvan*, *Mardin*, *Cizre* ve yörelerine akınlar yaptılar. Fakat *Cizre Mervanlı* emîri Süleyman'ın ihanetine uğramaları sebebiyle, buradan ayrılıp *Musul*'a yöneldiler; kendilerine karşı harekete geçen bura emîri Karvaş'ı yenilgiye uğrattılar (1042). Bir yıl sonra, yani 1043 yılında, Karvaş'ı ikinci kez yenilgiye uğratıp *Musul*'u elegeçirdiler ve yörelerine akınlar yaptılar. *Türkmen* beyleri, elegeçirdikleri il ve ilçe camilerinde, kendisine tâbi olduklarını göstermek ve dolayısıyla, bu istilâ hareketlerine meşrûluk vermek amacıyla, *Selçuklu* sultanı Tuğrul adına hutbe okutmuşlardır. Bununla birlikte memleketleri istilâya uğrayan emîrler, Sultan'a başvurarak "*Türkmen* istilâsını durdurtmasını" dilediler; o da onların "Bu isteklerini yerine getireceğini" bildirdi. Fakat bu sıralarda *Musul* emîri Karvaş, komşu emîrlerden de yardım olarak *Musul* ve yörelerindeki *Türkmenleri* Nisan 1044'de bozguna uğrattı. Bunun üzerine bu *Türkmenler*, kuzeye *Diyarbakır* yörelerine çekildiler. Sultan Tuğrul, onlara bir ulak göndererek "*İslâm* memleketlerine akınlar yapmamalarını, *Azerbaycan*'a giderek *Bizans*'a akınlar yapacak olan *Selçuklu* komutanlarına katılmalarını" bildirdi. Sultanın buy-

ruğu üzerine bu *Türkmenler*, Mansur, Göktaş ve Anasıoğlu Beylerin yönetimleri altında, kendilerine engel olan *Van Gölü Bizans* valisi Stefanos'u yenilgiye uğrattıktan (1045) sonra *Azerbaycan*'a geldiler. Daha sonraki yıllarda bu *Türkmenler*, sultan Tuğrul'un buyruğu gereğince, *Bizans*'a *(Anadolu)* karşı düzenlenen bütün askerî hareketlere katıldılar.

Sultan Tuğrul, devletin başkentini *Nişabur*'dan *Rey* (*Tahran* yakınlarında) kentine naklettikten sonra, beraberinde bulunan *Selçuklu* prensleri Kutalmış, Resultekin, İbrahim Yınal, Hasan ve Yakutî'yi özellikle batı yönündeki ülkelerin fethiyle görevlendirdi. Bu *Selçuklu* prensleri, birkaç yıl içinde, *Hemedan*, *İsfahan*, *Hazar Denizi* bölgesi, *Azerbaycan ve Doğu - Anadolu* bölgesinden *Güney - Kafkaslara* kadar olan yerleri istilâ ettiler. Bu yeni *Selçuklu* harekâtı üzerine *Bizans* imparatoru IX. Konstantin Monomak'ın Liparit komutasında sevkettiği kuvvetler, *Müslüman Şeddadoğulları* beyliğinin başkenti *Dovin*'e kadar olan yerleri istilâ etti (1045). Bunun üzerine sultan Tuğrul'un emriyle harekete geçen Kutalmış, *Gence* önlerinde Liparit'i ağır bir yenilgiye uğrattı. Bu zafer, *Bizans*'a karşı kazanılan ilk *Selçuklu* başarısı idi. Öte yandan prens Hasan, *Van Gölü* bölgesine akınlar yapmakta iken Katakalon ve Aaron kumandasındaki *Bizans* ordusu ile *Büyük Zap Suyu* yörelerinde, 1047/48 yılında, giriştiği savaşta, yenilgiye uğradı ve şehit oldu. Bu yenilgi üzerine sultan Tuğrul, İbrahim Yınal'ı, *Azerbaycan* Valiliğine atayarak ona "Kutalmış'la birlikte *Anadolu* fetihlerine devam etmesini" bildirdi. Derhal harekete geçen *Selçuklu* ordusu, *Erzurum*'u fethettikten sonra Liparit, Katakalon ve Aaron komutasındaki *Bizans* ordusunu *Hasankale (Kapetru Kalesi)* önlerinde ağır bir yenilgiye uğrattı (Eylül 1048), başkomutan Liparit de tutsak alındı. Böylece prens Hasan'ın intikamı alındığı gibi, çok sayıda tutsak ve ganimet

de elegeçirildi. İbrahim Yınal, tutsak Liparit ve değerli ganimetleri başkent *Rey*'de bulunan sultan Tuğrul'a bizzat gidip takdim etti.

Peçenek Türklerinin batı yönünden *Bizans*'ı ciddi şekilde tehdit etmeleri sebebiyle ve özellikle *Pasin* yenilgisinden sonra imparator Monomak, *Anadolu*'da *Selçuklularla* yeni bir mücadeleye girişmeyi göze alamadı. Bu sebeple eski vasalı *Mervanlı* emîri Nasruddevle Ahmet aracılıyla sultan Tuğrul'a barış önerisinde bulundu. Sultan, tutsak Liparit'in salıverilmesi için kurtuluş akçası ve değerli armağanlarla gelen *Bizans* elçi heyetini huzuruna kabul ile, kurtuluş akçasını almaksızın Liparit'i serbest bıraktı. Daha sonra sultan Tuğrul, Şerif Ebulfazl Nâsırüddin başkanlığında *İstanbul*'a bir elçi heyeti gönderdi. Yapılan müzakereler sonucunda "*Emeviler* devrinde *İstanbul*'da yapılan harap bir durumdaki camiin tamiri, mihrabının üzerine, eski *Türk* hâkimiyet alâmeti olarak kullanılan ve Tuğrul Bey'in de mühründe bulunan *ok* ve *yay* işaretinin konması, *Mısır Fatimî* halifeliği adına okunan *Şiî hutbesinin Sünnî Abbasî Halifeliği* ve *Selçuklu Sultanlığı* adına değiştirilmesi" kararlaştırıldı; fakat "*Bizans*'ın *Selçuklu* devletine yıllık vergi ödemesi" maddesi kabul edilmedi.

Sultan Tuğrul, ülke içindeki bazı huzursuzlukları ortadan kaldırıp devletin merkeziyetçi kudretini hâkim kıldıktan sonra *Anadolu* fetih harekâtına başladı. O, 1054 yılında *Anadolu* sınırlarını aşarak *Van Gölü*'nün kuzey - doğusundaki *Muradiye* (Eski adı : *Bergiri*) ile *Erciş*'i fethetti; daha sonra *Malazgirt*'i kuşattı. Sultan, bir yandan *Bizans* muhafızı Vasil'in savunduğu kaleyi büyük bir mancınıkla dövdürürken, bir yandan da surların dibinden lâğımlar kazdırdı. *Selçuklu* askerlerinin öğle vakti, çadırlarında bulundukları sırada, bir *Norman* fedaisi petrol - kükürt karışımından oluşan maddeleri fırlatarak tahta *Selçuklu* mancınığını ateşe verdi. Norman askeri derhal takip edildi ise de yakala-

namadı; bu sebeple *Malazgirt* kuşatmasına bir süre ara verildi. Sultan Tuğrul'un üç kola ayırdığı ordu birlikleri, bir yandan *Kafkas*, *Canik*, *Tercan* ve *Sasun* dağlarına ve *Erzincan*'a kadar ilerlerken, bir yandan da *Çoruh* vadisi ötesindeki memleketleri istilâ etti; bu harekât sırasında *Bizans* kuvvetleriyle çarpışmalarda bulundular; bu arada general Gagik'in yönettiği *Bizans* birlikleri tamamen yok edildi. Bizzat sultan Tuğrul'un başında bulunduğu kuvvetler, *Kars*'ı kuşattıktan sonra *Pasin Ovasına* kadar ileri hareketlerini sürdürdüler; hiç bir *Bizans* kuvveti kendilerine karşı koymaya cesaret edemedi. Daha sonra yeniden *Malazgirt* kalesi kuşatıldı; surların bazı yerleri delindi ise de kale, yine alınamadı. Sultan Tuğrul, kış mevsiminin yaklaşması dolayısıyla ilkbaharda yeniden harekâta başlamak üzere, elegeçirilen tutsak ve ganimetle *Anadolu*'dan ayrıldı; bu dönüş sırasında *Adilcevaz* da fethedildi.

Sultan Tuğrul'un ayrılmasından sonra onun buyruğuyla *Anadolu*'da *Selçuklu* kumandanlarının yönettiği kuvvetler, istilâ ve fetih hareketlerine devam ettiler. Bu cümleden olarak Çağrı Bey'in oğlu Yakuti, 1057 yılında, beraberinde emîr Sabuk (Sandak veya Saltuk olmalı), *Doğu - Anadolu*'ya başarılı akınlar yaptı. Kendisine karşı gönderilen *Bizans* generali Nikephoros Bryennios, onunla giriştiği bütün çarpışmalarda yenilgiye uğradı. Prens Yakuti'nin gönderdiği başka bir *Selçuklu* birliği, *Kars* ve *Anı* kalelerini kuşattı ise de elegeçiremedi. Yine bu kuvvetler, *Pasin Ovası* ve yörelerindeki kent ve kaleleri kuşatıp sıkıştırdılar ve *Ügümi*'yi fethettiler. Yakuti'nin *Azerbaycan* ve *Erran*'dan sevkettiği *Türkmen* birlikleri, *Erzurum*, *Erzincan* ve *Kemah*'a kadar harekâttta bulunarak buraları elegeçirdiler, *Harput* yörelerine de akınlar yaptılar. Yakuti'ye bağlı başka bir *Selçuklu* kuvveti, *Şebinkarahisar*'ı fethetti. Yiğit *Türk* komutanlarından emîr Dinar, üçbin atlı kuvvetiyle *Bizanslıların* şiddetle savun-

dukları *Malatya*'yı elegeçirdi ve kent yöreleri akınlara uğratıldı. Emîr Dinar'ın bu çarpışmalarda şehit olduğu ileri sürülüyor (1058).

Prens Yakuti, 1059 yılında da, sultan Tuğrul'un buyruğuyla, beraberinde, Horasan Sâlârı, Kapar (Emîr Kebir olabilir), Kicaciç (Kiçkine olabilir) ve Sabuk adlı emîrler olduğu halde, *Van Gölü*'nün kuzeyinden *Anadolu*'ya girdi. Horasan Sâlârı, *Urfa*'yı kuşattı ise de alamadı. Emîr Sabuk ise *Sivas* ve kalesini kolayca elegeçirdi. Yeni Bizans imparatoru X. Konstantin Dukas, *Selçuklu* kuvvetleri karşısında başarılı olamadı.

Sultan Tuğrul, 1062 yılında, *Azerbaycan* ve *Erran*'a gelerek *Anadolu*'da sürdürülen askerî harekâtı denetledikten ve Yakuti'ye "harekâta devam etmesini" bildirdikten sonra *Irak*'a gitti. Yakuti, Horasan Sâlârı, Cemcem (*Erzurum*'da türbesi olan Cemceme Sultan olabilir) ve İsuli (Anasıoğlu olabilir) adlı emîrlerle *Anadolu* sınırlarını yeniden aşıp *Ergani* ve yörelerini *(Bagin ve Tulhum*'u) akınlara tâbî tuttular; ayrıca *Selçuklu* vasalı *Diyarbakır* emîri Nasr ile birlikte *Dicle* ve *Fırat* havzalarını istilâ ettiler. Bu akınları önlemek amacıyla imparator Dukas, general Merve ve *Urfa* valisi Tavdanos'u görevlendirdi; fakat *Selçuklu* akıncılarının *Azerbaycan*'daki üslerine dönmeleri sebebiyle herhangi bir savaş yapılamadı. Bununla birlikte bu iki *Bizans* kumandanı, *Türk* ve *Mervanlı* kuvvetlerinin savundukları *Âmid* (Eski *Diyarbakır)*'i kuşattı. Şehir dışında yapılan ve her iki tarafın da ağır kayıplar verdiği savaşta, *Selçuklu* emîri Hacı Başara şehit oldu, Tavdanos da hayatını kaybetti. Sultan Tuğrul devrinde gerçekleştirilen akınlar sonunda, *Sivas*'a kadar olan *Bizans* kale ve müstahkem yerleri büyük ölçüde tahrip edildi ve böylece bu bölgelerdeki *Bizans* savunma gücüne telâfisi güç ağır darbeler indirildi.

Sultan Tuğrul'un ölümünden (Eylül 1063) sonra *Büyük Selçuklu* devleti sultanı olan Alp Arslan, Kutalmış'ın isyanını bastırarak ülke içinde birlik ve huzuru sağlamıştı. Çok geçmeden sultan Alp Arslan, sultan Tuğrul devrinden beri yapılagelen *Anadolu* seferlerini devam ettirmek üzere, ordusuyla başkent *Rey*'den *Azerbaycan*'a geldi (Şubat 1064). Daha sonra o, *Urmiye Gölü*'nün Kuzey - doğusundaki *Merend*'e ulaştı. Burada, *Anadolu*'ya devamlı akınlar yapan emîr Tuğtekin, huzuruna gelip, giriştiği akınlar ve özellikle *Anadolu*'ya giden yollar hakkında kendisine bilgi verdi. Çok geçmeden *Nahçıvan*'a gelen sultan, teknelerden yaptırdığı bir köprüden geçirttiği ordusunu, iki koldan harekete geçirdi. Bizzat başında bulunduğu kolla ilerleyerek, *Selçuklu* istilâsı sebebiyle, *Bizans*'ın *Anadolu*'daki hâkimiyetinin çökmesinden faydalanarak *Bizans*'a karşı, *Lori* ve çevresinde bağımsız bir *Ermeni* prensliği kurma savaşı vermekte olan Giorg'un "yıllık vergi ödemek şartı ile *Selçuklu* vasalı olma" önerisini kabul etti. Daha sonra *Gürcistan*'a yürüyen sultan, *Tiflis* ve *Çoruh* ırmağı arasındaki yerleri *(Kartlı* ve *Javakhet)* istilâ ederek *Gürcistan*'ın kuzey ucuna kadar ilerledi ve *Trialet* dağlık bölgesini fethetti; bu sırada *Selçuklu* öncü birlikleri de *Kveliskür* kentine ulaşmışlardı. Daha sonra Alp Arslan, *Şavşat* üzerinden güneye indi ve *Kars* taraflarındaki *Akşehir (Sepidşehr)* ve yörelerini fethetti (Temmuz 1064). Çok geçmeden sultan, *Bizans* kuvvetlerinin şiddetle savunduğu *Allaverdi* şehrini hücumla elegeçirdi. *Kafkas* dağlarına kaçmak suretiyle canını kurtaran *Gürcü* prensi IV. Bagrat, sultana özel bir elçi heyeti gönderip "*Selçuklu* devletine yıllık vergi verme ve dolayısıyla vasallığını kabul etme" karşılığında barış istedi. Prensin önerisini kabul eden sultan, askerî harekâtı durdurduktan sonra *Aras* ırmağı havzasına geldi. Öte yandan oğlu Melikşah, vezir Nizamülmülk ve Yakuti ile birlikte, *Anberd*, *Sürmeli* ve *Hagios Georgio*

kale ve kentlerini fethetti. Daha sonra Melikşah, *Hıristiyan* din adamlarının oturdukları sağlam surlara sahip olan *Meryemnişin (Şirek*'teki *Marmaraşin* olabilir) kent ve kalesini şiddetle sürdürülen bir kuşatma sonunda fethetmeyi başardı. Bu önemli başarılarından dolayı sultan, oğlunu ve Nizamülmülk'ü huzuruna çağırıp kutladı. Daha sonra Alp Arslan, bütün ordu birliklerini toplayarak *Ani* kalesine yürüdü. *Arpaçay* üzerinde, sağlam surlar ve içi su dolu derin hendeklerle korunan ve çok sayıda *Bizans* askeri tarafından savunulmakta olan bu ünlü kaleyi şiddetle kuşattı. *Bizans* kuvvetlerinin bütün karşı saldırıları geri püskürtüldü. Sultanın verdiği mahirane savaş taktiğini tam anlamıyla uygulayan *Selçuklu* kuvvetleri, kaynaklarda "asla elegeçirilemez" şeklinde vasıflanan muazzam *Anı* kalesini fethetmeyi başardılar. Sultan, kent ve kalesinin yönetimine atamalar yaptıktan sonra yer yer yıkılan surları tamir ettirdi ve şehirde bir de mescit yaptırdı. Şehirdeki *Hıristiyan* din adamlarına hiç dokunmayarak *başvergisi (cizye)* karşılığında, onlara *aman* verdi (Ağustos 1064). Sultan Alp Arslan, fethettiği *Ermeni* ve *Gürcülerin* oturduğu *Bizans* memleketlerinin yönetimlerini, beraberinde sefere katılan vasal emîrlere şöylece verdi :

1 — *Van Gölü* bölgesi : *Nahçıvan emîri* Ebû Dülef'e.

2 — *Anı* ve yöreleri : *Dûbeyl* emîri Minuçehr'e.

3 — *Gürcistan* toprakları : *Gence* ve *Tiflis* emîrlerine.

Daha sonra sultan, başta *Abbasî* halifesi Kaaim Biemrillah olmak üzere, bütün *Müslüman* hükümdarlarına birer mektupla *(fetihnâme)* "Küffara karşı kazandığı zafer ve fetihler" hakkında bilgi verdi. Bu haber üzerine *Bağdad* ve diğer *İslâm* başkentlerinde kutlama törenleri ve şenlikler yapıldı. *Abbasî* halifesi, sultana gönderdiği cevabî mektupta, onu kutladıktan başka *Fetihler Babası*

(Ebulfeth) unvanını vermiştir. Sultan Alp Arslan, ülke içinde ortaya çıkan bazı huzursuzluklar sebebiyle ve ayrıca doğu sınırlarına birtakım fetih seferleri yapmak amacıyla, *Anadolu*'dan ayrıldı. Bununla beraber *Selçuklu* emîr ve kumandanlarına "*Anadolu* fetihlerine devam etmeleri" hususunda emirler verdi. Bunun üzerine, daha önceleri de *Anadolu*'da fetihler yaptığını gördüğümüz Horasan Sâları, *Dicle* ırmağı havzasındaki kalelerden bazılarını elegeçirdikten sonra *Urfa* yörelerine gelerek *Siverek* taraflarına akınlarda bulundu, *Urfa*'yı da başarısız bir kuşatma harekâtına girişti (1065/66). O, aynı yıl içinde, bu yörelere yeniden akınlar yaptı, hattâ *Diphisar* kalesini fethetti. Bu sırada kendisine karşı çıkan bir *Bizans* birliğini de bozguna uğrattı. Horasan Sâlârı, aynı yılda, *Urfa* ve yörelerine üçüncü kez akınlar düzenledi. Daha sonra o, yörelerine gelip karargâh kurduğu *Diyarbakır* emîri Nizamüddin Nasr ile müzakerelerde bulunmak için şehre girdiği zaman, Nizamüddin tarafından hile ile öldürülerek bir kuyuya atıldı; bu sebeple bu kuyu, *Horasan Sâlârı Kuyusu (Bi'ru Sâları Horasan)* adıyla anılmıştır.

Değerli *Selçuklu* emîrlerinden Gümüştekin, sultan Alp Arslan'ın emriyle, beraberinde Afşin, Ahmetşah ve daha bazı *Selçuklu* emîrleri olduğu halde, *Murat* ve *Dicle* havzalarından geçerek *Ergani* ve *Nizip* yörelerindeki birkaç kaleyi elegeçirdi ve *Nusaybin*'i kuşattı; daha sonra da *Adıyaman* yörelerine akınlar yaptı. Kendilerine karşı çıkan *Bizans* kumandanı Aruandanos yenilgiye uğratıldı, hattâ tutsak da alındı, fakat 40 bin altın karşılığında serbest bırakıldı. Bu harekâttan sonra Gümüştekin ve beraberindeki emîrler, büyük ganimet ve tutsaklarla *Selçuklu* harekât üssü *Ahlat*'a döndüler. Emîr Afşin, burada arası şiddetle açılıp kavgaya tutuştuğu Gümüştekin'i öldürdü ve sultanın gazabından korkarak atlı kuvvetleriyle *Anadolu* içlerine çekildi ve akınlara başladı. Genel karargâhını *Amanos*

dağlarında kuran Afşin, Ağustos 1067'de, iki ayrı koldan kuvvet sevkederek *Dülük*'ü *(Gazianteb*'in kuzey - batısında) elegeçirdi ve *Antakya* yörelerini baştan aşağı yağma akınlarına uğrattı. Afşin Bey, daha sonra *Malatya*'ya yönelerek karşısına çıkan bir *Bizans* kuvvetini bozguna uğratıp darmadağın etti. Bir süre sonra da *Kayseri*'ye saldırıp şehre geçici bir süre hâkim oldu. Afşin, batı yönünde harekâtına devamla *Karaman* yörelerine kadar olan *Bizans* kent, ilçe ve kalelerine karşı saldırılarda bulundu, daha sonra da *Toros* ve *Amanos* dağları üzerinden *Haleb*'e geldi. O, 1067 yılı sonlarında *Kuzey - Suriye*'nin önemli bir ticaret merkezi olan bu şehirde, *Anadolu*'dan elegeçirdiği tutsak ve ganimetleri sattı. Afşin Bey, burada çok kalmayarak yeniden *Antakya* yörelerine akınlarında bulundu, bu harekât sırasında çok sayıda ganimet ve tutsak elegeçirdikten başka *Antakya* valisinden 100 bin altın ve savaş araçları aldı. Öte yandan sultan Alp Arslan, *Anadolu*'da *Bizans*'a karşı başarılı akınlarda bulunan Afşin Bey'e "affettiğini" bildiren bir mektup gönderdi. Bunun üzerine Afşin, sultanın katına çıkmak amacıyla, atlı kuvvetleriyle birlikte *Antakya* yörelerinden ayrıldı (Nisan 1068).

Sultan Alp Arslan, bazı *Türk* kavimlerinin *(Alan, Hazar, Komuk* vs.) *Selçuklu* vasalı *Şeddadoğullarının* memleketlerini istilâ etmelerinden (1065) sonra, 1067/68 yılında, *Horasan*'dan büyük bir orduyla hareket ederek ikinci kez *Aras*'ı geçip *Gürcistan*'a girdi. Sultan, ormanlık alanlarda gizlenen ve *İslâm* memleketlerine saldıran *Gürcü* şakilerinin kalelerini fethetti ve onları etkisiz hale getirdi. Daha sonra *Gürcülere* ait *Tiflis, Rustov* vs. kent ve kaleleri fethetti. Bunun üzerine *Gürcü* hükümdarı Bagrat, "*Selçuklu* devletine yıllık vergi ödeme ve vasallığı kabul etme" şartlarıyla barışa razı oldu. Bu sıralarda *Selçuklu* akıncı birlikleri *Trabzon*'a kadar akınlar yaptılar. Sultan Alp Arslan, bir süre sonra

vasallık statülerine uymayarak *Tiflis*'i işgal eden *Gürcülere* karşı emîr Savtekin'in kumandasında sevkettiği kuvvetler, onları yenilgiye uğratıp yeniden itaat altına aldı (Nisan/Mayıs 1069). Esas plânı "*Anadolu*'da geniş çapta fetihler yaparak *Bizans*'a ağır darbeler indirmek" olan sultan Alp Arslan, ülkesinin doğu sınırlarında ortaya çıkan karışıklıklar sebebiyle *Anadolu*'dan ayrıldı. Bununla birlikte o, *Kutalmışoğulları* Mansur ve Süleyman ile Yakutî ve Erbasan (Erbasgan) adlarındaki *Selçuklu* prenslerini "*Anadolu*'da fetih hareketlerini sürdürmekle" görevlendirdi. Adları geçen bu *Selçuklu* prensleri ve onlarla birlikte olan Afşin, Sandak, Ahmetşah, Demleçoğlu Mehmet ve Duduoğlu gibi işbilir ve ünlü *Türkmen* beylerinin *Anadolu*'nun çeşitli bölgelerinde giriştikleri akınlar, 1069 yılı boyunca sürüp gitti. Bu akınları durdurmak amacıyla yeni *Bizans* imparatoru Romanos Diogenes, *Anadolu*'ya *Bizans* kuvvetleri gönderdi ise de hiçbir başarı sağlayamadı. Bunun üzerine imparator, çeşitli uluslardan hazırladığı bir orduyla Mart 1068'de, *Kayseri* üzerinden *Sivas*'a, oradan da *Divriği* yönüne hareket etti ve buralarda harekâtta bulunan bir kısım *Selçuklu* akıncı birliklerini püskürttü. Bu başarı üzerine imparator, *Selçuklu* kuvvetlerinin hareket üsleri olan *Ahlat*'ı almak için *Harput*'a geldi. Fakat bu sırada o, Filaretos Brachamios'un savunduğu *Malatya*'nın *Selçuklu* kuvvetleri tarafından tahrip edildiğini haber aldı; buna rağmen imparator, yürüyüşüne devamla *Palu*'ya erişti. Bu sıralarda, yine *Selçuklu* akıncı birliklerinin *Konya*, *Karaman* ve diğer birçok *Bizans* kent ve kalelerini istilâ ettiklerini öğrendi ve bu *Selçuklu* akıncılarının dönüş yollarını kesmek amacıyla, geri dönüp *Kayseri*'ye geldi ise de *Selçuklu* kuvvetleri, *Toros* ve *Amanos* dağlarını aşıp güneydeki hareket üsleri olan *Haleb*'e ulaşmışlardı. Bunun üzerine *Kuzey - Suriye* seferine girişen Romanos Diogenes, *Menbic*, *Artah* v.s.

gibi bazı kaleleri elegeçirdi. Bu sıralarda Afşin, *Orta - Anadolu*'da geniş ölçüde harekâtta bulunarak ünlü *Amuriyye* (*Amorion*) kentini fethiyle tahrip etti. Böylece esas amacı, *Anadolu*'daki *Selçuklu* askerî harekâtına son verip onları bu ülkeden çıkarmak olan imparator, böylece başarılı sonuç alamadan *İstanbul*'a dönmek zorunda kaldı. Öte yandan *Selçuklu* akınları bütün hızıyla devam etmekteydi. 1070 yılında yeniden sefere çıkmak isteyen imparatora, saray erkânı engel oldu. Bunun üzerine o, Manuel Komnenos'u kalabalık bir *Bizans* ordusuyla *Anadolu*'ya gönderdi. İşte bu sıralarda sultan Alp Arslan'ın eniştesi Erbasan, buyruğu altındaki kalabalık *Nâvekiyye Türkmenleriyle* isyan ederek *Anadolu*'ya çekildi; sultanın emriyle emîr Afşin, kendisini takip ediyordu. *Bizans* kumandanı Manuel, Erbasan'ı yolunu kesip yakalama girişiminde bulundu ise de yenilgiye uğradı ve beraberindeki Nikephoros Melissenos ile birlikte tutsak alındı. Bu arada Erbasan'ın Afşin tarafından izlenmekte olduğunu öğrenen Manuel, onu *Bisans*'a sığınmaya razı etti. Bunun üzerine Erbasan, Manuel ve diğer tutsak *Bizans* generallerini serbest bıraktı ve onlarla birlikte *İstanbul*'a gitti. İmparator Romanos Diogenes, Erbasan'ı tutsak bir kimse olarak değil, konuk bir devletin hükümdarı imiş gibi, çok görkemli bir şekilde karşılayıp kabul etti. Öte yandan emîr Afşin, *Sivas* ve *Kayseri*'den *Denizli*'ye kadar olan *Bizans* memleketlerini istilâ ettikten sonra *Marmara Denizi* kıyılarına ulaştı. Erbasan'ın *Bizans*'a sığındığını öğrenince, *İstanbul*'a imparatora özel bir ulak göndererek "Erbasan'ın beraberindekilerle birlikte kendisine teslimini" sultan adına ondan istedi. Bu isteğinin reddedilmesi üzerine Afşin, dönüşü sırasında, yolu üzerindeki bütün *Bizans* kentlerini tahrip etti. Pek çok tutsak ve ganimetlerle *Ahlat*'a dönen Afşin, "Erbasan, *Bizans* ve *Anadolu*'da giriştiği harekât" hakkında sultan Alp Arslan'a bilgi arzetti.

İmparator Romanos Diogenes, *Anadolu*'daki *Selçuklu* askerî hareketlerine son verip, onları bu ülkeden çıkarmak amacıyla hazırladığı büyük bir orduyla bizzat harekete geçmişse de *Malazgirt*'te yapılan savaşta (26 Ağustos 1071), sultan Alp Arslan'ın yönettiği *Selçuklu* ordusu taraflarından kesin bir yenilgiye uğratılmış, kendisi de tutsak alınmıştır.

Bizans İmparatorluğu

Orta - Doğu'nun büyük devletlerinden birisi de *Bizans İmparatorluğu* idi. Justinianus'tan sonra *Bizans*'a en parlak devrini yaşatan II. Basil'in ölümü (1025), imparatorluğun bir dönüm noktası oldu. Zira bu imparatordan sonra tahta geçen hükümdarlar devirlerinde, *Bizans*'ta bir gerileme ve anarşi hüküm sürdü; ancak bu devir, Aleksios Komnenos'un tahta geçmesi tarihine (1081) kadar devam etti. II. Basil devrinde *Balkanlar*'dan *Güney - Kafkasya*'ya, *Adriyatik*'ten *Güney - İtalya*'ya kadar uzanan *Bizans* sınırları, gerileme devrinde, bir yandan *Normanlar*, *Peçenekler* ve *Uzlar*, öbür yandan da özellikle *Anadolu*'da *Selçuklu* baskıları sebebiyle oldukça darlaştı ve dolayısıyla doğuda birçok sınır eyâletleri kaybedildi. Özellikle imparatorluk içinde, büyük toprak sahiplerinin, arazilerini küçük toprak sahipleri aleyhine genişletmeleri, sivil yönetimin, askerî aristokrasi üzerinde üstünlük sağlaması, dolayısıyla orduya gereken önemin verilmemesi, *Bizans* parasının değer kaybetmesi, halka ağır vergilerin yüklenmesi ve nihayet hizmet karşılığında toprakların şahıslara verilmesi, imparatorluğun gerilemesinde önemli etkenler oldu. Böylece 1025 yılından itibaren de VIII. Konstantin, kızları Zoe ve Theodora devirlerinde *Bizans*'ta çökme dönemi başladı. İmparator III. Romen Argyre, birtakım vergileri kaldırmak suretiyle, küçük toprak sahiplerinin zayıflamasına sebep oldu. 1041 yılında tahta geçen V. Mihail, bir yıl sonra (Nisan 1042) kendisine karşı başlatılan bir ayaklanma sonunda tahttan indirildi ve yerine Theodora, imparatoriçe ilân edildi; böy-

lece o, kız kardeşi Zoe ile birlikte devlet yönetimini eline aldı. Bununla beraber bu yönetim, Zoe'nin IX. Konstantin Monomak ile evlenmesiyle sona erdi; artık Monomak imparatorluk tahtına oturmuştu. Monomak devrinde, sivil yönetim orduya üstünlük sağladı, dolayısıyla orduda asker sayısı azaltıldığı gibi, çeşitli uluslardan sağlanan ücretli askerler, *Bizans* ordusunun çoğunluğunu oluşturdu; ayrıca önemli makamlara da Psellos, Xiphilin ve Mavropous gibi bilginler atandı. Bu siyasetin olumsuz bir sonucu olarak görevlerinden alınan generaller, isyan girişimlerinde bulundular (1042–1047 yılları arasında); bu isyanlar güçlükle de olsa bastırıldı. Dış olaylara gelince, *Tuna* boylarında huzursuzluk çıkaran *Peçenekler* itaat altına alındı. Fakat *Güney - İtalya*'da yerleşen *Normanlar*, *Bizans* memleketlerini işgale başladılar; onların durdurulması için girişilen bütün çabalar olumlu bir sonuç veremedi, dolayısıyla imparatorluğun güney sınırları, ciddi bir şekilde tehlikeye girmiş oldu. Fakat imparatorluğun doğu sınırları, batıya oranla daha dengeli bir durumda bulunuyordu. *Mısır Fatımîleriyle* iyi dostluk sürüp giderken *Anadolu*'yu istilâ ve fethetmekte olan *Selçuklularla* çatışmalar devam ediyordu. Özellikle IX. Konstantin'in sınırları koruma hizmetlerini, vergi karşılığında vermesi, *Bizans* savunma düzenini ciddi şekilde sarsmış, dolayısıyla *Selçuklu* istilâsını kolaylaştırmıştı. İmparatorun ölümü üzerine Theodora, *Bizans* tahtına geçti (1055). Onun bir yıllık yönetimi süresince imparatorluk, içte ve dışta pek iyi bir durumda olamadı. Theodora'dan sonra VI. Mihail imparator oldu. O, kendisini destekleyen sivil parti mensuplarına büyük unvan ve armağanlar verdi. Öte yandan ordu komutanları ayaklandı ve sonunda İsaakios imparator ilân edildi; böylece ordu, yeniden yönetimde hâkim duruma geçti. Fakat onun, bir sefer sırasında ölümü üzerine, X. Konstantin Dukas *Bizans* tahtına geçti (Kasım 1058).

Bir yıl sonra (1059) *Peçenek*lerden de yardım olarak *Tuna*'yı geçip saldırıya başlayan *Macarlarla* barış yapıldı ise de 1064 yılında, onların *Belgrad*'ı elegeçirmelerine engel olunamadı. 1065 yılında, *Kumanların* baskısı sonunda, *Hazar Denizi* yörelerinden ayrılan *Oğuzlar*, *Tuna*'yı geçip *Makedonya* ve *Tesalya*'ya kadar olan bölgeleri akınlara uğrattılar. Öte yandan *Norman*lar da *Bizans* memleketlerini işgale devam ediyorlardı. Dukas'ın ölümünden (Mayıs 1067) sonra, karısı Evdokia, üç oğlu adına imparotoriçe oldu. Bununla beraber saraydaki çeşitli eğilimdeki grupların devlet yönetimine gelişi güzel karışmaları sebebiyle, imparatorluk eyâletleri ve ordu büyük ölçüde ihmale uğradı. İşte bütün bu sebeplerle, imparatorluğun öteki eyâletlerinde olduğu gibi, *Anadolu*'da da *Selçuklu* istilâ ve fetihlerini durdurabilecek düzenli ordu birlikleri mevcut değildi. Ülkenin böyle ciddi iç ve dış sorunlarla karşı karşıya bulunduğu bir sırada, tahta geçen Evdokia, devletin, bürokratların elinde nasıl kötü bir sona gitmekte olduğunu görüyordu. Bu sebeple o, özellikle saraydaki askerî kanadın etkisiyle, ihtiraslı bir general olan Romanos Diogenes ile evlendi (Ocak 1068). Kendisinden, imparatorluğun çöküşünü durdurması beklenen yeni imparator, boş bir hazine, uzun yıllar ihmale uğramış bir ülke ve darmadağın olmuş bir ordu ile karşı karşıya gelmişti. Bu durum karşısında o, devlet yönetiminde bazı yeni düzenlemeler yapmak istedi; fakat yönetimi bir türlü elinden bırakmayan karısı Evdokia, buna pek imkân vermiyordu. Bu sebeple o, sarayı terkederek *Anadolu* yakasına çekildi ve *Anadolu*'daki *Selçuklu* istilâ ve fetihlerini durdurabilmek amacıyla askerî hazırlıklara başladı. Bununla beraber daha önce de ifade edildiği üzere, 26 Ağustos 1071'de *Malazgirt*'te yaptığı savaşta, sultan Alp Arslan karşısında yenilgiye uğradıktan başka tutsak da alındı. Böylece onun da imparatorluğu sona ermiş oldu. Bundan sonraki dönemlerde de *Selçuklu* istilâ ve fetihleri

sebebiyle *Bizans*'ın *Anadolu*'daki hâkimiyeti çökmeye devam edecektir.

Abbasî Halifeliği

Adını Hz. Muhammed'in amcası Abbas'dan alan *Abbasîler*, *Büyük Zap Suyu* savaşından (Ocak 750) sonra *Emevî* hâkimiyetini yıkarak *Abbasî Halifeliğini* kurdular. İlk halife Ebulabbas Saffah'dan sonra yerine geçen kardeşi Mansur (754–775), devletin başkentini *Bağdad*'a nakletti, böylece halifeliğin doğuya yönelmesini sağladı. Mansur, halifeliği şiddetle sarsan iç sorunları, *İran* asıllı *Bermekoğullarının* yardımıyla büyük ölçüde çözümleyerek ülkeye, huzur ve sükun getirdi. Daha sonra hilâfet makamına geçen Mehdî devrinde (775-785), özellikle *Horasan*'da birtakım mezhep karışıklıkları çıktı. Bu devirde *Bizanslılar*'la da başarılı mücadeleler yapıldı. Ünlü halife Harunurreşid devrinde, *Asya*'daki *Arap* hâkimiyeti oldukça yüksek bir düzeye ulaştı. Yine *Bermekoğullarının* tecrübeleri sayesinde, devlet yönetimi düzenli bir şekilde yürütülüyordu. Fakat Harunurreşid'in son zamanlarında ve özellikle daha sonra tahta geçen halifeler dönemlerinde (IX. yüzyılda), halifeliğin siyasî birliği çözülmeye başladı. Tarihe karışan *Emeviler*'in bir kolu, *İspanya*'da bağımsız bir halifelik haline geldi, ayrıca *Mısır*'da da *Tulunoğulları*, bağımsız bir devlet kurdular. Öte yandan *Horasan* ve *Maveraünnehir*'de *Tahirî*, *Samanî* ve *Saffarîler*, *Abbasî* halifeliğinden ayrılarak bağımsız birer devlet oldular. Böylece *Abbasîler*, *Irak* dışındaki eyâletlerde hâkimiyetüerini kaybettiler.

Fatımîler

Mısır ve *Kuzey - Afrika*'da kurulan şii *Fatımî Halifeliği*, *Kızıldeniz*'den *Atlas Okyanusu*'na ve *Kuzey - Suriye*'ye kadar uzanan memleketlere hâkim olarak sünnî *Abbasî Halifeliğini* ciddi şekilde tehdit etmekte idiler. Ayrıca *İran* ve *Irak*'ta kurulup gelişen bir başka şiî devlet olan *Büveyhoğulları*, *Bağdat*'ı işgal ile yönetimi ellerine geçirdiler. Bununla beraber 1040 yılından iti-

baren kurulup genişleyen *Selçuklu* devletinin *İslâm* âleminin maddî kuvvet ve kudretini temsil etmesi sonucunda, *Abbasî* halifeliği şiî baskısından kurtarılmış oldu.

XI. yüzyılda, hemen bütün *Suriye* ve *Filistin*'i ellerinde bulunduran *Fatımî* halifeliğinin iç ve dış sorunları sebebiyle, bu ülkelerdeki hâkimiyetinin yavaş yavaş çöküşünü, dolayısıyla *Haleb* ve yörelerinde *Arap Mirdasoğulları* emîrliğinin kurulduğunu, bu sıralarda *Antakya*'yı içine alan *Doğu - Akdeniz* kıyısı boyunca *Antartus*'un güney yörelerine kadar uzanarak *Trablusşam*'ın kuzeyinden geçen dar bir arazi şeridinde, *Bizans* hükümranlığının devam ettiğini görmekteyiz. Ancak *Selçuklu* fetihleri sebebiyle bu küçük arazi şeridindeki *Bizans* hükümranlığı, kısa bir süre sonra sona erecektir.

BÖLÜM

I.

SURİYE VE FİLİSTİN'E İLK TÜRK GİRİŞLERİ

1.

HANOĞLU HARUN KUZEY - SURİYE'DE

Suriye'ye tarihte ilk *Türk* girişi, *Karahanlıların* batı kolu hükümdarı I. Tamgaç Han'ın (1058–1067/68) oğlu olması tahmin edilen Hanoğlu Harun tarafından gerçekleştirildi. Harun, kumandası altındaki bin *Oğuz* atlısıyla, diğer *Selçuklu* akıncılarıyla birlikte Özkent'in güney - batısında bulunan *Karlukların Uç (Uş)* kentinden, *Azerbaycan* yoluyla, *Anadolu*'ya gelmiştir. Çok geçmeden *Selçuklu* hizmetinde olarak *Anadolu*'da fetihlere başlayan Harun, *Büyük Selçuklu Devleti* vasalı *Mervanoğullarının* yönetiminde bulunan *Diyarbakır* yörelerine gelip kondu. *Mervanoğulları* ailesinin *Âmid* (Eski *Diyarbakır*) hâkimi emîr Said, anlaşmazlık halinde bulunduğu kardeşi Nasr'a karşı Harun'u yardıma çağırdı ve böylece o, kuvvetli bir duruma gelmiş oldu. Fakat bir süre sonra emîr Said'in ihanetine uğrayan Harun, *Diyarbakır* yörelerinden uzaklaştı. Bu sıralarda Harun, *Arap Temimoğulları* kabilesinin baskını sonucunda, onlar tarafından tutsak alındı. Fakat bir süre sonra tutsaklıktan kurtulmayı başararak buyruğu altındaki *Oğuz* atlılarıyla, *Bizans* topraklarına akınlarda bulundu ve *Güney - Doğu Anadolu*'daki birçok *Bizans* memleketlerini istilâ etti. Bunun üzerine *Bizans* imparatoru Kostantin X. Dukas, ona, "ücret karşılığında *Bizans* hizmetine girmeyi" önerdi. İşte bu sıralarda

Harun, yeğeni Mahmut'la mücadele halinde bulunan *Haleb Mirdasoğulları* emîri Atiyye tarafından yardıma çağrıldı. Bu çağrı üzerine Harun, bütün atlı kuvvetleriyle *Haleb*'e gelip *Hâzır* semtinde konakladı (1064/65). Emîr Atiyye, kendisi ve askerlerinin masrafları için ona her ay, onbir bin altın vermeyi kabul etti. Böylece Atiyye, taht iddiasında bulunan yeğenine karşı daha güçlü bir duruma gelmiş oldu. Bununla birlikte Atiyye'nin Harun'la ittifak yapması, özellikle, *Kuzey - Suriye*'deki siyasî olaylarda etkili bir durumda bulunan kalabalık *Arap Kilâpoğulları* kabilesi üzerinde olumsuz bir etki yaptı. Bu fırsatı iyi değerlendiren Mahmut, *Kilâpoğullarının* geniş ölçüdeki desteğiyle amcasına karşı *Haleb* üzerine saldırıya geçtiyse de Harun'un şiddetle direnişi karşısında başarılı olamadı (Ocak 1064).

Yeğeni Mahmut'a karşı daha güçlü bir duruma gelen emîr Atiyye, Harun ve *Oğuz* atlılarıyla birlikte *Bizans* hâkimiyetindeki *Antakya* topraklarına saldırıya geçerek bu yöredeki *Kemnûn* kalesini fethetti. *Bizans*'a karşı kazanılan bu ilk başarı üzerine, *Haleb* dışında oturmakta olan Harun ve *Oğuzları*, Atiyye'nin izniyle daha çok sosyal imkânları bulunan şehre girip burada oturmaya başladılar. Bununla birlikte, Harun'un *Haleb*'i elegeçirmesinden kuşku ve endişeye kapılan emîr Atiyye, şehir halkının da kışkırtmasıyla bir gece, *Haleb* yerli muhafızlarıyla *(Ahdâs) Oğuzlara* ani bir baskın yaptı; birçok at ve silâhları yağma edildikten başka bazı *Oğuz* askerleri de öldürüldü (Şubat 1065). Böylece müttefiki durumunda bulunan emîr Atiyye'nin ihanetine uğrayan Harun, atlı kuvvetleriyle birlikte derhal şehri terkedip kuzeye *Elcezire* taraflarına gitti. Bu sıralarda Harun, kendilerine saldıran bazı *Arap* kabileleri ve *Bizans* kuvvetleriyle başarılı çarpışmalarda bulundu.

Harun-Mahmut işbirliği

Kuzey - Suriye'de cereyan eden siyasî olayları iyi değerlendiren Harun, bu kez ihanetine uğradığı emîr Atiyye'ye karşı *Haleb Mirdasoğulları* emîrliğine hâkim

olmak isteyen Mahmut'la ilişki kurup, onunla bir antlaşma yaptı; bir süre sonra da bütün kuvvetleriyle ona katıldı. Buna sonderecede sevinen Mahmut, Harun ile birlikte *Haleb'i* elegeçirme hazırlıklarına başladı. Mahmut ve Harun, kalabalık *Kilâpoğulları* kabilesinin de katıldığı büyük bir orduyla Atiyye'ye karşı harekete geçtiler ve onu, *Haleb*'in kuzeyindeki *Mercüdabık*, yörelerinde yenilgiye uğrattılar (Mayıs 1065). Bu başarıdan sonra Mahmut ve Harun, harekâta devam ederek *Haleb*'e çekilen Atiyye'yi kuşatmaya koyuldular. 102 gün süren bir kuşatma sonunda Atiyye, yeğeni *Mahmut*'a bir ulak göndererek "Harun ve *Oğuzlarının* şehre girmemeleri şartıyla *Haleb'i* kendisine teslim edeceğini" bildirdi. Mahmut, amcasının bu önerisini kabul ettikten kısa bir süre sonra *Haleb*'e girip teslim aldı ve şehirde hâkimiyetini ilân etti (Ağustos 1065 sonları). Harun ve *Türkmenlerinin* şehre girmesine izin vermeyen emîr Mahmut, ona, *Haleb*'in güneyindeki *Maarretünnûman*'ı ıkta suretiyle (dirlik olarak) verdi. Bunun üzerine kuvvetleriyle *Maarretünnûman*'a gelen Harun, şehrin yönetimini eline aldı (Eylül 1065). Harun, burada âdil bir yönetim kurdu. İlgili kaynakların belirttikleri üzere, *Türkmenler*, hiç bir yağma hareketinde bulunmayıp, gerekli bütün yiyecek maddelerini parayla satınaldılar, hattâ suyun azlığı sebebiyle, hayvanlarını da para karşılığında sulattılar. Bununla birlikte emîr Mahmut, Harun'un isteği üzerine, *Türkmenlerin* yaşayışlarına pek yeterli olmayan *Maarretünnûman* yerine, ona, adı bilinmeyen daha verimli bir yöreyi ıkta etmiştir.

Harun'un kendisine katılmasıyla daha güçlü bir duruma gelen emîr Mahmut, amcası Atiyye'nin *Haleb*'e karşı giriştiği bütün saldırıları kolaylıkla püskürttü; böylece *Haleb Mirdasoğulları* emîrliğinin rakipsiz hâkimi oldu. Vasalı emîr Mahmut'un, Harun'la ittifak ve işbirliğini dikkatle izleyen *Mısır - Fatımî* halifesi Müstansır, ona bir mektup göndererek "*Bizans*'a gaza

yapmasını, özellikle Harun ve *Oğuzlarıyla* ilişkisini kesip onları *Haleb* yörelerinden uzaklaştırmasını" bildirdi (Aralık 1066). Bunun üzerine emîr Mahmut, halifeye gönderdiği cevapta "Harun ve *Oğuzlarının* kendisinden daha kuvvetli olduklarını, bu sebeple onları *Haleb* yörelerinden uzaklaştıramayacağını, fakat eğer, onların kesinlikle buradan uzaklaştırılmaları emredilirse o zaman kendisine, büyük bir askerî birliğin gönderilmesini" bildirdi. Emîr Mahmut'un bu cevabını bir isyan niteliğinde gören Müstansır, halifelik ordu komutanı Bedrülcemali'ye bir buyruk gönderip "Atiyye ile birlikte harekete geçerek *Haleb*'i emîr Mahmut'un elinden almalarını" bildirdi. Bunun üzerine büyük kuvvetlerle *Haleb*'e karşı harekete geçen Bedrülcemali ve Atiyye, bu kez de başarılı olamadılar. Böylece emîr Mahmut, Harun ve *Oğuzları* sayesinde *Haleb* emîrliğini elinde tutabildi.

Bizans'la mücadeleler

Emîr Mahmut'un *Haleb*'de durumunu kuvvetlendirdikten sonra Harun, emrindeki *Türkmen* atlıları ve kumandası altına verilen *Kilâpoğulları* kuvvetleriyle, *Bizanslı*ların elinde bulunan stratejik öneme sahip olan *Artah* kalesine yürüyüp kuşatmaya başladı. Burada *Hıristiyan* halkla birlikte ilerigelen *Bizans* yöneticileri de bulunuyordu. Kuşatma sebebiyle çok sıkışık bir duruma düşen *Artah*, Temmuz 1068'de hücumla fethedildi. *Antakya* savunması bakımından önemli olan bu kalenin fethi, özellikle *Haleb* ve yörelerinin *Bizans* saldırılarına karşı güvence altına alınmış olması bakımından büyük bir başarı olmuştur. Çok geçmeden Harun, yine bu yörelerdeki *İmm* kalesini de fethetti.

Bizans imparatoru Romanos Diogenes, *Anadolu*'daki *Selçuklu* akınlarını durdurmak amacıyla, 1068 yılında çeşitli milletlerden oluşturduğu kalabalık bir orduyla sefere çıktı. İmparator, *Kayseri* ve *Maraş* yörelerinde bazı askerî hareketlerde bulunduktan sonra *Kuzey - Suriye*'ye gelerek bölgeyi yağma ve tahrip akın-

larına uğrattı; daha sonra da Umurtekin adlı bir *Türk* emîrinin savunduğu, bölgenin önemli bir kalesine sahip olan *Menbic*'i elegeçirdi. *Bizans* birliklerinin *Haleb* yörelerine saldırmaları üzerine Harun ve emîr Mahmut, *Türkmen* ve *Arap* kuvvetleriyle harekete geçerek onları yenilgiye uğrattılar, çok sayıda *Bizans* askeri kılıçtan geçirildi. İlgili kaynakların belirttikleri üzere Harun, zaferin kazanılmasında büyük rol oynamıştır. Birliklerinin yenilgisi üzerine imparator, bizzat kumanda ettiği ordusuyla *Haleb* yörelerine gelip karargâh kurdu. Onu yakından izleyen Harun ve Mahmut, imparatorun karargâhına şafak vakti, ansızın saldırıya geçerek kuşattılar. Burada ciddi bir şaşkınlığa düşen *Bizanslılarla Türkmen* ve *Arap* askerleri arasında bütün gün kanlı bir boğuşma başladı. Her iki taraf da ağır kayıplar verdi; savaşta yenen ve yenilen belli değildi. Daha sonra Harun ve Mahmut, kuvvetleriyle birlikte *Haleb*'e döndüler. Bununla beraber ağır kayıplar veren Romanos Diogenes, onları izlemeye cesaret edemedi, bir süre sonra da Harun tarafından fethedildiğini gördüğümüz *Artah* ve *İmm* kalelerini yeniden elegeçirdi (1068).

Harun'un sonu

Harun'un askerî gücü sayesinde *Haleb Mirdasoğulları* emîrliğine hâkim olan Mahmut, emîrliğinin iç ve dış bütün sorunlarını yine onun destek ve yardımlarıyla çözümlemişti. Böylece *Kuzey - Suriye*'de güçlü bir duruma gelen emîr Mahmut, Harun ve *Türkmenleri*ne karşı tutumunu değiştirip, onlara âdeta cephe almaya başladı. Bunun üzerine, kendisini ve kuvvetlerini güvencede görmeyen Harun, isyan halinde bulunan *Sur* şehri *Fatımî* valisi Aynüddevle'nin yanına giderek onunla işbirliğine başladı. Fakat bir süre sonra *Fatımî* halifesinin buyruğuyla Aynüddevle'yi *Sur*'da kuşatmaya başlayan *Akkâ Fatımî* valisi Bedrülcemali, Harun'u kendi tarafına çekmeyi başardı. Bunun üzerine Aynüddevle, gizlice gönderdiği iki *Türkmen* vasıtasıyla Harun'u öldürttü. Onun ölümünden sonra kendi-

sine bağlı olan *Türkmenler*, Bedrülcemali'nin hizmetine girdiler (1070/71).

2.

EMÎR AFŞİN VE SANDAK KUZEY - SURİYE'DE

Büyük Selçuklu İmparatorluğunun değerli kumandanlarından olan emîr Afşin, Gümüştekin, Ahmetşah ve diğer *Selçuklu* emîrleriyle birlikte *Murad* ve *Dicle* ırmakları havzalarından *Elcezire* bölgesine gelerek *Ergani* ve *Nizip* yörelerindeki bazı *Bizans* kalelerini fethetti; ayrıca *Nusaybin*'i de kuşattı. Harekâtına devam eden Afşin, *Fırat* ırmağını geçerek *Adıyaman* ve yörelerine akınlarda bulundu. Kendisine karşı çıkan *Bizans* uç (sınır) komutanı Aruandanos'u ağır bir yenilgiye uğrattıktan başka tutsak da almayı başardı. Emîr Afşin ve diğer *Selçuklu* emîrleri bu başarılı harekâttan sonra çok sayıda tutsak ve ganimetlerle *Selçuklu* askerî üssü olan *Ahlat*'a döndüler (1066/67). Afşin burada Gümüştekin'i bir kavga sırasında öldürdü. Bunun üzerine o, bu değerli emîri öldürmesi sebebiyle sultan Alp Arslan'ın gazabından korku ve endişeye kapılarak, emrindeki kalabalık *Türkmen* atlılarıyla *Ahlat*'tan ayrılıp batıya hareketle akınlara başladı. Bir ara, ortaçağlarda *Karadağ* adıyla anılan *Amanos* dağlarında karargâh kuran emîr Afşin, gönderdiği kuvvetlerle *Gaziantep*'in kuzey - batısındaki *Dülük*'ü fethetti; sevkettiği başka bir kuvvet de *Antakya* yörelerini yağma akınlarına uğrattı (Ağustos 1067). Daha sonra Afşin, kuzeye yönelip *Malatya* yörelerinde bir *Bizans* kuvvetini bozguna uğrattı; batı yönünde ileri harekâtına devam edip *Kayseri*'yi geçici olarak alıp yağmadan sonra *Toros* ve *Amanos* dağlarını aşıp *Kuzey - Suriye*'ye geldi. O, *Anadolu*'da giriştiği bütün bu askerî hareketler sırasında elegeçirdiği çok sayıdaki ganimetleri, büyük bir ticaret

merkezi olan *Haleb* pazarlarında sattı (1067 sonları). Bir süre sonra *Haleb*'den ayrılan Afşin, 1068 yılında, yeniden *Antakya* ve *Haleb* yörelerine gelip akınlarda bulundu; hattâ bu arada *Antakya Bizans* valisinden 100 bin altın vergi ve savaş aletleri aldı. Fakat bu sıralarda sultan Alp Arslan, özel bir mektup göndererek "*Anadolu*'daki başarılı askerî hareketleri sebebiyle kendisini affettiğini" bildirdi. Bunun üzerine Afşin, sultan katılmak üzere, bütün kuvvetleriyle birlikte *Kuzey - Suriye*'den ayrıldı (Nisan 1068).

Sultan Alp Arslan'ın değerli ve işbilir kumandanlarından biri olan emîr Sandak (Sunduk), diğer *Selçuklu* emîrleriyle birlikte *Anadolu*'da fetihler yapmakta idi. Sandak, emrinde bulunan *Türkmen* atlı kuvvetleriyle, 1069 yılı sonlarına doğru *Kuzey - Suriye*'ye gelerek *Haleb*, *Maarretünnûman*, *Hama* ve *Humus* yörelerine akınlarda bulundu. *Haleb Mirdaoğulları* emîri Mahmut'dan vergi ve değerli armağanlar alan emîr Sandak, kışı bu bölgede geçirdikten sonra yeniden fetihlere devam etmek üzere, *Anadolu*'ya gitti (1070 yılı ortaları). Böylece Sandak, *Kuzey - Suriye*'nin ilerde *Selçuklu* hâkimiyetine geçmesinde etkili olacak olan bu askerî harekâtını başarıyla tamamladı.

3.
FİLİSTİN'DE BİR TÜRKMEN BEYLİĞİ

Sultan Alp Arslan'ın enîştesi Erbasan'ın, Sultana isyan ile *Bizans*'a sığınması üzerine, beraberindeki Kurlu, Atsız ve kardeşleri, Şöklü vs. gibi beyler, *Anadolu*'da fetihlere devam etmeyerek, kumandaları altındaki *Türkmenlerle Mısır Fatımî* hâkimiyetinde bulunan *Filistin*'e geldiler (1070). İlgili kaynaklarda "*Filistin*'e giren ilk *Türkler*" olarak nitelenen ve 3-4 bin çadır halkından oluşan bu *Türkmenlerin* başında Kurlu

Bey bulunuyordu. Kurlu Bey, beraberinde yukarıda adları geçen bey ve *Türkmenlerle Taberiyye Gölü'nün* doğusundaki *Balkâ* ve yöreleriyle *Nûman* kalesini fethederek yerleştiler. Daha sonra o, bugünkü *İsrail* ülkesinde bulunan ve *Kudüs*'ün 50 Km. batısındaki *Remle* ve yörelerini de fethetti. Göçebe *Arapların* yağmaları sebebiyle harap ve ıssız bir duruma gelen *Remle*'yi imar eden Kurlu Bey, burasının başkent yaparak *Büyük Selçuklu Devletine* bağlı bir *Türkmen Beyliği* kurdu. Bölgede zirai faaliyetlerde de bulunan Kurlu Bey, komşu yörelerden çiftçiler getirtti ve toprakları işletmeye başlattı; özellikle çok ihmale uğramış olan zeytin üretiminin geliştirilmesi için büyük çaba gösterdi. Bütün bu çabaların olumlu bir sonucu olarak hasat mevsimi sonunda, 360 bin altın değerinde zeytin ürünü elde edildi.

Fatımî ve Mirdasilerle ilişkiler

Kurlu Bey'in *Filistin*'de *Türkmen Beyliği*'ni kurduğu sıralarda, *Mısır Fatımî* devletinin *Akkâ* valisi Bedrülcemalî, göçebe *Arapların* saldırıları sonucunda, oldukça sıkışık bir duruma düşmüştü. Bu sebeple o, Kurlu Bey'den yardım istedi. Kurlu Bey'in atlı kuvvetlerle harekete geçmesi üzerine, göçebe *Araplar* geri çekilip itaatlarını bildirmek zorunda bırakıldılar. Böylece onların saldırı ve yağmalarından kurtulan Bedrülcemalî, Kurulu Bey'e vaad etti altınları vermedi. Bunun üzerine Kurlu Bey, *Türkmen* atlılarıyla *Taberiyye*'ye yürüyüp bir kısım toprakları fethetti ve buralara bazı *Türkmen* zümrelerini yerleştirdi. Onun bu hareketine engel olamayan Bedrülcemalî, kalabalık göçebe *Arapları* Kurlu Bey'e karşı harekete geçirdi ise de bunlar, *Türkmenler* tarafından yenilgiye uğratıldılar. Böylece *Türkmen Beyliği*'nin sınırları genişletilmiş oldu.

Bu başarılı fetih harekâtından sonra Kurlu Bey, *Fatımî* devletine isyan ile valisi bulunduğu *Sur* kentinde bağımsız duruma gelen Aynüddevle'nin çağrısı üzerine, atlı kuvvetleriyle ona yardıma gitti. Bu sırada Bedrülcemalî, Aynüddevle'yi kuşatmaktaydı. Kurlu Bey,

doğrudan doğruya Bedrülcemalî ile bir çatışmaya girmeyip onun yönetiminde bulunan *Sayda* kentini kuşattı. Bunun üzerine Bedrülcemalî, *Sur* kuşatmasını bırakıp çekilmek zorunda kaldı. Böylece Aynüddevle de *Fatımî* baskısından kurtularak *Sur*'da bağımsız yönetimine devam etti.

Daha önce görüldüğü üzere, Hanoğlu Harun'un yardımıyla *Haleb Mirdasoğulları* emîrliğine hâkim olan emîr Mahmut, *Antakya Bizans* valisinden de yardım alan rakibi amcası Atiyye'nin saldırısına uğradı. Çok sıkışık ve ciddi bir duruma düşen emîr Mahmut, Kurlu Bey'e ulaklar gönderip yardım isteğinde bulundu. Kurlu Bey, derhal bin *Türkmen* atlısıyla *Haleb*'e Mahmut'a yardıma gitti. Mahmut, Kurlu Bey'in yardımı sayesinde Atiyye ve müttefiklerini yenilgiye uğratıp *Haleb* hâkimiyetini elinde tutmayı başardı. Bu askerî yardımdan dolayı emîr Mahmut'dan at ve altın alan Kurlu Bey, daha sonra başkent *Remle*'ye döndü (1071).

Kurlu Bey, *Haleb Mirdasoğulları* emîrliğine yaptığı askerî yardımdan sonra *Fatımî* valisi İbn Münzev'in yönetimindeki *Dımaşk*'ı kuşattı ve yörelerindeki köy ve çiftlikleri elegeçirdi. *Türkmen* kuvvetlerine karşı koyamayan *Fatımî* valisi, 50 bin altın vergi karşılığında, Kurlu Bey'le bir antlaşma yapmak zorunda kaldı. Bunun üzerine Kurlu Bey kuşatmayı kaldırdı (1071). Bu kuşatma harekâtından sonra Kurlu Bey, yine *Fatımî* yönetimindeki *Akkâ* şehrini kuşatıp sıkıştırmaya başladı. Bu sıradaki şehir valisi, aralarının açık olduğu Bedrülcemalî idi. Kurlu Bey'in bu kuşatma harekâtına, Bedrülcemalî'ye düşman olan kalabalık göçebe *Araplar* da katıldılar. Fakat bir süre sonra Kurlu Bey, burada öldü. Çok geçmeden *Filistin Türkmen Beyliği*'nin başına, adı bilinmeyen bir *Türkmen* beyi (belki de daha sonra beyliğin başıua geçen Atsız Bey) *Akka'ya* gelip kuşatmayı devam ettirdi. Şehrin şiddetle direnmesi ve dolayısıyla kuşatmanın uzayıp gitmesi sebebiyle *Türk-*

men kuvvetleri komutanı, kuşatmayı bırakıp *Remle*'ye döndü.

Filistin'de *Büyük Selçuklu Devletine* tâbi olarak kurulan bu *Türkmen Beyliği*'nin bundan sonraki durumu hakkında, ilgili kaynaklarda daha fazla bir bilgiye sahip değiliz.

4.

MİRDASOĞULLARI EMÎRLİĞİNİN SELÇUKLU TÂBİYETİNE GEÇMESİ

XI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren özellikle *Anadolu*, *Suriye* ve *Filistin*'e yayılıp yerleşmekte ve buralarda birer devlet kurmakta olan *Selçuklu Türklerine* karşı, bu ülkelere hâkim olan *Bizans* ve *Mısır Fatımî* devletleri, hiç bir engelleyici önlem alamadılar. Artık bütün *İslâm* âleminde ve özellikle *Orta - Doğu* ülkelerinde, *Selçuklu* hâkimiyeti tam anlamıyla yerleşmiş bir duruma geldi, dolayısıyla bu ülkelerde *Bizans* ve *Fatımî* hâkimiyetleri âdeta silinip kaybolmaya yüz tuttu. Bu durumu iyi değerlendiren *Fatımî* tâbiiyetindeki *Haleb Mirdasoğulları* emîri Mahmut, *Fatımîler*den ayrılıp *Büyük Selçuklu Devletine* tâbi olmanın, kendi yöresel hükümranlığı için sonderecede gerekli olduğunu anladı. Bu sebeple o, emîrliğinin ilerigelenleriyle yaptığı bir toplantıda, onlara : "Çok iyi biliyorsunuz ki, bağlı bulunduğumuz *Fatımî* devletinin *Suriye* ve *Filistin*'deki hâkimiyeti çökmüştür. Öte yandan *Selçuklu Devleti*, yeni ve kuvvetli bir hükümranlığa sahiptir. Bu bakımdan söz ve paranın hiçbir işe yaramayacağı bir zamanın gelip çatmasını beklemeden onlara tâbi olalım" demek suretiyle tavsiyede bulundu. Böylece bu toplantıda "*Mısır Fatımî* halifeliğinden ilişki kesilip *Selçuklu* ve *Bağdad Abbasî* halifeliğine tâbi olmaya" karar verildi. Bunun üzerine emîr Mahmut, *Haleb* ve yörelerindeki camilerde *Fatımîler* adına okutulan şiî hutbesini kaldırıp

Bağdad Abbasî halifeliği ve *Selçuklu* sultanlığı adına sünnî hutbe okutmaya başlattı. Bu münasebetle *Haleb Ulu Camii*'nde büyük bir tören yapıldı (Temmuz 1070). Böylece kuruluşundan beri (1060) *Mısır Fatımîlerine* tâbi bulunan *Haleb Mirdasoğulları* emîrliği de *İslâm* âlemindeki diğer devlet ve emîrlikler gibi, *Büyük Selçuklu Devletine* tâbi oldu.

5.

SULTAN ALP ARSLAN KUZEY-SURİYE'DE

XI. yüzyıl *Orta - Doğusunun* büyük devletlerinden birisi sayılan *Mısır - Fatımî* devleti, özellikle sekizinci halife Mustansır devrinde (1036–1094), mülkî yönetimin bozulması sonucunda, askerî unsurların yetki çatışmalarına başlamalarına sahne oldu. Bu sıralarda, vezaret makamında bulunan Nâsırüddevle, makamını sağlamlaştırarak halifeye de karşı çıkmaya başladı. Esas amacının *Mısır* yönetimini elegeçirmek olan Nâsıruddevle, bir yandan halife, öbür yandan da rakipleri Yeldeniz, Bedrülcemalî vs. gibi emîrlerle çatışmak zorunpa kaldı. Fakat kuvvetli rakipleri karşısında sıkışık bir duruma düşünce, bu sıralarda *Horasan*'da bulunan sultan Alp Arslan'a, sünni fakihi Ebû Câfer Muhammed'i elçi olarak göndererek "Ordusuyla birlikte *Mısır*'a gelmesini, ülkeyi kendisine teslim edeceğini ve şiî hutbesini kaldırıp sünnî hutbesi okutacağını" bildirdi. Bu çağrı üzerine sultan, *Selçuklu* fetih plânları uyarınca, *Fatımî* hâkimiyetine son verip, *Mısır*'ı da imparatorluğa katmak amacıyla, hazırladığı ordusuyla harekete geçip *Azerbaycan* üzerinden *Anadolu*'ya girdi (1070 yılı ortaları). Bu ülke sınırlarında üslenen *Selçuklu* akıncı kuvvetleriyle de ordusunu güçlendiren Alp Arslan, *Van Gölü*'nün kuzeyinden *Malazgirt* önlerine geldi. Daha önceki yıllarda, amcası sultan Tuğ-

rul'un iki kez kuşattığı halde alamadığı çok sağlam bir kalesi bulunan bu kenti ve daha sonra da *Erciş*'i güçlük çekmeden fethetti. Henüz *Selçuklu* kuvvetleri tarafından alınmamış olan *Murad*, *Yukarı - Dicle* ırmakları ve kolları arasındaki birtakım kaleleri de birer birer elegeçiren sultan, *Diyarbakır* yörelerine gelerek *Dicle* ırmağı kıyısındaki *Harşefiyye*'de konakladı. Alp Arslan, *Bizanslıların* elinde bulunan *Ergani*'nin güney - doğusundaki *Tulhum* ve *Siverek* kent ve kalelerini feth edip o zamana değin birkaç kez kuşatılmasına rağmen alınamamış olan fevkalâde sağlam surlara sahip *Urfa*'yı kuşatıp sıkıştırmaya başladı (Mart 1071). Kent, *Bizans* valisi Vasil'in kumandasında şiddetli bir savunma yapıyordu. Sultan, elli gün süren bir kuşatmadan sonra gereksiz yere daha çok zaman kaybetmemek için kuşatmayı kaldırdı. O, hareketten önce yanında bulunan fakih Ebû Câfer Muhammed'i, vasal *Haleb Mirdasî* emîri Mahmut'a gönderip "Kendisine itaat arzeden bütün melik ve emîrler gibi, onun da katına gelip yer öperek itaat arzetmesini" bildirdi. Fakat Mahmut, korkusundan sultanın bu çağrısına uymayıp, *Haleb*'den topladığı para ve değerli armağanları ona göndermekle yetindi. Sultan, Mahmut'a gönderdiği ikinci mektupta "Adıma hutbe okutup benimle böyle mektuplaşmayı sürdürdüğün halde, niçin katıma gelmekten çekindiğini anlamıyorum. Halbuki sen, katıma gelen *Türk* ve *Türk* olmayan diğer emîrlere gösterdiğim lütuf ve yaptığım ihsanları çok iyi bilirsin" dedi. Mahmut, çok geçmeden annesi ve çocuğunu sultana yolladı ise de onun bu hareketi, sultanı daha çok kızdırdı. Bunun üzerine Alp Arslan, *Urfa*'dan ayrılıp Ocak 1071 sonlarına doğru *Birecik* yakınlarındaki *Nehrülcevz* yörelerinden *Fırat* ırmağını geçerek yakınlarda bulunan ve çok hoşuna gitmiş olan bir çayırlığa dinlenmek için oturdu. Bu sırada fakih Ebû Câfer, sultana "Ey Efendimiz, Ulu Tanrı'nın sana ihsan ettiği nimete şükr et"

dedi. Sultan "Bu nimet nedir?" deyince fakih "Bu ırmağı şimdiye değin *Türk* olarak yalnız memlükler (Köle asıllı) geçmiştir. Halbuki Hazret-i Âlileri, ilk kez, bu gün, bir *Türk* Sultanı olarak geçiyorlar" dedi. Sultan, çok geçmeden yoluna devam ederek *Haleb* yakınlarına geldiği zaman, katına gelmesi konusunda, emîr Mahmut'a yeniden ulaklar gönderdi. Buna rağmen sultan, Mahmut'un derhal katına gelmemesine sonderecede kızdı. Bunun üzerine, askerler - sultanın buyruğu ile olsa gerek - *Haleb* bölgesini yağma akınlarına uğrattılar, bu arada güneyde *Humus* dolaylarına dek hareketlerini sürdürdüler, ayrıca *Kilaboğulları* kabilesini de yağmalayarak çöle sürdüler. Bu sıralarda *Haleb*'de bulunan halifenin elçisi Tırâdüzzeynebî, henüz kentten ayrılmamıştı. Sultanın ikinci buyruğu üzerine, sıkışık duruma düşen Mahmut, Tırâd'a "Sultana gidip, kendisini, katına gelmekten affetmesini ve dolayısıyla aralarının düzelmesini sağlamasını" rica etti ve ona "Sultan, çok uzaklarda iken ben, kendisine ve halifeye itaatımı bildirerek, ailemin ve ülkemin korunmasını dilemiştim. Ayrıca ülkemin nasıl harap ve yağmalanmış olduğunu bizzat gördün. Bu sebeple ben, sultana gidip yardım talebinde bulunmak istiyorum. İşte sultanın, katına çıkıp itaat arz etmemin gerekli olmadığı hususunu kapsayan mektubu" dedi. Bunun üzerine Tırâd "Ver onu bana, sultana götüreyim" dedikten sonra, mektubu alıp *Haleb* yörelerindeki *Funeydik*'te bir tepe (sonradan bu tepe, *Sultan Tepesi* adını almıştır) üzerinde otağı kurulmuş olan sultana ulaşmak üzere, *Haleb*'den ayrıldı. Belirli bir konak yerinde sultan tarafından gönderilen özel bir ata binip sultanın otağına gelen Tırâd, sultanın katına kabul edilerek pek çok izzet ve ikrama nail oldu. Bu arada Tırâd, halifenin sultana gönderdiği armağanları takdim etti. Bunun üzerine sultan, halifeye hürmeten ayağa kalkıp yer öptü, teşekkür ederek duada bulundu. Daha sonra sultan, ona "Gelişinin sebebi nedir?"

diye sorunca Tırad "Mahmut'u huzurunuza getirmek için geldim. O, bana şu mektubu verdi" dedi. Bunun üzerine sultan "Doğrudur, ben bunu, çok uzaklarda iken onun gönlünü hoş tutmak için yazmıştım. Ama şimdi yakındayım, Mahmut'un katıma gelip itaat arzetmemesine razı olamam. Bize tâbi olmasına rağmen kalesine çekilip bize karşı âdeta savunma önlemleri alması ve dolayısıyla isyan eder gibi bir tutum takınması, bizce nasıl bir mazeret olarak kabul edilebilir? Böyle olduğu takdirde, vasallarımız olan emîr ve meliklerin bize göstermesi gereken saygı ve hürmet nerede kalır?" dedi. Bu arada Tırâd'ın Mahmut'un, halife ve sultan tarafından kendisine gönderilen hil'atleri giyip, adlarına hutbe okuttuğunu" ifade etmesi üzerine sultan "Onun böyle bize karşı isyan ile itaattan ayrılması karşısında, adımıza hutbe okutup hil'atimizi giymesi ne ifade eder?. Senin, Mahmut'un yanına gidip, istediğin şekilde onu, adımıza ikna etmen yerinde olur" deyince Tırâd da sultana "Başüstüne" dedi. Halifenin Mahmut'a hil'at göndermesi sultanın canını sıkmıştı. Bunun üzerine haciplerden birisi, sultana "Senin buyruğun üzerine göndermiştir" dedi; böylece sultan sükunet buldu. Daha sonra bu konuda, vezir Nizamülmülk ile görüşen Tırâd, *Haleb*'e gelerek Mahmut'la görüşüp konuşmasına rağmen onu, sultanın katına çıkmaya razı edemedi. Bu hususdaki müzakereler, iki aya yakın bir süre devam etti. Emîr Mahmut, sultana karşı takındığı bu isyankâr tavrın karşılıksız kalmayacağını bildiği için *Haleb* kalesine çekilip bazı *Arap* kabileleri ve komşu *Suriyeli* emîrleri yardıma çağırdı. Bu çağırıya uyan bir kısım *Suriyeliler*, sultanın ordusunun çok kalabalık olduğunu gördükleri zaman ciddî bir korku ve telâşa kapıldılar. Sultan Alp Arslan, Mahmut'un katına gelmeyeceğini anladığı için kenti kuşatmak üzere (Nisan 1071 başlarında), *Haleb* önlerine gelip karargâhını kurdu. *Türk* ordusunun çadırları, *Haleb*'den başlayarak kuzey yö-

nünde, *onarlık guruplar* halinde, birbirine yakın bir şekilde kurulmuştu. *Haleb*, iki ay kuşatıldı, bu yüzden şehirde yiyecek sıkıntısı başgösterdi. Kuşatma sırasında *Haleb* burçlarının en sağlamı olan *Ganem burcu Selçuklu* askerleri tarafından delindi ve kent, buradan yapılacak bir saldırıyla çok kolaylıkla alınabilecek bir duruma geldiği halde, sultan "Savunmasız kalıp *Bizans*'ın eline düşmemesi için, bu uç kentini fethetmekten korkarım" diyerek "saldırı" emri vermedi ve askerlerini savaştan alıkoydu. Esasen sultan, kuşatma sırasında, ancak tek bir gün savaşmış ve dolayısıyla bu çarpışmalarda çok az kimse ölmüştü. Ünlü *Haleb* tarihçici İbnüladîm, savaş günü, "*Selçuklu* askerlerinin 80 binden fazla ok attıklarını, ciddi bir savaş yapılmadığını, aksi takdirde, bütün *Suriye* ülkesinin harap olabileceğini" özellikle ifade etmekte, bunu da, "Sultan Alp Arslan'ın iyi niyet ve ululuğuna" bağlamaktadır. Kuşatma sürüp giderken sultan, *Bizans* imparatoru Romanos Diogenes'in *Horasan*'a yürümek üzere, *Doğu - Anadolu*'ya ulaşmış olduğunu haber aldı. Öte yandan kentin düşmek üzere bulunması ve dolayısıyla *Haleb* bölgesindeki hâkimiyetinin sona ereceğini düşünen Mahmut, her ne bahasına olursa olsun sultana başvurma yolunu seçti. Bu sebeple o, sultanla kendisinin ilişkilerini yöneten emîr Aytekin'e başvurarak "Sultanın katına çıkıp itaat arzedeceğini" bildirdikten çok geçmeden sonra (Mayıs 1071 başları) bir gece, annesi Ulviye ile birlikte, *Oğuz* giysisi giyerek, beraberinde *Haleb* ve kalesinin anahtarları olduğu halde, sultana gitmek üzere, kentten ayrıldı. Anne - oğul, sultana ululamak için gelen ve kalabalık iki sıra halinde duran halk arasından geçip, yer öpe öpe sultanın katına çıkarak itaat arzettiler. Sultan, onları iyi bir şekilde karşıladı ve Mahmut'a "Kalene dön; hak edeceğin lütf, ihsan ve ikramımıza mazhar olman için yarın gel" dedi. Ertesi gün, ordugâha gelen Mahmut, vezir Nizamülmülk ve sultanın öteki

yakınları tarafından törenle karşılandı ve sultanın huzuruna çıkarıldı. Sultan, ona değerli hil'atler, ayrıca altın ve gümüş eğerli atlar, kös, bayrak ve çadır armağan etti. Bunlardan başka sultan, bir ferman ile, *Haleb* ve yörelerinin yönetimini yine kendisine verdi. Daha sonraki günlerde Mahmut, birkaç kez daha sultanın katına çıkarak itaat arzını tekrarladı. *Bizans* imparatorunun *Doğu - Anadolu*'daki askerî harekâtını haber alan ve bu sebeple *Haleb*'de daha fazla kalmak istemeyen sultan, burada, adı belirlenemeyen bir oğlunun kumandası altında bir miktar asker bıraktı, ayrıca emîr Mahmut'a Aytekin ile birlikte "*Fatımî* yönetiminde bulunan *Dımaşk* ve yörelerini fethetmesi için" emir verdi, daha sonra da *Diyarbakır* üzerinden, ünlü meydan savaşını yapmak için, *Malazgirt* yönüne hareket etti; böylece *Mısır* seferi gerçekleşememiş oldu.

BÖLÜM

II.
EMÎR ATSIZ DEVRİ

SURİYE VE FİLİSTİN SELÇUKLU DEVLETİNİN KURULUŞU

Mısır - Fatımî devletinin hâkimiyetinde bulunan *Suriye* ve *Filistin*'in fetih hareketleri, bu Bölüm'ün konusunu oluşturan emîr Atsız devrinde başlayacaktır. Atsız, yeni bir ruh ve bilinçle askerî hareketlere başlayarak *Suriye* ve *Filistin*'deki *Fatımî* hükümranlığına son verdi ve bu ülkelerin, ilk kez, *Selçuklular* tarafından fethini ve *Filistin*'de kurulan küçük *Türkmen Beyliği*'nin sınırlarını genişletip onu, bir devlet haline getirmeyi sağladı. Onun bu geniş fetihlere başlamasının sebeplerini şöylece sıralamak mümkündür :

1 — *Büyük Selçuklu* devletince *Suriye*, *Mısır* ve *Atlas Okyanusu'na* kadar bütün *Kuzey - Afrika*'nın fethinin planlanmış olması,

2 — Kalabalık *Türkmen* kitlelerinin verimsiz *Filistin* topraklarında yaşama güçlüğünden doğan ekonomik zorunluluklar,

3 — Siyasî, sosyal ve ekonomik çöküntü ve buhranlar sebebiyle *Mısır - Fatımî* devletinin *Suriye* ve *Filistin*'deki hâkimiyetlerinin yok denecek kadar zayıflamış olması,

4 — Emîr Atsız'ın daha önceleri Kurlu Bey'le birlikte gerçekleştirdikleri askerî hareketlerde, üstünlüğün *Fatımîlerde* değil, kendilerinde bulunduğunun ortaya çıkmış olması.

Kudüs'ün fethi

Kurlu Bey'in ölümünden sonra *Filistin*'deki *Türkmen Beyliği*'nin başına geçen emîr Atsız, *Fatımî* yönetiminde bulunan *Filistin*'in merkezî durumundaki *Kudüs* üzerine yürüyüp kuşatmaya başladı. Şehirde, adı bilinmeyen *Türk* asıllı bir *Fatımî* valisi bulunuyordu. Şehrin kutsallığı ve ayrıca, valinin ırktaşı olması bakımından, kenti hücumla fethetmek istemeyen emîr Atsız, ona gönderdiği mektupta "Bu kutsal şehre karşı savaşmamı Tanrı doğru bulmaz; ancak kentin kan dökülmeden teslimini istiyorum" dedi. Çok sıkışık bir duruma düşen vali, Atsız'a verdiği cevapta "Ben de sizler gibi Türküm, size karşı şehri hiçbir zaman savunmayacağım. Ancak bana, hayatım, ailem ve servetim hususunda güvence verilirse şehri derhal teslim eder, hizmetine girerim" dedi. Bunun üzerine Atsız, valiye istediği güvence ile bazı yerlerin yönetimini *dirlik (ıkta)* olarak verdi. Çok geçmeden şehre giren emîr Atsız, "Halka asla dokunulmayacağını" ilân ettirdi, şehir camilerinde *Abbasî* halifesi ve *Selçuklu* sultanı adlarına hutbe okutturdu (1071 sonları). Atsız, şehirdeki çeşitli mallara hiç dokunmadığı gibi, herhangi bir yağmadan korumak amacıyla bunlara muhafızlar koydurdu. Şehir halkı, Atsız'ın kendilerine karşı gösterdiği bu âdil davranışlardan dolayı sonderecede memnun oldular. Emîr Atsız, küçük bir *Türkmen Beyliği*'nden *Büyük Selçuklu Devletine* tâbi bir *Meliklik* haline getirdiği devletinin başkentini *Remle*'den *Kudüs*'e nakletti.

Atsız-Şöklü çatışmaları

Emîr Atsız, *Kudüs*'ün fethinden sonra kuzey yönünde fetihlere devam etmekte iken, kendisine bağlı emîrlerden Şöklü de kıyı bölgesinde fetihler yapıyordu. Bu arada emîr Şöklü, *Akkâ*'yı kuşatıp sıkıştırmaya başladı. Şehir valisi Bedrülcemalî, *Mısır*'da *Fatımî* vezirliğine atandığı için, şehirde onun adına, yönetimi İbn Sukhâ adlı birisi elinde tutuyordu. Fakat bir süre sonra Bedrülcemalî ile arası açılan İbn Sukhâ, ilerigelen yöneticilerle de anlaşarak şehri, emîr Şöklü'ye

teslim etti. Böylece şehre hâkim olan Şöklü, şehir hazinesine elkoyduktan başka, Bedrücemalî'nin aile bireylerini de tutsak aldı (Ekim/Kasım 1074). Öte yandan *Akkâ*'nın fethini haber alan emîr Atsız, Şöklü'ye bir ulak göndererek "Bedrülcemalî'nin tutsak aldığı aile bireylerini ve elegeçirdiği hazinenin yarısını göndermesini ve kendisini *Akkâ*'ya *Selçuklu* valisi olarak atadığını" bildirdi. Fakat *Akkâ*'da bağımsız bir beylik kurma amacında olduğu anlaşılan Şöklü, Atsız'a karşı çok sert bir tutum aldı ve onun sözkonusu isteklerini reddetti; böylece o, emri altında bulunduğu Atsız'a karşı isyanla cephe almış bir duruma gelmiş oldu. Bu sebeple Atsız'ın kendisine karşı harekete geçebileceğini düşünen Şöklü, Atsız'la savaş halinde bulunan *Dımaşk Fatımî* valisi Muallâ ve *Kilâboğulları* kabilesiyle birer antlaşma yaptı; böylece Atsız'a karşı bir kuvvet dengesi sağlamış oldu. Fakat öte yandan Şöklü'nün kendi aleyhindeki bu girişimlerini yakından izleyen Atsız, kıyı bölgesinde bir yörede, daha müttefiklerinin yardımını alamayan Şöklü'ye saldırarak yenilgiye uğrattı. Bununla birlikte bu savaş, kesin sonuçlu bir savaş değildi (Nisan/Mayıs 1075).

Taberiye savaşı

Bu yenilgi üzerine Şöklü, Atsız'a karşı başlattığı mücadeleyi meşrû bir hale sokmak amacıyla, yeni bir girişimde bulundu. Şöyleki: O, bu sıralarda, *Güney-Doğu Anadolu* bölgesinde fetihler yapmakta olan *Kutalmışoğulları*ndan birisine (Kutalmış'ın bilinen çocukları: Mansur, Süleyman, Alpilek ve Devlet'tir) bir mektup göndererek onu kendisiyle birlikte fetihler yapmak üzere, *Filistin*'e davet etti. Şöklü, mektubunda "Sen, *Selçuklu* ailesine mensupsun. Sana itaat ile hizmetinde bulunmak, bana şeref verir, ayrıca ben bununla da öğünürüm. Halbuki Atsız, *Selçuklu* ailesinden değildir, bu sebeple ben, ona itaat ile hizmetinde bulunmak istemiyorum. Eğer birlikte Atsız'ı yenip bu ülkeden uzaklaştırırsak *Mısır Fatımî* devleti de bize destek ve

yardımcı olmaya söz verdi" dedi. Bunun üzerine Kutalmışoğlu, bir kardeşi ve amcasının (Resultekin) oğlu ile birlikte *Taberiye*'ye gelip, savaş hazırlıkları yapmakta olan emîr Şöklü'ye katıldılar. Çok geçmeden *Mısır Fatımî* halifeliğini tanıdıklarını da resmen açıkladılar. Böylece *Suriye* ve *Filistin*'de, sünnî *Bağdad Abbasî Halifeliği* ve *Selçuklu Sultanlığına* karşı, şiî *Fatımî Halifeliğini* tanıyan ve içinde, *Selçuklu* hanedanına mensup kimselerin de yer aldığı bir ittifak kurulmuş oldu. Öte yandan Şöklü'nün hazırlık ve girişimlerini yakından izleyen Atsız, bütün kuvvetleriyle Şöklü ve müttefiklerinin üzerine yürüdü. *Taberiye*'de, 1075 yılında yapılan şiddetli bir savaşta, müttefikler ağır ve kesin bir yenilgiye uğradılar. Şöklü, bir oğlu, babası ve *Kutalmışoğulları* tutsak alındılar. Şöklü ve oğlu derhal öldürüldü, yaşlı olan babası serbest bırakıldı. Şöklü'nün öteki oğlu ve babası *Mısır*'a gidip *Fatımîlere* sığındılar. Atsız, tutsaklar arasında bulunan *Kutalmışoğulları*'nın durumunu, tâbi olduğu sultan Melikşah'a bildirdi. Öte yandan kardeşleri ve amcaoğlunun tutsaklığını haber alan ve bu sıralarda *Anadolu*'da fetihler yapan Süleymanşah, güneye *Suriye*'ye inerek *Humus*'a kadar geldi ve emîr Atsız'a bir ulak gönderip "Tutsak kardeşleri ve amcaoğlunu kendisine göndermesini" bildirdi. Atsız ise ona gönderdiği cevapta "Durumu sultan Melikşah'a bildirdim, ondan gelecek buyruğu ve talimatı bekliyorum" diyerek Süleymanşah'ın isteğini reddetti. Fakat çok geçmeden sultanın buyruğunu alan emîr Atsız, tutsak *Kutalmışoğullarını*, *Bağdad Selçuklu* askerî valisi *(şıhne)* Aytekin'e gönderdi; o da onları, başkent *İsfahan*'a gönderip sultana teslim etti.

Taberiye savaşından sonra emîr Atsız, kardeşi Çavlı ile birlikte *Haleb* yörelerinde bazı fetihler yaptıktan sonra *Fatımîlerin* elinde bulunan *Trablusşam*'ı fethetti ve *Sur* şehrini de kuşattı. O, *Fatımî* valisinin, "*Türkmenlerin* şehre girerek getirdikleri malları satıp gerekli

şeyleri satınalmaları, fakat geceyi şehirde geçirmemeleri ve *Fatımîler* adına okunan *şiî* hutbesinin değiştirilmemesi" şartlarını kapsayan önerisini kabul ile şehri teslim aldı. Esasen manen sünnî *Bağdad Abbasî Halifeliğine* bağlı olmasına rağmen emîr Atsız'ın "*Şiî* hutbesini kaldırmamayı" kabul etmesi, gerçekten dikkate değer bir olaydır. Onun bu antlaşmada, *Suriye* ve *Filistin Selçuklu Devleti*nin sınırlarını genişletmesi, özellikle ülkedeki ekonomik hayatın gelişmesi amacını ön plâna almış olduğu görülüyor.

Tutuş'un Suriye'ye atanması sorunu

Büyük *Selçuklu* İmparatorluğu sultanı Melikşah, *Suriye* ve *Filistin*'de İmparatorluğa tâbi bir devlet kurarak büyük fetih hareketlerine girişen emîr Atsız'ı, vezir Nizamülmülk'ün uygun bulmamasına rağmen bu görevden alıp yerine kardeşi Tâcüddevle Tutuş'u atamaya karar verdi. Bu konuda bilgi veren biricik kaynağımız *Mir'âtü'z - zaman* adlı eserde, bunun nedeni belirtilmemiştir. Fakat yukarıda görüldüğü üzere, emîr Söklü ile birleşen *Kutalmışoğullarının*, Atsız karşısında başarılı olamayarak yenilip tutsak alınmaları ve sonunda *İsfahan*'a gönderilmelerinden sonra onların, Atsız aleyhine sultan Melikşah üzerinde olumsuz bir etki yapmış oldukları ve dolayısıyla sultanın, Atsız'ın bu faaliyetlerini bağımsız bir devlet kurma amaçlarına bağlanması düşünceleriyle onu görevden alma kararı vermiş olabileceği gibi, ayrıca Tutuş'un da herhangibir şekilde saltanat iddiasında bulunma imkânını ortadan kaldırmayı gözönünde tutmuş olması mümkündür. Sultanın bu kararını haber almakta gecikmeyen Atsız, ona gönderdiği bir mektupta "Ben tek başıma fethe çalıştığım bu ülkede, sultanın itaatli bir nâibi ve hâdimiyim. Devam ettirmekte olduğum bu fetihler dolayısıyla sultandan şimdiye dek herhangibir yardım istemedim. Fethettiğim memleketlerde sultan adına hutbe okutuyor, yüklendiğim vergiyi ödüyor, ayrıca elverdiği ölçüde, hazineye, mal ve para göndermekten geri kalmıyorum. Sultanın benim yerime Tutuş'u atama kararında olduğunu öğrendim. Şimdiye

değin bütün düşmanlara karşı başarılar kazanmışken benim görevden uzaklaştırılmamı gerektiren şey nedir? Zengin bir ülke ve kuvvetli bir orduya sahip olan *Mısır Fatımî Halifeliğ*inin karşısında bulunuyorum. Esasen onlara karşı daima hazırlıklı bulunmak gereklidir" demek suretiyle imparatorluk yönetiminde yürürlükte olan tâbi - metbû statüsüne bağlı kaldığını ve dolayısıyla görevden alınmasının sebepsiz olduğunu belirtti. Gerçekten sultan Melikşah, Atsız'ın olumlu ve haklı bulduğu mektubu üzerine, vezir Nizamülmülk'ün etkisiyle de olsa, onu görevde bırakmış, ayrıca ona, gönlünü almak için özel giysilerden bir giysi, yine sultana ait külâh, at, kılıç ve kalkan göndermiştir.

Dımaşk'ın fethi

Emîr Atsız, *Kudüs*, *Taberiye*, *Trablusşam*, *Sur*, *Akkâ* gibi *Filistin* ve *Suriye*'nin önemli şehirlerini fethetmek suretiyle *Suriye* ve *Filistin Selçuklu Devleti*nin sınırlarını genişletmişti. Bununla birlikte *Suriye*'nin konum itibarıyla önemli durumda bulunan *Dımaşk (Şam)*'ta zayıf da olsa hâlâ *Fatımî* hâkimiyeti hüküm sürmekte idi. Başlangıçtan beri bu önemli kenti, devletin sınırları içine almayı plânlaştırmış olan emîr Atsız, 1070/71 yılından beri *Dımaşk*'ı sürekli kuşatma, yörelerini kontrol ve denetim altında tutuyordu. Bu sebeple *Fatımî* yardımı alamayan şehrin savunma gücü zayıfladı, ekonomik düzeni bozulup yaşam şartları ciddi şekilde zorlaştı. Bütün bu hususları gözönüne alan Atsız, Mayıs 1075'de şehri yeniden şiddetle kuşatıp sıkıştırdı ise de bu kez de başarılı olamadı. Fakat çok geçmeden halk ve bir kısım askerlerin harekete geçmeleri sonucunda vali Muallâ görevden alınarak yerine Rezinüddevle İntisar, valilik makamına geçirildi; şehirde, Atsız'a karşı geniş savunma önlemleri alındı. Bununla birlikte yeni vali, şehre karşı emîr Atsız'ın uyguladığı ablukayı kaldıramadı. *Dımaşk*, yine eski sıkışık ve zor durumuna gelmişti. Özellikle yiyecek sıkıntısı, şehirdeki yaşamı imkânsız bir hale getirdi. Öte yandan şehrin bu durumunu yakından

izleyen Atsız, derhal harekete geçerek şehri yeniden kuşattı (Mart/Nisan 1076). Bununla birlikte şehrin hücumla alınıp kan dökülmesini istemeyen Atsız, vali İntisar'a haber göndererek "Şehrin barış yoluyla teslimini" istedi. Direnme ve savunmanın imkânsız olduğunu gören vali, şehir ve kalesini Atsız'a teslim etmek zorunda kaldı (Haziran/Temmuz 1076). Şehir *Ulu Camii*nde cuma günü, *Abbasî* halifesi Muktedi Biemrillah ve sultan Melikşah adlarına törenle hutbe okutuldu. Böylece *Suriye*'nin bu önemli şehri de *Suriye* ve *Filistin Selçuklu Devleti* sınırları içine alınmış oldu. Devletin başkenti, *Kudüs*'ten *Dımaşk*'a nakledildi. Emîr Atsız, birkaç yıldan beri abluka altında tuttuğu şehrin içinde bulunduğu sıkıntı ve sefaleti ortadan kaldırmak amacıyla bir dizi önlemler aldı. O, derhal komşu il ve ilçelerden şehre bol miktarda yiyecek maddeleri getirttikten başka çiftçilere tohumluk dağıttırıp "Derhal ekime başlamalarını" bildirdi. Ayrıca şehir ve yörelerini, özellikle konak yerlerini tamir ettirdi. Böylece alınan bu önlemler sonunda, şehirde fiyatlar ucuzladı, dolayısıyla halk refah ve mutluluğa kavuşmuş oldu; daha önce şehirden göçedenler, yeniden yurtlarına dönmeye başladılar.

1.

MISIR SEFERİ

Emîr Atsız, 1071–76 yılları arasında *Askalan* ve *Yafa* dışında, *Suriye* ve *Filistin*'in bütün şehir ve kalelerini fethederek buralardaki *Fatımî* hâkimiyetine son vermişti. Bu kez o, tâbî olduğu *Büyük Selçuklu Devleti*nin fetih plânlarına uygun olarak *Mısır*'ı da fethederek *Fatımî* devletine son vermek istiyordu; bu amaçla askerî hazırlıklara başladı. Bu sıralarda İldenizoğlu adlı bir *Türk* emîri bir miktar asker ve hazinesiyle birlikte, vezir Bedrülcemalî'nin izlemelerinden kaçarak Atsız'a katıldı. Atsız, hazırladığı beş-altı bin kişilik

ordusuyla 1076 yılında *Mısır* seferine çıktı. O, İldenizoğlu'nun tavsiyesi üzerine, *Mısır* sınırındaki *Rîf* şehrini 50 gün süren bir kuşatmadan sonra fethetmeyi başardı. Bununla birlikte bu süre içinde vezir Bedrülcemalî savunma hazırlıklarını bitirme fırsatı bulmuştu. Ayrıca, bu arada Atsız'ın ordusundan kuvvetleriyle birlikte ayrılan *Kelboğulları* kabilesi reisi Bedr, Bedrülcemalî'ye katıldı. Bundan başka Şöklü'nün babası ve bir oğlu da, *Taberiye* savaşından sonra *Mısır*'a kaçıp sığınmışlardı. Öte yandan emîr Atsız, Ocak 1077'de *Mısır* sınırını geçerek *Kahire* yakınlarına gelip karargâh kurdu. Bu sırada Bedrülcemali, bin kişilik bir kuvvet gönderip *Selçuklu* ordusuna bir baskın yaptırdı ise de bunlar, başarılı olmayıp yenilgiye uğradılar. Bunun üzerine korku ve endişeye kapılan *Kahire* halkı, halifenin sarayının önünde toplanarak gösterilerde bulundular ve halifeden "Acele önlemler alınmasını" istediler. Öte yandan halife Mustansır, vezir Bedrülcemali ve diğer devlet ilerigelenleri, *Fatımî* ordusunun yenilgisi halinde, *İskenderiye*'ye kaçma hazırlıklarına başlamışlardı. Bunu haber alan büyük halk kitleleri, yeniden halifenin sarayının önünde toplanıp olaylar çıkardılar. Heyecanı yatıştırmak amacıyla, halife adına saraydan yapılan açıklamalarda "Halifenin asla *Kahire*'den ayrılmayacağı, eski kitaplarda, doğudan gelen hiç bir kavmin *Mısır*'ı alamayacağının yazılı olduğu, bu bakımdan zaferin kesinlikle kazanılacağı" bildirildi. Böylece halk kitleleri yatıştırılmaya çalışıldı. Çok geçmeden Bedrülcemalî, *Sudanlı* askerlerin de katıldığı büyük bir orduyla harekete geçip Atsız'ın ordusuna karşı savaş düzeni aldı. Öte yandan Atsız, bir savaş meclisi toplayarak durumu, komutanlarıyla müzakere etti. Tecrübeli komutanların "Askerlerin azlığı sebebiyle savaşa girilmeyip geri çekilmesi" hususundaki tavsiyelerine karşılık genç kumandanlar, "Savaşa kesinlikle girilmesini" şiddetle savun-

dular. Sonunda bu görüşün benimsenmesi üzerine, savaşa karar verildi. Çok geçmeden sayı bakımından üstün *Fatımî* ordusuyla *Kahire* yörelerinde savaş başladı. Çarpışmaların şiddetle sürdüğü sıralarda, Şöklü'nün babası ve oğlunun girişimleri sonucunda, *Selçuklu* ordusundaki 700 *Türkmen* atlısı, *Fatımîler* tarafına geçti. Sayıları daha da azalan Atsız'ın kuvvetleri geri çekilmeye başladılar. Bu sırada *Kelboğulları* kabile reisi Bedr, saldırıya geçip *Selçuklu* ordugâhını ateşe verdi. Böylece Atsız'ın kuvvetlerinin savaş düzeni bozuldu ve şaşkınlık içinde darmadağın oldular. Çarpışmalarda çok sayıda *Selçuklu* askeri öldürüldü ve yanan ordugâhlarında kalan ağırlıklar da *Fatımî*ler tarafından yağma edildi. Emîr Atsız ve bazı kumandanlar, çok az bir atlı kuvvetiyle güçlükle savaş meydanından ayrıldılar.

2.

MISIR SEFERİNDEN SONRA DEVLETİN SARSILMASI

Bozgundan sonra Atsız ve diğer *Selçuklu* kumandanları, kendilerine isyan durumuna geçen *Gazze* ve *Remle* üzerinden, başkent *Dımaşk*'a geldiler (Şubat 1077). Şehir halkı ve ilerigelenleri, kendilerini büyük bir törenle karşıladılar ve "geçmiş olsun" dileğinde bulundular.

Kahire yenilgisinden sonra *Filistin* ve *Suriye*'nin birçok şehir ve kalelerindeki *Arap* asıllı yüksek askerî ve mülkî devlet yöneticileri, Atsız'a karşı başkaldırdılar; *şiî* hutbesi okutmaya başlayarak yeniden "*Mısır Fatımî* halifeliğine tâbi olduklarını" resmen ilân ettiler. Böylece Atsız'ın bu ülkelerin fethi uğruna gerçekleştirdiği bütün siyasî ve askerî çabalar artık boşa gitmiş gibiydi. *Suriye* ve *Filistin Selçuklu Devletini* büyük ölçüde zaafiyete uğratan bu olumsuz sonucun en önemli sebebi, kısa bir sürede, çok az bir askerî kuvvetle fethedilen *Suriye* ve *Filistin*'de, askerî ve mülkî bakımlardan tam anlamıyla

bir *Selçuklu* hâkimiyetinin kurulamamış olmasıdır. Şimdi bu durum karşısında emîr Atsız'ı, sanki yeniden fethedilmesi veya itaat altına alınması gereken *Suriye* ve *Filistin* ülkeleri beklemekte idi. Bu sebeple emîr Atsız, sultan Melikşah'ın emriyle kendisine katılan üçbin *Türkmen* atlısıyla da takviye ettiği kuvvetleriyle derhal harekete geçerek *Kudüs*'ü isyancıların elinden aldı ve onları ağır bir şekilde cezalandırdı. Daha sonra *Remle*, *Ariş*, *Rif*, *Yafa* vs. şehirlerdeki isyancıları da teslime zorlayarak buraları da yeniden itaat altına almayı başardı. Bir süre sonra Atsız, halife Muktedi Biemrillah ve sultan Melikşah'a özel elçiler göndererek "*Mısır*'a yeniden bir sefer düzenleyeceğini" bildirdi. Fakat öte yandan sultan Melikşah, Atsız'ın *Kahire* savaşı sırasında, şehit olduğu zanniyle, bu sıralarda *Selçuklu Gence* valisi bulunan kardeşi Tutuş'u *Suriye* ve *Filistin Selçuklu* hükümdarlığına atadı. Bunu haber alan emîr Atsız, sultana gönderdiği özel bir mektupta "Yaptığım hangi olumsuz hareket ve davranış sebebiyle Tutuş, yerime *Suriye*'ye atanmıştır?. Oysaki ben, sultanın itaatli bir hâdimi ve naibiyim; imparatorluk hazinesine her yıl düzenli olarak 30 bin altın göndermekteyim" demiştir. Bunun üzerine sultan, *Suriye*'ye yönelmiş olan Tutuş'a ikinci bir buyruk göndererek "Atsız'ın yönetimindeki *Suriye* ve *Filistin* topraklarına girmemesini, ancak *Haleb* ve yörelerinde faaliyetlerde bulunmasını" bildirdi.

Fatımî karşı harekâtı ve Atsız'ın sonu

Vezir Bedrülcemalî'nin büyük çabalarıyla buhranlı günlerini geride bırakan *Fatımî* devleti, eski ülkeleri olan *Filistin* ve *Suriye*'yi geri alma girişimlerinde bulundular. *Fatımî* ordu komutanı Nasruddevle, 1077/78 yılında, harekete geçerek *Dımaşk*'a başarısız bir kuşatma hareketinde bulundu. Aşağı yukarı iki yıl sonra (Ekim 1079), yine Nasruddevle'nin kumandasında, içinde *Arap*, *Türkmen* ve *Berberî* kabilelerinin yer aldığı büyük bir *Fatımî* ordusu, *Filistin*'i istilâ ve işgal ettik-

ten sonra başkent *Dımaşk*'ı da şiddetle kuşatmaya başladı. Emîr Atsız, kalabalık *Fatımî* ordusu karşısında şehri savunmada güçlük çekiyordu. Bu sebeple o, bu sıralarda *Haleb*'i kuşatmakta olan Tutuş'a haber göndererek acele yardım isteğinde bulundu ve ayrıca "Şehri kendisine teslim edeceğini" bildirdi. Bunun üzerine Tutuş, derhal kuvvetleriyle birlikte *Dımaşk*'a yöneldi. Tutuş'un bu yardım harekâtı sonucunda *Fatımî* ordusu, kuşatmayı bırakıp *Mısır*'a çekilmek zorunda kaldı. Bir süre sonra Tutuş, şehir yakınlarındaki *Azrâ* çayırlığında kendisini karşılayan Atsız'la birlikte *Dımaşk*'a geldi. Fakat çok geçmeden Tutuş'u yardıma çağırdığına pişman olduğu anlaşılan Atsız, şehri ona teslim etmemek için bazı gizli faaliyetlerde bulundu. Bunu ortaya çıkaran Tutuş, Atsız ve kardeşini tutuklattı, bir süre sonra da onu, yayının kirişiyle boğdurmak suretiyle öldürttü.

Suriye ve *Filistin*'in büyük bir bölümünü fetheden ve bu başarıları sebebiyle *Melikülmuazzam* lâkabını alan Atsız, *Selçuklu İmparatorluğunun* büyük, değerli ve tecrübeli emîrlerindendi. O, *Selçuklu* ailesinin mensup olduğu *Oğuzların Kınık* boyundan idi, bu sebeple hanedan mensuplarının idamında uygulanan yöntem uyarınca, yayının kirişiyle boğdurulmak suretiyle öldürülmüştür. Melik Atsız, yönetimi altındaki memleketler halkına daima âdil davranmış, ağır vergileri azaltmış veya kaldırtmış, geniş imar faaliyetlerinde bulunmuş, halkın refah ve mutluluğu uğruna büyük çaba sarfetmiştir. Öldükten sonra açılan hazinesinde, çok değerli taşlar, inciler, 10 bin altın ve üzerinde 200 altın işlemeli bir eğerin bulunduğu tespit edilmiştir.

3.

KUZEY - SURİYE OLAYLARI

Emîr Atsız'ın *Suriye* ve *Filistin*'de giriştiği fetih hareketleri sırasında (1075/76), *Kuzey - Suriye*'ye *Ana-*

dolu'dan Ahmetşah adlı bir *Türkmen* beyinin yönetiminde, yeni bir *Türkmen* kitlesinin gelmiş olduğunu görüyoruz. Ahmetşah, *Bizans* hâkimiyetindeki *Anadolu*'da, Bekçioğlu Afşin, Demleçoğlu Mehmet, Sandak, Duduoğlu vs. gibi *Türkmen* beyleriyle birlikte fetihlerde bulunduğu sıralarda, buyruğu altındaki bin *Türkmen* atlısıyla birlikte *Haleb*'e geldi. Bu sıralardaki *Haleb Mirdasî* emîri Nasr ile işbirliği konusunda anlaşan Ahmetşah, *Haleb* dışındaki *Hâzırı Süleymanî* semtine gelip kondu. Ahmetşah'ın kendisiyle işbirliğini ve özellikle askerî bakımdan yardımını sağlayan Nasr, gerek *Haleb* için tehlikeli olan *Bizanslılarla*, gerekse *Haleb Mirdasî* tahtını elegeçirmeye çalışan *Kilâboğulları* kabilesinin öteki taht iddiacılarına karşı daha kuvvetli bir duruma gelmiş oldu. Bunun bir sonucu olarak o, Ahmetşah ile birlikte, 1068 yılında, *Bizans* imparatoru Romanos Diogenes tarafından alınan *Haleb*'e bağlı *Menbic* üzerine yürüyüp kuşattı. Şiddetle sürdürülen bu kuşatma karşısında şehir valisi, direnişi bırakıp şehir ve kalesini teslim etmek zorunda kaldı (Eylül/Ekim 1075). Öte yandan emîr Atsız, beraberinde kardeşi Çavlı olduğu halde, kuvvetleriyle birlikte hâkimiyetini *Kuzey - Suriye*'de de kabul ettirmek amacıyla, *Haleb*'in güney yörelerine dek ulaşıp *Asi* ırmağı kıyısında konakladı. Atsız, bu bölgede birtakım akınlarda bulunduktan sonra *Mirdasoğulları* emîrliği topraklarına ait olan *Rafeniyye*'yi olup kardeşi Çavlı'ya verdi; yine bu bölgede, daha birçok yerlere atlı kuvvetler göndererek akınlar yaptırdı. Bunun üzerine *Haleb* emîri Nasr, bu akınların durdurulması hususunda Atsız'a ulaklar gönderdiyse de Atsız, ona "Babası emîr Mahmut'un bıraktığı hazinenin bir kısmını kendisine göndermesini ve *Haleb*'in teslimini" bildirdi. Karşılıklı gönderilen ulaklar aracılığıyla yapılan anlaşma uyarınca Atsız, Nasr'dan 15 bin altın aldıktan sonra buradan ayrıldı ve *Kuzey - Suriye*'ye hâkim olma amacını ger-

çekleştirme işini kardeşine bıraktı. Bunun üzerine Çavlı, komşu yörelere akınlarda bulundu, hattâ harekâtını *Haleb*'in güney yörelerine değin uzattı. Öte yandan emîr Nasr, *Haleb* emîrliğine bağlı yörelere karşı Çavlı'nın giriştiği bu akınları durdurmak için Ahmetşah kumandasında bir miktar asker gönderdi. *Hama* yakınlarına dek gelen Ahmetşah, Çavlı kuvvetleriyle yaptığı çatışmada yenilgiye uğradı, bozulan askerleri de yağma edildi. Daha sonra yeniden toplanıp harekete geçen Ahmetşah, Çavlı ile yaptığı ikinci çarpışmada, onu bu kez, yenilgiye uğrattı, 300'den fazla tutsak alarak bunları, yaya ve bağlı olarak *Haleb*'e gönderdi. Öte yandan bozguna uğrayan Çavlı, kardeşi emîr Atsız'ın yanına gitti. Böylece Atsız'ın gerek bizzat kendisi, gerekse kardeşi aracılığıyla *Selçuklu İmparatorluğuna* tâbi olmasına rağmen *Haleb Mirdasoğulları* emîrliği topraklarına da hâkim olma yolundaki girişimleri başarısızlıkla sona erdi.

Daha önceki *Haleb Mirdasoğulları* emîrleri, gerek taht iddiasında bulunan rakip emîrlere, gerekse zaman zaman kendilerini tehdit eden *Bizans* ve *Mısır Fatımîleri* gibi güçlü düşmanlara karşı, varlıklarını koruma amacıyla, yardımlarına başvurarak işbirliği yaptıkları *Türkmenler*den geniş ölçüde faydalanmakta idiler. Bununla birlikte *Mirdasî* emîrleri, bu *Türkmenlerin*, kendilerine karşı herhangibir harekâta girişme ihtimalinden devamlı olarak çekindikleri ve kuşku duydukları için, siyasî ve askerî bakımdan sıkışık durumlardan kurtulur kurtulmaz onları çeşitli yollarla bertaraf etmeye kalkışmışlardır. Aynı şekilde emîr Nasr da Ahmetşah ve *Türkmenleri*ni bertaraf etme girişiminde bulundu. Şöyleki : Emîr Nasr, Ramazan Bayramında (Nisan/Mayıs 1076), Ahmetşah'ı yakalatıp *Haleb* kalesine hapsettirdi ve o gün ikindiye değin içip eğlendi. Fakat çok geçmeden Nasr, bu kez başsız kalan *Türkmenlere*, *Arap* askerlerini saldırtarak onları yağmalattı ve özel-

likle *Türkmen* kadınlarına çirkin muameleler yaptırdı. Fakat bu baskın sırasında Nasr, bir *Türkmen* askerinin attığı okla boynundan ağır bir şekilde yaralandı ve çok geçmeden de orada can verdi (Mayıs 1076). Öte yandan beylerinin hapsedildiğini öğrenen *Türkmenler*, kente yayılarak geniş çapta yağmalara başladılar ve "Hapiste bulunan beylerinin salıverilmesini" istediler. Bu arada emîr Nasr'ın *Türkmenler* tarafından öldürüldüğünü haber alan kale kumandanı Verd ve emîrliğin ilerigelen bazı yöneticileri, Nasr'ın kardeşi Sâbık'a ulaklar gönderip "*Haleb* tahtına oturmak üzere, kente gelmesini" bildirdiler. Çok geçmeden *Haleb*'e getirilip gizlice kaleye çıkartılan Sâbık'ın "*Haleb* emîri olduğu" halka ilân edildi. Bütün şehre yayılan *Türkmenlerin* daha tehlikeli hareketlere girişmelerini önlemek amacıyla, şehir ilerigelenlerinin yeni emîre "Kalede tutsak bulunan Ahmetşah'ı derhal salıvermesini" tavsiye etmeleri üzerine Sâbık, onu hapisten çıkarttı ve ona, hil'atlerle birlikte bin altın verdikten başka, her ay 30 bin altın maaş tahsis etti. Böylece tutsaklıktan kurtulan Ahmetşah'ın, *Türkmenlerin* arasına gidip onları yatıştırması üzerine, karışıklıklar sona erdi ve kent, yeniden sükuna kavuştu. Emîr Sabık, kardeşi Nasr'ın âkıbetine uğramamak için Ahmetşah ve *Türkmenleri*ne iyi davranışlarda bulundu, onlara çeşitli yardımlar yaptı, hattâ onları, kendi öz kabilesi *Kilâboğulları*ndan daha yeğ tuttu.

Emîr Sâbık'ın *Haleb Mirdasî* tahtına geçmesine taraftar olmayan *Kilâboğulları* kabilesi, Sâbık'ın öteki kardeşi Vessab ile birleşerek onu, *Haleb*'i alegeçirmesi için kışkırttılar. Çok geçmeden sıkışık bir duruma düşen Sâbık, derhal Ahmetşah'ı yardıma çağırarak durumu onunla müzakere etti. Anlaşma ile biten bu müzakerelerden sonra Ahmetşah, daha çok asker sağlamak amacıyla, *Anadolu*'ya giden yol üzerinde, 500 atlısı bulunan *Türkmen* beyi Demleçoğlu Mehmet'e bir ulak yollayıp, Sâbık'a yardıma gelmesini sağlamayı başardı

(Haziran 1076 ortaları). Böylece hizmetinde bulunan Ahmetşah'tan başka, Demleçoğlu Mehmet'in de yardımını gerçekleştiren Sâbık, kalabalık *Kilâboğulları* kabilesinin geniş çapta destek ve yardımını sağlayan ve *Haleb* bölgesine girerek kentin güney - batısında konaklayan Vessab'a karşı harekete geçti (Temmuz 1076 ortaları). Ahmetşah ve Demleçoğlu Mehmet kumandasındaki *Türkmenlerin* şiddetle saldırıları karşısında Vessab'ın yönettiği *Kilâboğulları* kuvvetleri, daha çatışmalara girmeden bütün ağırlıklarını bırakıp bozgun halinde çekilmek zorunda kaldılar. Daha sonra Demleçoğlu Mehmet *Anadolu*'ya, Ahmetşah ise tutsak ve ganimetlerle birlikte *Haleb*'e döndüler. Böylece, emîr Sâbık da öteki *Mirdasî* emîrleri gibi, *Türkmen* kuvvetlerinin destek ve yardımlarıyla *Haleb*'i almayı planlayan çok güçlü rakibine karşı başarı kazanarak tahtını güvence altında tutabildi.

Bu yenilgi üzerine Vessab, beraberindeki yakınlarıyla *İsfahan*'a gidip sultan Melikşah'ın katına çıkarak içine düştükleri kötü durumdan yakındı ve Sâbık'a karşı kendilerine yardımda bulunmasını ve bu kötü durumdan kendilerini kurtarmasını diledi. İmparatorluğun tâbilerinden olan Sâbık'ın bu davranışlarını hoş karşılamayan sultan, Vessab'ı sevindiren vaadlerde bulunduktan sonra, onlara *Suriye*'de birtakım dirlikler verdi.

Yukarıda anlatılan olaylardan bir süre sonra Demleçoğlu Mehmet, Ahmetşah'ı ağırlamak üzere, yanına davet etti. Birkaç yakın adamıyla Demleçoğlu'nun davetine giden Ahmetşah, onuruna verilen şölen sırasında, Mehmet Bey'in buyruğu üzerine, yakalanıp tutsak alındı. Bunu haber alan emîr Sâbık, derhal harekete geçerek 10 bin altın ve 20 at karşılığında, Ahmetşah'ın, tutsaklıktan kurtularak *Haleb*'e geri dönmesini sağladı (Temmuz 1076). Böylece *Haleb*'e dönen Ahmetşah, emîr Sâbık'ın kendisini tutsaklıktan kur-

tarmasına karşılık olmak üzere, 1077 yılı başlarında, *Türkmen* ve *Haleb* emîrliğine bağlı kuvvetlerle *Bizans* yönetimindeki *Antakya* yörelerine birtakım akınlara girişerek şehri kuşatıp sıkıştırdı. Bu sebeple kent içinde yiyecek sıkıntısı başgösterdi. Bu sıkıntılı duruma son vermek amacıyla, *Antakyalıların* Ahmetşah ile görüşmeleri olumlu bir sonuca bağlandı; yapılan anlaşma gereğince beş bin altın karşılığında Ahmetşah, kuşatmayı kaldırarak kuvvetleriyle birlikte *Haleb*'e döndü.

Tutuş'un sultan Melikşah tarafından *Suriye*'ye atanması ve dolayısıyla *Haleb* bölgesine yönelmesi üzerine, *Haleb* dışında *Türkmenleriyle* birlikte oturmakta olan Ahmetşah, kenti Tutuş'a karşı savunma konusunda emîr Sâbık ile anlaşmaya vardı; bunu uygulamak amacıyla o, *Türkmenlerin* mal, kadın ve çocuklarını, daha güneydeki *Cisr* kalesine yerleştirdi. Böylece onların mal ve ailelerini güvence altına alan Ahmetşah, yeniden *Haleb*'e dönüp savunma hazırlıklarına koyuldu. Çok geçmeden Tutuş, sultan Melikşah'ın buyruğu ile kendisine yardımcı olan kuvvetlerle 1078/79 yılında, ikinci kez, *Kuzey - Suriye*'ye gelerek emîr Sâbık ve Ahmetşah'ın savunduğu *Haleb*'i kuşatmaya başladı. Ahmetşah, bu kuşatma sırasında, *Haleb*'ten çıkarak Tutuş'un askerlerine saldırıp onlara ait bazı çadırları yağma etti. Fakat o, bu çarpışmaların birinde, bir mızrak darbesiyle öldürüldü.

BÖLÜM III.

TUTUŞ DEVRİ

1.

ATANMASI, GİRİŞİMLERİ VE DEVLETE HÂKİM OLMASI

Daha önce de değinildiği üzere, sultan Melikşah, Atsız'ın *Kahire* savaşında öldüğü kanısıyla, *Gence Selçuklu* valisi Tacüddevle Tutuş'u, "Yönetimi ele alıp fetihleri tamamlaması" için *Suriye*'e atamış, ayrıca ona *Selçuklu fetih plânları* uyarınca, "*Mısır* ve *Mağrıb*'ın da fethedilmesi" görevini vermişti (1077/78). Ayrıca sultan, değerli *Selçuklu* emîrlerinden Afşin, Sandak, Demleçoğlu Mehmet, Duduoğlu, Serhenkoğlu, Türkman ve Aytekin ile daha bazı *Türkmen* emîrlerine ve *Selçuklu* vasalı *Musul* emîri Şerefeddevle Müslim'e "Kuvvetleriyle birlikte Tutuş'un buyruğu altına girmelerini" bildirmişti. Sultanın "*Suriye*'ye atanma" buyruğunu alan Tutuş, derhal *Gence*'den ayrılıp *Suriye*'ye yöneldi, Fakat o, *Diyarbakır* yörelerine geldiği zaman Atsız'ın *Kahire* bozgunu sırasında öldürülmediğini haber alınca derhal durumu sultan Melikşah'a bildirdi. Bunun üzerine sultan, ikinci bir emirle, *Kuzey - Suriye*'nin de yönetimini Türkleştirmek amacıyla. Tutuş'u bu bölge hâkimliğine atadı. Sultanın bu ikinci buyruğunu alan Tutuş, *Kuzey - Suriye*'ye gelerek bölgenin önemli kalelerinden birine sahip olan *Menbic*'i elegeçirdi. Daha sonra da hizmetine giren emîr Müslim ile birlikte *Mirdasî* emîri Sâbık'ın yönetimindeki *Haleb*'in "kendisine teslimini" istedi, kabul edilememesi üzerine şehri

İlk girişimi

kuşatmaya başladı (1078). Fakat beraberindeki Müslim'in, ırktaşı Sâbık'a karşı ciddi şekilde savaşmaması ve hattâ onunla gizlice Tutuş aleyhine ilişki kurması sebebiyle *Haleb* üç ay kuşatıldığı halde alınamadı. Onun kendisine karşı bu girişimlerini tespit eden Tutuş, onu hizmetinden kovdu. Bunun üzerine Müslim, kuvvetleriyle birlikte *Musul*'a gitmek amacıyla *Selçuklu* ordusundan ayrıldı. Bu arada o, beraberindeki yiyecek ve savaş aletlerini *Haleb*'e Sâbık'a göndermekten geri kalmadı. Ayrıca Müslim, Tutuş'un ordusunda yer alan diğer *Arap* kuvvetlerinin de Sâbık tarafına geçmelerini sağladıktan başka, Tutuş'a takviye birlikleri ve silâh getirmekte olan Türkman Bey'i *Araplara* yağmalattı. Böylece Müslim'in ihaneti sebebiyle kuvvetleri azalan ve dolayısıyla *Haleb*'i elegeçiremeyen Tutuş, beraberindeki kuvvetlerle *Haleb* kuşatmasını bırakıp *Diyarbakır* yörelerine geldi. Bu arada Müslim, Tutuş'a karşı *Diyarbakır Mervanoğulları* emîrleriyle de işbirliği ve ittifak yaptı. Bunun üzerine Tutuş, durumu derhal Melikşah'a bildirdi. Çok geçmeden sultan, Tutuş'un yanında bulunan emîr Aytekin'i huzuruna çağırtarak "gelişen olaylar ve Müslim'in tutumu" hakkında bilgi aldı (1078/79). Böylece Tutuş'un *Kuzey - Suriye*'deki bu ilk harekâtı başarısızlıkla sona ermiş oldu. Fakat bununla beraber o, kışı *Diyarbakır* yörelerinde geçirdikten sonra ilkbaharda yeniden *Kuzey - Suriye*'ye yöneldi. Fakat bu kez o, harekât plânını değiştirerek doğrudan doğruya *Haleb* üzerine yürümeyip bölgedeki kalelere karşı askerî harekâta başladı; çok geçmeden de *Menbic*'e yeniden hâkim olduktan sonra *Fâya*, *Deyr*, *Buzâa*, *Azâz* ve *Cibrin Kûrastâya* kalelerini elegeçirip buralara muhafızlar yerleştirdi. Bu arada kendisine karşı çıkan bazı *Kilapoğulları* kabile kuvvetleriyle de savaştı. Daha sonra Tutuş, ikinci kez *Haleb*'i kuşatmaya başladı. Fakat bu sırada, *Fatımîler* karşısında sıkışık duruma düşen Atsız'ın çağrısı üzerine, kuşatmayı bırakıp beraberinde

İkinci girişimi

ünlü *Türkmen* emîri Afşin olduğu halde, *Dımaşk*'a hareket etti. Çok geçmeden *Dımaşk*'a giren Tutuş, daha önce görüldüğü üzere, Atsız'ı öldürmek suretiyle ortadan kaldırdıktan sonra, başta *Dımaşk* olmak üzere, onun hâkim olduğu bütün *Suriye* ve *Filistin* şehir ve kalelerine kolayca sahip oldu (1079). *Dımaşk*'taki devlet hazinesine de elkoyan Tutuş, Atsız'ın kale ve burçlardaki askerlerinin yerine kendi muhafız birliklerini yerleştirdi. Daha sonra o, sefil ve perişan bir hale gelmiş bulunan *Dımaşk* halkına sonderecede âdil davrandı, şehir ve yörelerinde imar faaliyetlerinde bulundu, yol ve konak yerlerinin güvenliğini sağladı, dolayısıyla ticaret kervanlarını işlerliğe kavuşturdu, ayrıca şehir yörelerindeki tarlalarda ekim yapılmasını sağladı. Böylece şehirde normal yaşamın sağlanması üzerine, şehirden göçedenler yeniden gelip şehre yerleşmeye başladılar. Çok geçmeden Tutuş, bir miktar kuvvet göndererek *Filistin*'in merkezî durumundaki *Kudüs*'ü de Atsız'ın nâiblerinden teslim aldı; bundan başka *Filistin*'in öteki kent ve kaleleri de Tutuş'a tâbî oldular. Böylece önce Kurlu Bey'in *Filistin*'de kurduğu küçük *Türkmen Beyliği*, daha sonra da emîr Atsız'ın *Suriye* ve *Filistin* kent ve kalelerini fethetmek suretiyle, sınırlarını genişlettiği *Suriye* ve *Filistin Selçuklu Devleti*, bu kez, *Selçuklu* hanedanına mensup olan Tutuş'un hâkimiyetine geçmiş ve böylece devlet yönetimi el değiştirmiş oldu.

Bir ittifak girişimi

Suriye ve *Filistin Selçuklu Devleti*, *Büyük Selçuklu İmparatorluğunun* vasalı durumunda idi. Devletin kurucusu Atsız, vasallık statüsünde herhangi bir sorun çıkarmadı. Fakat sultan Melikşah'ın ölümüne (1092) kadar *melik* unvanını kullanan Tutuş'un 1085 yılında, hizmetinde bulunan Artuk ve vasal *Musul* emîri Müslim'le bir ittifak yaptığını görüyoruz. Bu ittifak antlaşmasına göre müttefikler, sünnî *Bağdad Abbasî Halifeliğiyle* ilişkilerini kesip, *şiî Mısır Fatımî Halifeliğine* bağlanacaklardı. Bununla birlikte bu antlaşmanın uy-

gulama safhasına ulaşamamış olmasına rağmen, o devir *Türk - İslâm âlemi* için gerçekten ilginç bir durum göstermişti. Buna göre, tâbi bulunduğu *Büyük Selçuklu Devletine* karşı Tutuş, *şiî Mısır Fatımî Halifeliğine* bağlı yeni oluşturulan siyasî bir kuruluşun *Büyük Sultanı* olma kararını vermiş oluyordu. Bütün bu girişim ve antlaşmalara rağmen Tutuş, hiçbir zaman tâbi bulunduğu *Büyük Selçuklu Devletine* karşı herhangibir askerî harekât düzenlemedi ve dolayısıyla sultan Melikşah'a olan vasallık statüsünü bozmadı. Esasen bu ittifak, kurucularından Müslim'in Süleymanşah tarafından bozguna uğratılması ve öldürülmesiyle kendiliğinden dağılıp gitmişti.

2.

TUTUŞ - MÜSLİM MÜCADELESİ

Tutuş'un kuşatmayı bırakıp *Dımaşk*'a Atsız'a yardıma gitmesini fırsat bilen *Haleb* ilerigelenleri, *Musul* valisi Müslim'e özel ulaklar gönderip "Şehri kendisine teslim edeceklerini" bildirdiler. Ayrıca şehrin Tutuş tarafından elegeçirilebileceği ihtimalini düşünen emîr Sâbık da Müslim'e bir mektup göndererek "Tutuş'a karşı birleşme" önerisinde bulunduktan başka ona "*Hama*, *Maarretünnûman* ve *Kefertab* şehir ve kalelerini vereceğini" bildirdi. Bununla birlikte tâbi olduğu sultan Melikşah'ın izni olmadan *Haleb*'i yönetimine almaya cesaret edemeyen ve sultanın halası Safiye Hatun'la da evli bulunan Müslim, oğlunu *İsfahan*'a gönderdi ve "*Selçuklu Devleti* hazinesine yıllık 300 bin altın ödeme" karşılığında *Haleb* yönetimini almayı başardı. Çok geçmeden Müslim, kuvvetleriyle birlikte *Haleb* önlerine geldi (Haziran 1080) ve "şehrin teslimini" istedi. Şehir ilerigelenlerinin şiddetle taraftar olmasına rağmen emîr Sâbık, *Haleb*'i ona teslime yanaşmadı. Fakat bir süre sonra *Haleb* reisi, Müslim'le yaptığı antlaşma sonucunda,

şehir kapılarını açarak Müslim'in *Haleb*'e girmesini sağladı. Bununla birlikte emîr Sâbık, içkaleye çekilip Müslim'e karşı direnmeye başladı. Fakat çok geçmeden Sâbık'la yapılan müzakere ve anlaşma üzerine içkale de Müslim'e teslim edildi (Ekim 1080). Böylece 1060 yılından beri *Haleb* ve yörelerine hâkim olan *Mirdasoğullarının* yönetimi sona ermiş oldu. Ayrıca *Haleb* yörelerindeki stratejik bakımdan önemli olan kale ve müstahkem yerleri de elegeçiren Müslim, giriştiği bütün bu siyasî ve askerî faaliyetleri, tâbi olduğu sultan Melikşah'a bildirdi. Böylece Müslim, *Kuzey - Irak*'tan başka *Kuzey - Suriye*'ye de hâkim olmak suretiyle, hükümranlık alanlarını genişletmiş, dolayısıyla *Orta - Suriye* ve *Filistin*'e hâkim bulunan Tutuş'un, tâbi olduğu *Büyük Selçuklu Devletiyle* olan ilişkisini keser bir duruma gelmiş oldu. Bu sonuçla Müslim'in, Tutuş'un *Suriye* ve *Filistin*'deki Türk hâkimiyeti yerine, *Arap* olan kendisinin tek başına hükümran olma plânlarını uygulamaya başladığını görmekteyiz.

Müslim hâkimiyetini genişletiyor

Böylece *Haleb* ve yörelerine hâkim olan Müslim'in, bütün *Suriye* ve *Filistin*'e de hâkim olma amacıyla, gönderdiği kuvvetler, *Munkizoğullarının* elinde bulunan *Şeyzer*'i kuşattıktan başka, bu aileye ait *Esfûna* kalesini elegeçirdi (Haziran 1082). Fakat bir süre sonra *Munkizoğulları*, Müslim'e vergi ödemek suretiyle kuşatmayı kaldırtmayı başardılar. Daha sonra Müslim, Halef bin Mülâib'in yönetimindeki *Humus*'u kuşatıp elegeçirdi. Fakat içkalede direnen Halef'in yardım istemesi üzerine Tutuş, onu savunma amacıyla, kuvvetleriyle birlikte Müslim'e karşı harekete geçti. Bunun üzerine Tutuş'la çatışmaya cesaret edemeyen Müslim, *Humus*'tan ayrılmak zorunda kaldı. *Humus* harekâtından sonra Müslim, *Haleb* yörelerindeki bazı kalelerde oturan *Türkmenlere* karşı askerî harekâta başlayarak onları buralardan çıkartıp, kendisine ait kalelere göndererek hapse attırdı. Bundan başka o, bu sıralarda *Mirdas*,

Kilâb ve *Nümeyroğulları* kabilelerine ait olan *Suruç*, *Azâz*, *Esarib* vs. kaleleri de işgal ile buralara kendi askerlerini yerleştirdi.

Tutuş'un karşı harekâtı

Müslim'in, yönetimleri altındaki kent ve kaleleri elegeçirmesi veya onları baskı altına alması üzerine, bura emîrleri Vessab, Şebib, Halef, Munkiz ve Mansur, Tutuş'a başvurarak "Müslim'e karşı hizmetine girmeye hazır olduklarını" bildirdikten başka, onu *Haleb*'e yürümeye de teşvik ettiler. Esasen *Haleb* ve yörelerini elegeçirmek isteyen Tutuş, onların bu çağrısına uyarak derhal kuvvetleriyle hareketc geçip önce *Antakya*, daha sonra da *Haleb* yörelerine şiddetli akınlar yaptı. Özellikle beraberinde yer alan ünlü *Selçuklu* emîri Artuk Bey, bölgeyi tamamen denetim ve kontrolü altına aldı ve Müslim'in gönderdiği kuvvetleri bozguna uğratıp çekilmek zorunda bıraktı. Bunun üzerine, Tutuş'un Müslim'in yönetim alanındaki *Kuzey - Suriye* harekâtını izleyen sultan Melikşah, ona "Harekâtına son verip *Dımaşk*'a çekilmesini", Artuk Bey'e de "Doğrudan doğruya *İsfahan*'a katına gelmesini" emretti. Bu emir üzerine Tutuş, derhal *Dımaşk*'a döndü, Artuk Bey de *İsfahan*'a sultana gitmek üzere, Tutuş'tan ayrıldı. Öte yandan Müslim, Tutuş'un, yönetimindeki *Haleb*'e karşı giriştiği askerî harekâta karşılık olmak üzere, büyük askerî hazırlıklar yaptıktan sonra kalabalık bir orduyla *Suriye ve Filistin Selçuklu Devletinin* başkenti *Dımaşk* üzerine yürüdü. Bu arada o, şehri elegeçirmek için, *Büyük Selçuklu Devleti* vasalı olmasına rağmen, *Mısır Fatımî Devletinden* de yardım isteğinde bulundu. Bu sıralarda *Antakya* yörelerinde harekâtta bulunan Tutuş, Müslim'den önce, süratle *Dımaşk*'a dönüp savunma hazırlıkları yaptı. Müslim, Haziran 1083'de *Dımaşk*'ı kuşatmaya başladı, Yapılan çarpışmalarda Müslim, başarılı olmadığı gibi, Tutuş'un kuvvetleri, şehirden çıkıp Müslim'in askerlerine karşı saldırılarda bulunmakta idiler. Böylece başarılı olmayan ve beklediği *Fatımî* yardımını

da alamayan Müslim, çarpışmalarda ağır kayıplar verdi. Bu arada o, yönetimi altındaki *Harran*'da, kendisine karşı ayaklanma başladığı haberini alır almaz derhal kuşatmayı bırakıp *Suriye* çölünü çok güç şartlar altında, baştan başa geçerek *Harran*'a ulaştı. Böylece Müslim, bütün *Suriye* ve *Filistin*'e hâkim olma plânlarını uygulama imkânını bulamamış oldu.

BÖLÜM
IV.

SÜLEYMANŞAH'IN KUZEY - SURİYE'DEKİ FETİHLERİ

Suriye ve *Filistin*'e hâkim olan Tutuş ile başkenti *Musul* olmak üzere, *Kuzey - Irak* ve *Kuzey - Suriye*'yi içine alıp genişlemekte olan *Arap* emîrliğinin hükümdarı Müslim arasında, siyasî ve askerî çekişme ve mücadelelerinin şiddetle devam etmekte olduğu 1084 yılında, *Türkiye Selçuklu* devleti hükümdarı Süleymanşah'ın *Antakya*'ya yöneldiğini görüyoruz. *Selçuklu - Bizans* mücadelelerinin zirvesini oluşturan *Malazgirt* savaşını izleyen yıllarda, *Bizansla* ilişkisi kesilmiş bir duruma düşen *Antakya* şehri, *Ermeni* asıllı *Bizans* generali Filaretos'un yönetiminde bulunuyordu. Fakat o, *Türk* istilâsı sebebiyle *Anadolu*'da *Bizans* hâkimiyetinin çökmekte olmasından faydalanarak, *Urfa - Maraş* arasındaki yerleri elegeçirip bağımsız bir prenslik kurmaya çalışıyordu. Bu amacını gerçekleştirmek için de *Selçuklu* ve *Bizans* devletlerine tâbi görünme siyasetini uyguluyordu. Bununla birlikte Filaretos, başta *Antakya* olmak üzere, yönetimi altında tuttuğu şehirlerdeki halka ve askerlere çok kötü davranmakta ve onlara şiddetli baskı ve zulümler yapmakta idi, hattâ kendisine karşı çıkan oğlu Barsama'yı bile hapse atmaktan geri kalmadı. Filaretos'un *Urfa*'ya gitmesinden faydalanan *Antakya* askerî valisi *(şıhne) Türk* asıllı olması muhtemel olan İsmail, Barsama'yı derhal hapisten çıkartıp, onunla babasına karşı işbirliği yaparak şehri, *Türkiye Selçuklu* hükümdarı Süleymanşah'a teslim etmek üzere, onu *Antakya*'ya davet ettiler. Bunun üzerine Süleymanşah, yerine emîr

Ebulkasım'ı bırakıp 300 atlı ile süratle başkent *İznik*'ten *Antakya*'ya hareket etti. O, şehre hâkim olmak isteyen *Suriye* ve *Filistin Selçuklu* hükümdarı Tutuş ile, kentten her yıl *Büyük Selçuklu Devleti* adına vergi almakta olan *Musul* emîri Müslim'in, kendisinin gelmekte olduğu haberini alabilecekleri ve şehre herhangi bir askerî harekâta girişebilecekleri ihtimalini düşünerek, geceleri sürekli hareket, gündüzleri de vadilerde konaklamak suretiyle kuzey-batıdan güney-doğuya bütün *Anadolu*'yu oniki gecede geçip, *Antakya* yörelerine geldi. Çok geçmeden *Antakya* önlerine erişen Süleymanşah, vali İsmail ve Barsama ile işbirliği sonucunda, bu sırada, atlı kuvvetleriyle kendisine katılan Mencekoğlu adlı bir *Türkmen* beyi ile birlikte şehrin *Fâris Kapısı*'ndan girmek suretiyle, 12 Aralık 1084'de şehri, 12 Ocak 1085'de de bir süre direnen kaleyi elegeçirdi. Böylece şehre hâkim olan Süleymanşah, halka hiç dokunmayarak *aman* verdi ve alınan bütün tutsakları karşılıksız olarak salıverdi. *Türk* askerlerine "*Hıristiyan* halka iyi davranmaları, onlardan ücretsiz hiç bir şey almamaları, evlerine girmemeleri ve kızlarıyla evlenmemeleri" hususlarında bir emirnâme çıkardı ve halka sonderecede iyi muamelelerde bulundu. Daha sonra o, şehirdeki *Kawasyana* kilisesini camie çevirtti ve 17 Aralık 1084 Cuma günü, 110 müezzin tarafından okunan ezandan sonra çok kalabalık bir cemaatla Cuma namazı kılındı. Süleymanşah, elegeçirilen bütün ganimetleri "Dışarı çıkartmayıp ucuz fiyatla da olsa şehir içinde satılmasını" emretti. Ayrıca *Hıristiyan* halkın dileği üzerine, şehirde, *Meryemana* ve *Azizcercis* adlarında iki kilise inşasına izin verdi. Şehir içinde birtakım imar faaliyetlerinde de bulunan Süleymanşah, ortaçağlar *Hıristiyan* âleminin en kutsal kentlerinden sayılan *Antakya*'nın fethini, özel bir elçi heyetiyle, tâbi olduğu sultan Melikşah'a arzetti. Buna sonderecede sevinen sultan, başkent *İsfahan*'da *fethi kutlama töreni* yaptırdı ve *müjde davulları* vurdurdu.

Ayrıca devrin ünlü şairi Muhammed Ebiverdî (Ölümü : 1113), bu fetih dolayısıyla bir kaside kaleme aldı. Süleymanşah, *Antakya*'nın fethinden sonra buraya bağlı *Bagras*, *Süveydiye (Samandağı)*, *İskenderun*, *Derbesak*, *Artah*, *Hârim*, *Telbaşir*, *Gaziantep* v.s. kent ve kaleleri birer birer fethetti. Yine 1085 yılı içinde, kendisine bağlı emîrlerden Buldacı, *Elbistan*, *Göksun*, *Maraş*, *Behisni*, *Râban* vs. gibi şehir ve kaleleri fethile, *Türkiye Selçuklu Devleti* sınırları içine aldı.

Müslim ile çatışması

Süleymanşah'ın *Antakya*'yı fethile *Haleb* kapılarına dayanması, özellikle, bütün *Mezopotamya*'dan başka *Haleb*'i de yönetimi altına almak suretiyle, *Kuzey - Irak* ve *Kuzey - Suriye*'de tek başına hâkimiyet kuran ve *Büyük Selçuklu Devleti* adına yıllık vergi aldığı *Antakya'ya sahip olma* emeli besleyen *Musul* emîri Müslim'i harekete geçirdi. Süleymanşah, daha önceki şehir hâkimi Filaretos'tan almakta olduğu yıllık vergiyi, bu kez, şehre hâkim olduğu için kendisinden talep ile, "Aksi takdirde sultana isyan etmiş olacağını" bildiren Müslim'e "Sultana itaat etmek ve dolayısıyla hâkim olduğum memleketlerde adına hutbe okutup para bastırmak, benim biricik şiarımdır. Ben, *Antakya* ve diğer küffar memleketlerini, ancak onun varlığı yüzünden, Tanrı'nın benim elimle fethettirmiş olduğunu, kendisine bildirdim. Benden istediğin vergiye gelince, daha önceki *Antakya* hâkimi kâfir idi, bu sebeple kendisi ve adamları için *başvergisi (cizye)* veriyor ve böylece kendilerini *İslâm* cihadından koruyorlardı. Halbuki şimdi, şehir hâkimi olan ben, çok şükür *Müslümanım* ve Tanrı'nın *cihad* buyruğunu yerine getirmekteyim. *Antakya* artık *Müslümanların* eline geçmiştir. Ben, bir *Müslüman* olarak sana nasıl *başvergisi* öderim" şeklinde bir cevap gönderdi. Böylece Süleymanşah ile Müslim arasında şiddetli bir gerginlik başgösterdi. Esasen Müslim'in sert tutumu ve davranışları sebebiyle, ona ait bir kısım askerler ve kalabalık *Arap Kilâboğulları* kabilesi

kuvvetleri, Süleymanşah'a katıldılar. Böylece Müslim, askerî bakımdan oldukça zayıf bir duruma düştü. Bu sebeple her yıl 30 bin altın vergi almakta olduğu *Antakya*'yı fetheden, dolayısıyla yönetimi altına geçen *Haleb* kapılarına dayanan Süleymanşah ile tek başına mücadeleye girişemeyeceğini anlayan Müslim, bu sıralarda, sultan Melikşah ve Süleymanşah ile arasının açılması sebebiyle, *Suriye* ve *Filistin Selçuklu* hükümdarı Tutuş'un hizmetine giren (1085 başları) ünlü Selçuklu emîri Artuk Bey'e başvurdu. Yukarıda görüldüğü üzere, onun bu girişimi başarılı bir sonuca ulaşamadı. Bununla birlikte o, Süleymanşah'a karşı *Haleb*'i savunma amacıyla süratle hazırlıklara girişti. Müslim, *Antakya*'yı kuşatmak üzere, beraberinde *Türkmen* atlılarıyla birlikte kendisine katılan Çubuk Bey olduğu halde, altı bin kişilik ordusuyla *Haleb*'den çıkıp, *Antakya* yönüne harekete geçti. Öte yandan Müslim'in bütün bu harekât ve girişimlerini yakından izleyen Süleymanşah, derhal dörtbin kişilik ordusuyla onu karşılamaya çıktı. Çok geçmeden her iki taraf arasında, *Amik* ovasındaki *Kurzâhil* yörelerinde yapılan savaşta (20 Haziran 1085), özellikle Çubuk Bey'in kuvvetleriyle birlikte Süleymanşah tarafına geçmesi sonucunda Müslim, kesin bir yenilgiye uğradı ve hattâ çarpışmalar sırasında hayatını da kaybetti. Bu zafer sonunda Süleymanşah, *Mezopotamya* ve *Kuzey-Suriye*'yi içine alıp bütün *Irak*, *Suriye* ve *Filistin*'e kadar yayılma plânlarıyla genişlemekte olan Müslim'in *Arap* hâkimiyetine son verdi ve özellikle, *Antakya* ve yörelerinde *Türk* hâkimiyet ve yerleşmesinde önemli bir başarı kazandı. Bununla birlikte *Büyük Selçuklu Devleti* vasalı bulunan Müslim'in bertaraf edilmesi, Süleymanşah-sultan Melikşah ilişkilerini nazik bir safhaya sokmuş oldu.

Tutuş ile savaşı ve ölümü

Süleymanşah, Müslim'in ölümüyle sona eren *Kurzâhil* savaşından sonra bu sıralarda, şerif Hasan'ın elinde bulunan *Haleb*'i kuşattı (Haziran 1085). Ayrıca

gönderdiği kuvvetlerle bölgedeki *Maarretünnûman*, *Kefertab*, *Kınnesrin*, *Latmin* şehir ve kalelerini fethiyle buralara vali ve kumandanlar atadı. Fakat Süleymanşah, şerif Hasan ile yaptığı anlaşmada "Şehrin sultan Melikşah'ın onayını aldıktan sonra" teslimi hususu kararlaştırılınca kuşatmayı kaldırdı. Tutuş'un yönetim bölgesine girmemek için daha güneye inmeyen Süleymanşah, *Antakya* gibi *Kuzey - Suriye*'nin en önemli kenti olan ve kuzeyden güneye uzanan ticaret yolu üzerinde bulunan *Haleb*'e hâkim olma emelinden vazgeçmiyordu. Bu amaçla o, şehre karşı harekete geçerek kuşatmaya başladı (Nisan/Mayıs 1086) ve şehrin "Kendisine teslimi hususunda" anlaşma yapmış olduğu şerif Hasan'dan *Haleb*'in derhal teslimini istedi. Esasen kenti Süleymanşah'a vermek istemeyen Hasan, şehrin teslimi konusunda, daha önce başvurduğu sultan Melikşah'tan herhangibir cevap alamamıştı. Bu sebeple o, bu sıralarda *Dımaşk*'ta bulunan *Suriye* ve *Filistin Selçuklu* hükümdarı Tutuş'a haber gönderip "*Haleb*'i gelip teslim almasını" bildirdi. Esasen eskiden beri şehre hâkim olmak için birçok başarısız girişimlerde bulunan Tutuş, beraberinde Süleymanşah'la arası açık bulunan Artuk Bey olduğu halde, ordusuyla *Haleb*'e hareket etti. Öte yandan şerif Hasan'ın şehri teslim etmek üzere, Tutuş'u çağırdığını haber alan Süleymanşah, onu karşılamak üzere, kuvvetleriyle birlikte süratle harekete geçti. Savaşın kaçınılmaz bir duruma geldiğini gören Tutuş, Süleymanşah'ın beraberinde bulunan bazı *Türkmen* beyleriyle ilişki kurup, kendisine katılmaları hususunda büyük çaba gösterdi. Nihayet birbirlerine karşı hareket halinde bulunan iki *Türk* ordusu, *Haleb* yakınlarındaki *Aynuseylem* yöresinde karşılaştı. İlgili kaynaklarda belirtildiği üzere, "Her iki tarafın *Türk* askerleri birbirlerini amansızca kırıp yok ettikleri" çarpışmalar sırasında, bazı *Türkmen* beylerinin, Tutuş'un çabaları sonucunda, Süleymanşah'ın saflarını terkedip Tutuş

tarafına geçmeleri yüzünden ve özellikle savaş tekniğini sonderecede iyi bilen Artuk Bey'in, Tutuş'un ordusunu mahirane yönetmesi, cesurane çarpışması sebepleriyle Süleymanşah, hayatında ilk kez olarak, yenilgiye uğradı. Bir *Bizans* kaynağına göre (Anna Komnena: *Alexiade)* "Süleymanşah, dağılan ordusunu toparlamak için büyük çaba gösterdi ise de başarılı olamadı ve savaş meydanından ayrılıp ıssız bir yere çekildi. Çok geçmeden Tutuş, adamlarını göndererek, onu yanına getirmelerini, kendisiyle öpüşüp barışacağını ve kendisinin, yanında şerefine yakışır bir muamele göreceğini bildirdi. Fakat Süleymanşah, Tutuş'un bu içten önerisi karşısında, içine düştüğü bu elim son'un yarattığı ruhî bunalımın etkisiyle, yanında taşıdığı bıçağı kalbine saplamak suretiyle, hayatına son verdi (Haziran 1086)." *Haleb* bölgesi olayları hakkında güvenilir bilgiler veren bir *İslâm* kaynağında ise (İbnülâdîm: *Bugyetüttaleb)* "Süleymanşah'ın, kendisine rastlayan Tutuş'un atlılarından birisinin attığı okla öldürüldüğü" belirtilmekle birlikte aynı kaynakta, bu konuda şöyle ilginç bir rivayet daha yer almaktadır :

"Tutuş'un askerleri, çarpışmalar bittikten sonra, savaş alanında dolaşırlarken, bir cesed üzerinde, yakut ve zarif som altınlarla işlenmiş zırhlı bir giysi buldular ve onu derhal Tutuş'a haber verdiler. Tutuş, bu giysiyi yanında getirtti ve 'bu, hükümdarların giysisine benziyor' dedi. Daha sonra Tutuş, bizzat maiyyeti erkânıyla cesedin bulunduğu yere gitti ve onlara 'Ölüler arasında, ben, onu size göstermeden siz bana onu göstermeyiniz' dedi; çok geçmeden Tutuş, orada kanlara bulanmış olan cesedi göstererek 'Bu, Süleymanşah'a benziyor' dedi. Bunun üzerine onlar, 'Bunu nasıl tanıdınız?' diye sorunca Tutuş, 'Onun ayağı benim ayağıma, yani *Selçukoğullarının* ayaklarına benziyor' dedi. Daha sonra bu cesedin Süleymanşah'a ait olduğu kesin olarak tespit edildi. Tutuş, cesedin başında Türkçe

olarak, 'Biz sizlere zulmettik, sizleri bizden uzaklaştırıp, neyazık ki işte böylece de öldürüyoruz' diyerek kendisinin ve Süleymanşah'ın ait oldukları Mikâil ve İsrail (Arslan Yabgu) aileleri arasındaki eski kırgınlığı dile getirdi. Süleymanşah'ın ölümüne sonderecede üzülen Tutuş, onu en iyi kefenlerle kefenlettikten sonra *Haleb*'e gönderip Müslim'in mezarının bulunduğu *Haleb Kapısı*'nda bir yere defnettirdi".

1.

SULTAN MELİKŞAH'IN KUZEY - SURİYE SEFERİ VE SONRAKİ OLAYLAR

Kuzey - Suriye hâkimiyeti uğruna devletin vasalları arasında ortaya çıkan buhranı yatıştırmak amacıyla sultan Melikşah, bu bölgeye bir sefer düzenledi; ayrıca Süleymanşah'ın ölümüne sebep olan Tutuş'a sert bir mektup göndererek onu şiddetle azarladı. Çok geçmeden sultan, Kasım 1086'da beraberinde, *Büyük Selçuklu Devleti* kumandanlarından Porsuk, Bozan, Kasîmüddevle Aksungur ve Yağısıyan'ın bulunduğu bir orduyla *İsfahan*'dan *Haleb* yönüne hareket etti.Bu sıralarda Filaretos'un oğlu *Selçuklu* vasalı Barsama'nın yönetiminde bulunan ve bazı huzursuzlukların cereyan etmekte olduğu *Urfa*'ya, beraberindeki emîrlerinden Bozan'ı vali olarak atadı. Öte yandan *Haleb* kalesini kuşatmakta olan Tutuş, sultanın şehre yaklaşmakta olduğunu haber alınca derhal kuşatmayı bırakıp *Dımaşk*'a hareket etti. Bununla birlikte yanında bulunan Artuk Bey, arasının açık olması sebebiyle, *Büyük Sultan* Melikşah'a karşı bile savaşma cüretini göstererek Tutuş'a "Sultan, *Haleb*'e gelir gelmez derhal geri dönüp ani bir baskın yapalım, onlar çok uzak yerlerden geldikleri için yorgun ve bitkin olacaklardır; bu sebeple zaferi kesinlikle biz kazanırız" diyerek onu, kardeşi Melikşah'a karşı savaşa teşvik etti. Fakat Tutuş, savaş

yöntem ve sanatını çok iyi bilen Artuk Bey'in bu önerisini isabetli görmesine rağmen yerine getirmedi ve ona "Ben, vasalı durumunda olduğum kardeşim Sultan'ın şeref ve kudretine asla zarar vermek istemem. Eğer böyle bir harekete girişirsem her şeyden önce ben küçük düşer, kabahatli olur ve zayıflarım" diyerek *Dımaşk* yönüne hareketine devam etti. Öte yandan *Haleb* kalesi kumandanı Salim ve diğer şehir ilerigelenleri, şehre yaklaşmakta olan sultan Melikşah'ı karşılayarak itaatlarını arzettiler. Daha sonra sultan, Aralık 1086'da *Haleb*'e girip şehir ve kalesini teslim aldı ve beraberindeki emîr Kasîmüddevle Aksungur'u askerî valiliğe *(şıhne)*, Nuh Türkî'yi kale kumandanlığına, İbnülhallâl'i de defterdarlığa *(âmillik)* atadı; çevirdiği çeşitli entrikalarla iki *Türk* ordusunun savaşmasına sebep olan şerif Hasan'ı ölümle cezalandırdı ise de Tutuş'un girişimleri sonucunda, "*Diyarbakır* kalesine sürülmesini" emretti.

Sultan Melikşah, *Haleb*'de bulunduğu sıralarda, başta kardeşi Tutuş olmak üzere, bütün yöresel *Arap* emîrleri kendisine, ya bizzat gelerek veya özel heyetler göndermek suretiyle, itaatlarını arzettiler. Özellikle sultanın kızgınlığını üzerinde toplayan Tutuş, ona gönderdiği özel bir elçi heyetiyle itaatını bildirdikten başka "*Suriye* ve *Filistin Selçuklu Devletinin* başında mı, yoksa başka bir bölgeye mi gideyim" şeklinde sultana bir haber gönderdi. Bunun üzerine, Tutuş'u affettiği anlaşılan sultan, ona "*Suriye* ve *Filistin Selçuklu Devleti* hükümdarı olarak görevine devam etmesini" bildirdi. Böylece Süleymanşah'ın ölümü sebebiyle iki kardeş arasında ortaya çıkan gerginlik de sona ermiş oldu.

Sultan Antakya'da

Haleb'de bir süre kalan sultan Melikşah, Süleymanşah tarafından fethedildiğini gördüğünüz *Antakya*'ya gitti. Buradaki Süleymanşah'ın veziri emîr Hasan, sultanı şehir dışında karşılayarak itaat arzetti ve yanında bulunan Süleymanşah'ın çocukları

için ondan *aman* aldı. 1086 yılı sonlarına doğru, *Antakya*'ya giren Melikşah, beraberindeki emîrlerden Alpoğlu Yağısıyan'ı bir miktar askerle şehir valiliğine atadı, emîr Hasan'ı da yönetim işlerini yürütmekle görevlendirdi. Daha sonra sultan, *Samandağı*'na kadar giderek *Akdeniz*'e ulaştı. Burada denizi, derin bir şevk ve heyecanla seyre dalan genç sultan, hâkimiyeti altındaki ülkelerin, babası Alp Arslan zamandakinden daha geniş boyutlara ulaşmış olması sebebiyle, Tanrı'ya dua ve niyazda bulundu. Bu düşünce ve duyguların verdiği gurur ve heyecanla atını dalgalanan denize sürerek kılıcını üç kez sulara vurduktan sonra "İşte, Ulu Tanrı, *Doğu Denizi*'nden *(Hazar* veya *Baykal Gölleri) Batı Denizi*'ne kadar olan ülkelerin hâkimiyetini bana verdi" dedi; daha sonra da namaz kılarak lütuf ve inayetinden dolayı Tanrı'ya şükretti. Melikşah, kıyıdan bir miktar kum aldı ve daha sonraki günlerde ziyaret ettiği babası Alp Arslan'ın *Merv*'deki mezarı başında "Ey babam Alp Arslan! Sana müjdeler olsun, henüz bir çocuk olarak bırakıp gittiğin oğlun, dünyayı bir uçtan bir uca fethetti" diyerek görevini tam anlamıyla yerine getiren bir hükümdar olarak haklı gurur ve duygularını belirtti. Daha sonra sultan, Süleymanşah'ın *Antakya*'daki karısı ve çocuklarını alarak *Haleb* üzerinden halifelik başkenti *Bağdad*'a gitti. Böylece sultan Melikşah, bir süreden beri *Haleb* hâkimiyeti için imparatorluğun vasalları arasında başgösteren kanlı buhranı ortadan kaldırdı ve valiler atamak suretiyle, bu bölge yönetimini doğrudan doğruya *Büyük Selçuklu Devletine* bağladı; dolayısıyla *Türkiye* ve *Suriye Selçuklu* devletlerinin arasında, onları kontrol ve denetimi altında tutacak olan bir *tampon bölge meydana* getirmiş oldu.

Fatımîlerle mücadeleler

Kuzey - Suriye hâkimiyeti için, *Büyük Selçuklu* İmparatorluğu vasalları Süleymanşah, Tutuş ve Müslim arasındaki mücadele sebebiyle, *Suriye* ve *Filistin*'in bazı şehir ve kalelerinin fethi, iki yıla yakın bir süre geri

kalmıştı. Fakat sultan Melikşah'ın *Suriye*'den ayrılışından sonra Tutuş, Temmuz 1087'de askerî harekâta başlayarak hâlâ *Fatımîlerin* elinde bulunan *Sayda* ve *Beyrut* kentlerini fethetti ve buralara valiler atadı. Böylece *Doğu - Akdeniz*'in bu iki önemli liman kenti *Selçuklu* sınırları içine alınmış oldu. Öte yandan *Büyük Selçuklu* devletinin *Haleb* valisi Aksungur, bölgede huzursuzluk çıkaran *Selçuklu* vasalı *Munkızî ailesinin* yönetiminde bulunan *Şeyzer*'e başarılı bir huzuru sağlama seferi yaptıktan (Eylül 1088) sonra *Antakya*'ya bağlı olup hâlâ *Bizans*'ın elinde bulunan *Berzûye* kalesini fethedip, buradaki *Bizans* hâkimiyetine son verdi (Kasım 1089).

Fatımîlerin karşı harekâtı

Tutuş'un *Suriye* ve *Filistin Selçuklu* devleti hükümdarlığına atanmasından sonra *Fatımîler*, uzun bir süre, *Filistin* ve *Suriye*'ye yeni bir sefer düzenlemeye cesaret edemediler. Hattâ öyleki onlar, *Büyük Selçuklu* imparatorluğu vasalları arasındaki mücadele ve buhranlar döneminde bile adıgeçen ülkelere herhangi bir askerî harekâtta bulunmamışlardı. Ancak *Fatımîlerin*, 1079 yılındaki son askerî girişimlerden on yıl gibi oldukça uzun bir süre geçtikten sonra, yani 1089 yılında, *Filistin* ve *Suriye*'yi geri alma amacıyla, yeni bir askerî harekâta başladıklarını görüyoruz. Şöyleki: Nasruddevle kumandasında gönderilen büyük bir *Fatımî* ordusu, *Doğu - Akdeniz* kıyı bölgesinden ilerleyerek *Sur*, *Sayda*, *Akkâ*, *Beyrut* kent ve kalelerini işgal etti, hattâ *Selçuklu* başkenti *Dımaşk*'a da başarısız bir kuşatma girişiminde bulundu. İşgal edilen bütün şehir ve kalelere *Fatımî* vali ve kumandanları atandı. Daha sonra *Fatımî* ordusu *Mısır*'a geri döndü.

Fatımîlerin bu istilâ harekâtı ve dolayısıyla önemli kıyı kentlerinin *Selçukluların* elinden çıkması üzerine Tutuş, sultan Melikşah'a elçiler göndererek sözkonusu *Fatımî* istilâsını bildirdi ve ondan "*Haleb* valisi Aksun-

gur, *Urfa* valisi Bozan ve *Antakya* valisi Yağısıyan'a, *Fatımîlere* karşı girişeceği askerî harekâtta, kendisine yardımda bulunmaları hususunda emirnâme göndermesini" istedi. Bunun üzerine sultan, adları geçen valilere birer buyruk göndererek "Tutuş'un emir ve hizmetine girip, ona yardımcı olmalarını" bildirdi (1090). Çok geçmeden Tutuş, sultanın emriyle, kuvvetleriyle kendisine katılan Aksungur, Bozan ve Yağısıyan ile birlikte son istilâdan sonra *Fatımî*lere tâbi olan emîr Halef'in yönetimindeki *Humus*, *Irka* ve *Efâmiye* şehir ve kalelerini elegeçirip *Selçuklu* sınırları içine almayı başardı (Ağustos 1091). Daha sonra yine *Fatımîlere* tâbi olan ve bu sırada Ebulhasan İbn Ammar'ın yönetiminde bulunan *Trablusşam* üzerine yürüyen birleşik *Selçuklu* ordusu, şehri kuşatıp sıkıştırmaya başladı. Fakat çok geçmeden şehir valisi İbn Ammar'ın, bu kez, *Selçuklu* vasalı olduğunu ileri sürerek girişimlerde bulunması sebebiyle, Tutuş ile diğer *Selçuklu* kumandanları arasında anlaşmazlık çıktı ve *Trablusşam*'ın alınması da gerçekleşemedi. Bunun üzerine Tutuş, oğlunu *İsfahan*'a göndererek özellikle Aksungur'un tutum ve davranışları hakkında sultana şikâyette bulundu. Böylece sultan Melikşah'ın çok önem verdiği *Fatımîlerle* mücadele yapılamadığı gibi, *Fatımî* istilâ ve işgaline uğrayan *Suriye* ve *Filistin* kent ve kalelerinin plânlanan "geri alınması harekâtı" da gerçekleşemedi.

BÖLÜM V.

TUTUŞ'UN SALTANAT MÜCADELESİ

1. KUZEY - SURİYE, KUZEY - IRAK VE DOĞU - ANADOLU'YA HÂKİMİYET

Bundan önceki *Bölüm*'de görüldüğü üzere Tutuş, *Trablusşam* kuşatması sırasında, özellikle Aksungur ile anlaşmazlığa düşerek 1091 yılı sonlarına doğru *Dımaşk*'a çekilmişti. Bir yıl kadar herhangi bir askerî harekâta girişmeyen Tutuş, 1092 yılı sonlarında, bu sıralarda *Bağdad*'da bulunan sultan Melikşah'a itaat ve bağlılığını arzetmek amacıyla, *Dımaşk*'tan *Bağdad*'a hareket etti. Fakat o, *Fırat* ırmağı kıyısındaki *Hît* ilçesine eriştiği zaman "sultanın *Bağdad*'da öldüğü" haberini aldı. Bunun üzerine artık *Bağdad*'a gitmekten vazgeçen Tutuş, *Büyük Selçuklu Devleti* sultanı olma plânları yapmaya başladı. Hattâ o, içinde bulunduğu *Hît* ilçesinde, derhal *Büyük Selçuklu Devleti Sultanı* olduğunu resmen ilân etti; Bununla birlikte Tutuş, büyük bir ordu hazırlayıp sultanlığını gerçekleştirmek amacıyla, süratle *Dımaşk*'a döndü. Burada sahip olduğu bütün kuvvetleri toplayarak oluşturduğu ordusuyla *Haleb*'e hareket etti. Bu arada da *Haleb* valisi Aksungur, *Antakya* valisi Yağısıyan ve *Urfa* valisi Bozan'a birer mektup göndererek "Sultan Melikşah'ın öldüğünü, kendisinin sultanlığını ilân ettiğini, bu sebeple kendisine itaat ve tâbi olmalarını, adına hutbe okutmalarını ve kuvvetleriyle birlikte ordusuna katılmalarını" bildirdi.

Bunun üzerine Aksungur, aralarının açık olmasına rağmen Tutuş'a hiçbir itirazda bulunmadı ve isteklerini yerine getirdikten başka, Yağısıyan ve Bozan'a da "aynı şeyi yapmaları", yani "Tutuş'u sultan olarak tanımaları" tavsiyesinde bulundu. Çok geçmeden Tutuş, kuvvetleriyle kendisine katılan Aksungur, Yağısıyan ve Bozan'la birlikte *Irak*'a yürüyerek *Rahbe* şehrine hâkim oldu ve burada "sultan olarak" adına hutbe okuttu (Şubat 1093). Daha sonra Tutuş, *Fırat* ırmağı kıyısındaki *Irak*'ın önemli şehirlerinden olan *Rakka*'ya da kolayca hâkim oldu. Çok geçmeden *Nusaybin* üzerine yürüyen Tutuş, *Arap Kureyşoğulları*'nın direnmesi üzerine, şehri hücumla elegeçirdi ve direnen kuvvetleri âdeta imha etti ve şehri baştan başa yağmalattı (Mart 1093). *Nusaybin*'in böylece ele geçirilmesinden sonra Tutuş, bu sıralarda, *Musul*'u elinde bulunduran *Kureyşoğulları*'ndan İbrahim'e haber göndererek "Şehirde *sultan olarak* adına hutbe okutmasını" bildirdi. İbrahim'in bu emri yerine getirmemesi üzerine Tutuş, *Musul*'a yürüdü; şehir yörelerinde yapılan kanlı bir savaşta, İbrahim yenilgiye uğradı ve birçok *Arap* emîrleriyle birlikte tutsak alındı (Nisan 1093). Çok geçmeden *Irak*'ın en önemli ve merkezî konumunda bulunan *Musul*, Tutuş'un hâkimiyetine geçti; şehirde, derhal *sultan olarak*, Tutuş adına hutbe okutulmaya başlandı. Tutuş, hâkimiyetine geçen bütün *Kuzey - Irak* ve *Elcezire* il ve ilçelerine kendi adına vali ve muhafızlar atadı.

Kuzey - Suriye'nin önemli şehri *Haleb* ile *Antakya* ve *Urfa*'yı, buraları *Büyük Selçuklu Devleti* adına yönetmekte olan Aksungur, Yağısıyan ve Bozan'ı kendine tâbi duruma getirerek bütün *Suriye*'yi ve bir kısım *Filistin* şehirlerini hâkimiyeti altına almayı gerçekleştiren Tutuş, aynı şekilde, kısa bir sürede *Kuzey - Irak* bölgesini de hükümranlık alanına katmayı başardı. Bu sebeple, *Büyük Selçuklu Devleti* tahtına geçmeyi kendisi için artık doğal bir hak sayan Tutuş, *Abbasî* halifesi Muk-

tedi Biemrillah'a özel bir elçi göndererek "*Büyük Selçuklu Devleti* sultanı olarak *Bağdad*'da adına hutbe okutmasını" istedi. Bu sıralarda *Bağdad Selçuklu* askerî valisi bulunan Sâduddevle Gevherâyin, Tutuş'un bu isteğini destekledi ve yerine getirebilmesi hususunda halife katında girişimlerde bulundu. Fakat halife, Tutuş'a gönderdiği cevapta ancak:

1 — *Horasan* ve ülkenin doğu bölgesi ile bütün *İslâm* âlemine hâkim olması,

2 — Kardeş çocuklarından hiçbirinin taht iddiacısı olarak ortaya atılıp, kendisine karşı harekete geçmemesi,

3 — Başkent *İsfahan*'a ve oradaki *Selçuklu Devlet Hazinesine* sahip olması

şartlarıyla kendisi adına hutbe okutturabileceğini, aksi takdirde bu isteğinin yerine getirilemeyeceğini bildirdikten başka "Hukuk sınırlarını aşma, bize karşı olan sözlerin kafa tutar ve tehdit eder biçimde olmasın. Eğer dinlemeyecek olursan o zaman seninle savaşırız" şeklinde oldukça sert ifadeler kullandı. Halifenin bu cevabına herhangibir tepki göstermeyen Tutuş, onun ileri sürdüğü şartları yerine getirmek amacıyla, beraberindeki emîrlerle birlikte başkent *İsfahan*'a yürüme hazırlıklarına başladı. Bir süre sonra o, *Selçuklu* valisi Ebulhasan'ın yönetimindeki *Âmid* ile bölgenin önemli şehirlerinden olan *Silvan*'a *(Meyyafârikin)* kolaylıkla hâkim oldu (Mart/Nisan 1093). Çok geçmeden de bölgedeki bütün il ve ilçeler, kaleleriyle birlikte Tutuş'a tâbi olup, onu "sultan olarak" tanıdılar ve adına hutbe okutmaya başladılar. Bunun üzerine Tutuş, buralara da muhafızlar atadı.

Böylece *Doğu* ve *Güney - Doğu Anadolu*'yu da hükümranlığı altına alan Tutuş, ordusuyla birlikte *İsfahan*'a gitmek üzere, *Azerbaycan*'a hareket etti. Yolu üzerinde bulunan bütün şehir ve kaleler, "Kendisine sultan olarak

tâbi olmak suretiyle, hizmetine hazır olduklarını" bildiriyorlardı. Fakat öte yandan, sultan Melikşah'ın oğullarından Berkyaruk, sultan olma yolunda büyük çabalar sarfederek *Rey* ve *Hemedan* bölgesinde hâkim duruma geçmişti; hattâ Tutuş'a karşı, kuvvetleriyle birlikte *Rey* yakınlarına gelerek harekâta hazır bir halde bulunuyordu. Berkyaruk'un bu faaliyetlerini haber alan ve esasen Tutuş'la araları açık bulunan Aksungur ve Bozan, bir gece gizlice, kuvvetleriyle birlikte Tutuş'un ordusundan ayrılarak Berkyaruk'a katılıp onun hizmetine girdiler. Kendisine karşı yapılan bu ihanete sonderecede canı sıkılan ve dolayısıyla kuvvetleri azalan Tutuş, yeğeni Berkyaruk'a karşı bir savaşı göze alamadı; yeniden ordu hazırlamak üzere, kendisine sadık kalan emîr Yağısıyan ile birlikte *Azerbaycan*'dan ayrılıp *Diyarbakır* ve *Haleb* yoluyla, *Dımaşk*'a geri döndü (Aralık 1093).

2.

AKSUNGUR VE BOZAN'IN BERTARAF EDİLMESİ

Bütün kuvvetleriyle saltanatın öteki iddiacısı Berkyaruk'un saflarına geçen Aksungur ve Bozan, bu kez, Berkyaruk adına, *Urfa* ve *Haleb*'e gelerek valilik görevlerine devam ettiler; böylece Tutuş ile Berkyaruk arasında, Tutuş'a karşı *tampon bir kuvvet* olarak yerlerini almış oldular. Öte yandan *Dımaşk*'ta, Berkyaruk'la mücadele için, yeniden askerî hazırlıklar yapmakta olan Tutuş, Aksungur ve Bozan'ın Berkyaruk'un valisi olarak *Urfa* ve *Haleb*'e döndüklerini haber alınca, Yağısıyan'la birlikte derhal *Haleb* yönünde harekete geçti. Bunun üzerine Aksungur, bu sıralarda *Bağdad*'da bulunan ve burada, kendi adına "sultan olarak" hutbe okutan Berkyaruk'tan Tutuş'a karşı acele yardım istedi. Berkyaruk ise, *Urfa* valisi Bozan ile, bera-

berindeki emîrlerden Gürboğa ve *Rakka* emîri Abakoğlu Yusuf'a "Derhal *Haleb*'e Aksungur'a yardıma gitmelerini" emretti. Bu emîrler, kuvvetleriyle birlikte kısa bir sürede *Haleb*'e ulaşıp Aksungur'un saflarında yer aldılar. Aksungur'un bütün bu faaliyetlerini ve özellikle kendisine karşı *Haleb*'de büyük kuvvetlerin toplandığını haber alan Tutuş, *Haleb*'in güney ve doğu yörelerinde harekâtta bulunarak şehre biraz daha yaklaşmıştı. Bir süre sonra Tutuş ve Yağısıyan'ın başında bulunduğu ordu, Aksungur, Bozan, Gürboğa, Yusuf ve daha bazı *Arap* emîrlerinin yönettikleri, içinde, *Horasanlı* ve *Arap* askerlerin de yer aldığı kuvvetler, Nisan 1094'de *Haleb* yörelerindeki *Seb'in* köyü yakınlarında karşılaştılar. Fakat Aksungur, beraberindeki diğer emîrleri beklemeksizin Tutuş'un kuvvetlerine saldırıya geçti. Bu sırada emîr Yusuf, kuvvetleriyle birlikte kendisinden ayrılıp Tutuş tarafına geçti. Bu durum, Aksungur'u ciddi şekilde zayıflattı; ayrıca *Arap* askerleri de isteksiz olarak çarpışmakta idiler. Böylece Bozan ve Gürboğa gibi tecrübeli emîrlerin yardımlarından yoksun olarak çarpışmalara katılan Aksungur, özellikle emîr Yusuf'un kendisini terketmesi ve nihayet *Arap* birliklerinin de ciddi olarak savaşa devam etmemeleri sebebiyle, Tutuş kuvvetlerine karşı giriştiği saldırıda, tam bir başarısızlığa uğradı. Onun bu durumunu dikkatle izlemekte olan Tutuş hiç zaman kaybetmeksizin derhal karşı saldırıya geçti. *Haleb* tarihçisi Kemalüddin İbnüladîm'in belirttiği üzere, "Bir lahza dahi dayanamayan" Aksungur'un kuvvetleri, süratle bozulup dağıldılar. Bununla birlikte yenilgiyi bir türlü hazmedemeyen Aksungur, kuvvetlerinin dağılıp çekilmesine rağmen çarpışmalara bizzat devam etti, fakat tutsaklıktan kurtulamadı. Bir süre sonra Tutuş, huzuruna getirilen Aksungur'a "Sen beni böyle tutsak alsaydın ne yapardın?" diye sorunca, onun "Öldürürdüm" demesi üzerine Tutuş, "Ben de sana, senin bana vermek iste-

diğin hükmü veriyorum" dedi ve derhal boynunu vurdurmak suretiyle öldürttü. Aksungur'un başı, önce valilik yaptığı *Haleb*'e, daha sonra da *Dımaşk*'a gönderilerek halka gösterildi.

Sultan Melikşah devrinin ünlü emîrlerinden olan, *Musul* ve *Suriye Atabekleri* Zengi ailesinin atası bulunan Abdullah Elturganoğlu Kasîmüddevle Aksungur, bütün kaynakların belirttikleri üzere, *Haleb* valiliği sırasında, pek çok övgüye değer faaliyetlerde bulunmuştu. Cesedi, *Haleb*'deki *Karanbiyâ Meşhedi*'nin batısındaki küçük bir kubbe şeklindeki mezara gömüldü, daha sonra oğlu İmadüddin Zengi, yine *Haleb*'deki *Züccâciye Medresesi*'nde yaptırdığı özel bir kabre nakletti.

Aksungur'la birlikte oldukları halde, savaşa katılmamış olan Bozan ve Gürboğa, savaş meydanından süratle kaçıp *Haleb*'e sığındılar ve burada Tutuş'a karşı savunma önlemleri aldılar, durumu derhal Berkyaruk'a da bildirdiler. Çok geçmeden Berkyaruk'tan güvercin postasıyla gelen bir mektupta "Kendilerine *Haleb* savunması için kuvvet gönderildiği" bildirildi. Öte yandan Tutuş, süratle *Haleb* üzerine yürüyerek şehri şiddetle kuşatmaya başladı. Fakat bir süre sonra direnmenin gereksizliğini gören bir kısım askerler, şehir kapılarından birisini açıp, Tutuş'un kuvvetlerinin içeri girmesini sağladılar. Böylece Tutuş, *Haleb*'e yeniden hâkim oldu (Mayıs 1094). Bu arada tutsak alınan Bozan derhal öldürüldü, Gürboğa ise hapse atıldı. Böylece muhaliflerini bertaraf etmeyi başaran Tutuş, saltanat mücadelesini sürdürmek amacıyla, harekâta başlayarak *Fırat*'ı geçip, başta *Urfa* ve *Diyarbakır* olmak üzere, *Doğu* ve *Güney - Doğu Anadolu*'da yeniden hâkim duruma geçti.

3.

REY SAVAŞI VE TUTUŞ'UN SONU

Diyarbakır yörelerinde bulunan Tutuş, yeniden *Selçuklu* başkenti *İsfahan* üzerine yürüme hazırlıklarına

başladı. Bu sıralarda *İsfahan*'da bulunan sultan Melikşah'ın karısı Terken Hatun da oğlu Mahmut'u *Selçuklu* sultanı yapmak için büyük çabalar sarfetmekte idi. Öte yandan bunu haber alan ve *Bağdad*'dan *İsfahan*'a gitmekte olan Berkyaruk da Terken Hatun'u bertaraf etme plânları hazırlamakta idi. Tutuş ise Terken Hatun'a elçi göndererek "Kendisiyle evlenme ve devleti birlikte yönetme" hususunda antlaşma yaptı. İşte bu antlaşmayı gerçekleştirme amacıyla Tutuş, Berkyaruk'tan önce *İsfahan*'a ulaşmak üzere, süratle *Ahlat* yoluyla *Azerbaycan*'a, oradan da *Hemedan*'a yöneldi. Öte yandan Terken Hatun da kuvvetleriyle Tutuş'a katılmak üzere, *İsfahan*'dan ayrıldı. Fakat o, yolda hastalanınca geri *İsfahan*'a dönmek zorunda kaldı ve bir süre sonra da burada öldü (Ekim 1094). Onun ölümünden sonra askerlerinden büyük bir bölümü Tutuş'a, daha küçük bir kısmı ise Berkyaruk'a katıldı. Böylece Tutuş, saltanat mücadelesinde, Berkyaruk'dan daha güçlü bir duruma gelmiş oldu. Bu sebeple o, sultan olarak kendi adına hutbe okutulmasını sağlamak amacıyla, Abakoğlu Yusuf'u, *Bağdad* askerî valiliğine atayarak oraya gönderdi (1094 sonları). Bu arada Tutuş, Berkyaruk'a karşı daha da güçlü bir duruma gelmek amacıyla, *Dımaşk*'ta bıraktığı oğlu Rıdvan'a bir mektup göndererek "*Suriye*'deki bütün kuvvetlerle birlikte süratle kendisine katılmasını" bildirdi. Öte yandan amcası Tutuş'un *Azerbaycan*'a hâkim olup *Hemedan*'a yürüdüğünü ve onunla saltanat mücadelesinde kendisine karşı işbirliği yaptığı Terken Hatun'un öldüğünü haber alan Berkyaruk, beraberinde bin kişilik kuvvet olduğu halde, *Erbil* yoluyla *İsfahan*'a yöneldi; hattâ o, bir ara 50 bin kişiden oluşan Tutuş'un ordusunun bulunduğu yörelere çok yaklaşmıştı. Bunun üzerine Tutuş, emîr Abakoğlu Yakub'u bir miktar kuvvetle Berkyaruk'un üzerine gönderdi. Yapılan çarpışmada Berkyaruk bozuldu ve ağırlıkları büyük çapta yağma edildi.

Bu bozgun haberi üzerine, halife Müstazhir Billah, *Bağdad*'da "sultan olarak" Tutuş adına hutbe bile okutmaya başladı. Bu yenilgiye rağmen Berkyaruk, kendisine sonderecede sadık kalan büyük emîrlerden Porsuk, Gümüştekin Candar ve Yaruk ile birlikte her an yakalanma ve öldürülme korku ve endişesi içinde, yine de *İsfahan* yönüne hareketine devam etti. Nihayet güçlükle *İsfahan*'a gelen Berkyaruk, bu kez, kardeşi şehzade Mahmut'a bağlı emîrler tarafından bir süre şehre alınmadı; fakat daha sonra hapse atılmak üzere, içeri girmesine izin verildi ve gerçekten de hapsedildi. Mahmut'u kesinlikle sultan yapmak isteyen bazı emîrler, hapisteki Berkyaruk'un gözlerine mil çekip kör etmek suretiyle, bertaraf etmeye karar verdiler. Fakat çok geçmeden Mahmut, şiddetli bir çiçek hastalığına tutuldu ve durumu ciddi şekilde ağırlaştı. Bunun üzerine saray doktoru Eminüddevle, emîrlere "Mahmut'un bu hastalıktan kurtulması, hemen hemen imkânsızdır. Tutuş'un sultan olmasını istemediğinize göre, Berkyaruk'un gözlerine mil çekme hususunda acele etmeyiniz. Eğer Mahmut ölecek olursa Berkyaruk'u tahta çıkarınız, aksi takdirde o zaman Berkyaruk'un gözlerine mil çekip kör ediniz" şeklinde tavsiyede bulundu. Gerçekten tam anlamıyla hapiste bir ölüm - kalım arasında yaşamakta olan Berkyaruk, sonu belirsiz bir kader içinde kıvranmakta olduğu sıralarda, kardeşi şehzade Mahmut, hastalıktan kurtulamayarak hayatını kaybetti. Bunun üzerine devletin ilerigelen emîrleri, Berkyaruk'u derhal hapisten çıkartıp "sultan olarak" tanıdılar ve saltanat tahtına oturttular. Fakat bununla birlikte bu kez, sultan Berkyaruk da çiçek hastalığına yakalandı, hattâ bir ara aklî dengesi bile bozuldu, fakat çok geçmeden sağlığına yeniden kavuştu. Öte yandan *Hemedan*'a yürüyen Tutuş, Berkyaruk'un yandaşı emîr Âhur'un direnişiyle karşılaştı ise de onu yenilgiye uğrattı ve böylece *Hemedan*'a hâkim oldu; bu arada emîr

Âhur da Tutuş'un hizmetine girdi. Ayrıca eski *Selçuklu* veziri Nizamülmülk'ün oğullarından Fahrülmülk, Tutuş'un hizmetine girerek onun veziri oldu. Fakat Tutuş'un yanında kendisini güvencede hissetmeyen emîr Âhur, Tutuş'tan gizlice kaçarak *İsfahan*'a gitti ve oradaki ilerigelen emîrlere Tutuş hakkında geniş bilgi verdi. Bunun üzerine Tutuş, ordusuyla harekete geçerek *Cerbâzakân* ve *Rey* şehirlerini elegeçirdi (Şubat 1095). Çok geçmeden o, Berkyaruk'un hastalanıp saltanat sorununun kritik bir hale gelmesi üzerine, *İsfahan*'da bulunan emîrlere elçiler gönderip "Kendisine sultan olarak itaat ve tâbi olmalarını, bu takdirde kendilerine sonderecede çok ihsanlarda bulunacağını" bildirdi. Bu *Selçuklu* emîrleri de ona gönderdikleri cevapta "Kendisini sultan olarak tanıyacaklarını" bildirdilerse de Berkyaruk'un sağlığını merak ve endişe içinde bekliyorlar, böylece her iki saltanat adayını da kırıp gücendirmek istemiyorlardı. Fakat kısa bir süre sonra Berkyaruk'un tamamen şifa bulup iyileşmesi üzerine onlar, Tutuş'a gönderdikleri ikinci bir haberde "Aramızdaki sorunu kılıçtan başka hiçbir şey çözemez" diyerek saltanat mücadelesinde Berkyaruk'un safında yer aldıklarını açıkladılar. Çok geçmeden Nizamülmülk'ün öteki oğlu Müeyyedülmülk'ün çabaları sonucunda, bütün *Horasan* ve *Irak Selçuklu* emîrlerinin kuvvetleri, Berkyaruk'a katıldı; böylece o, yakalandığı o devir şartlarına göre çok tehlikeli olan çiçek hastalığı ile birlikte ters dönmüş olan karanlık talihini de yenmek suretiyle, *Suriye*, *Irak*, *Doğu* ve *Güney - Doğu Anadolu*, *Azerbaycan*, *Hemedan* ve *Rey* şehir ve bölgelerine hâkim olarak güçlü bir duruma gelen amcası Tutuş'la mücadele edebilecek bir hale gelmiş oldu. Bu sebeple o, beraberinde, kendisini *sultan olarak* tanıyan ilerigelen *Selçuklu* emîrleri ve kalabalık bir *Selçuklu* ordusu bulunduğu halde, *Rey* yörelerinde karargâh kuran Tutuş'a karşı harekâta geçmekte hiç tereddüt

etmedi. 30 bin kişilik bir ordunun başında bulunan Berkyaruk'un yanında, vezir Müeyyedülmülk ile Öner, Bilge, Yaruk, Bekçur, Sungurca, Âhur v.s. gibi devletin ilerigelen büyük emîrleri yer almışlardı. Öte yandan Berkyaruk'un kendisine karşı harekâta başladığını haber alan Tutuş, süratle *Rey*'den ayrılarak 60 Km. uzaklıktaki *Taşlı* köyü yakınlarındaki düzlüğe gelip savaş düzeni aldı. Tutuş'un beraberinde, vezir Fahrülmülk, oğlu Dukak, Tuğtekin, Yağısıyan, Abak ve oğlu Yusuf, Aytekin, Cennahüddevle Hüseyin v.s. gibi emîr ve kumandanlar bulunuyordu. *Taşlı* köyü düzlüğünde, her iki taraf arasında 26 Şubat 1095'de şiddetli bir savaş başladı. Çarpışmaların yoğunlaştığı bir sırada, Berkyaruk'un ordusundaki sultan Melikşah'ın özel sancağı çekilince Tutuş'un saflarında bulunan bazı emîrler kuvvetleriyle birlikte Berkyaruk tarafına geçtiler; hattâ kendisine daima sadakat gösterip bağlı kalmış olan emîr Yağısıyan bile çarpışmalardan çekildi. Çok az bir kuvvetle kalmasına rağmen çarpışmalara devam eden Tutuş, Berkyaruk'un kuvvetleri tarafından kuşatıldı ve çok geçmeden de emîr Bekçur tarafından yaralanarak yere düşürüldü; bu sıralarda emîr Sungurca da başını gövdesinden ayırmak suretiyle Tutuş'un hayatına son verdi. Onun kesik başı Berkyaruk'un askerlerine gösterildikten sonra *Bağdad*'a halifeye gönderildi ve buradaki *Başlar Hazinesi*'ne konuldu; cesedi ise babası sultan Alp Arslan'ın *Merv* şehrindeki türbesinin yanına gömüldü.

Böylece saltanat mücadelesini kazanarak *Büyük Selçuklu Devleti* sultanı olan Berkyaruk, Tutuş'un askerlerine hiçbir ceza vermediği gibi, onları "Aman verip bağışladığını" ilân ettirdi. Ayrıca Tutuş'un saflarında yer alıp tutsak alınan bütün devlet adamı, emîr ve kumandanları da serbest bıraktı. *Rey* savaşından galip çıkan Berkyaruk, amcası Tutuş ile yaptığı

saltanat mücadelesi sırasında, sonu belli olmayan karanlık âkıbetlerle başbaşa kalmışsa da sonradan, kısa bir süre içinde, ortaya çıkan yeni şartların kendi lehine gelişmesi ve kendisine sultanlık yolunu açması, gerçekten engin *Türk* tarihinde eşine çok az rastlanan ilginç bir olay olarak tarihe geçmiştir. Ortaçağların ünlü bir tarihçisi olan İbnülesir, bu olayı pek güzel bir şekilde şöyle anlatıyor :

"Eğer Ulu Tanrı, bir şeyin olmasını isterse onun sebeplerini de hazırlar. Daha dün amcası Tutuş tarafından bozguna uğratılıp, çok az sayıdaki yandaşlarıyla *İsfahan*'a gelen Berkyaruk'a hiç kimse tâbi olmadı. Eğer onu on atlı izlemiş olsaydı kesinlikle yakalardı. Çünkü o, birkaç gün *İsfahan* şehrinin kapısında bekledi, daha sonra içeri alınarak gözlerine mil çekilip kör edilmek istendi. Fakat onun şehre girişinin daha ikinci gününde, kardeşi çiçek hastalığına yakalandı ve öldü. Bunun üzerine o, saltanat tahtına oturdu. Fakat kendisi de aynı hastalığa yakalandı ve aklî dengesi de bozuldu; fakat sonradan şifa bulup iyileşti. Dört ay süreyle *İsfahan*'da böyle bir durumda kalmasına rağmen amcası Tutuş, hareketsiz kalıp, hiçbir şey yapamadı. Eğer Tutuş, saltanat adayları Mahmut veya Berkyaruk'un hastalıkları sırasında, onların üzerine yürüseydi devlete kesinlikle hâkim olurdu".

Tutuş'un başarısızlığının sebepleri

Suriye ve *Filistin Selçuklu* devleti hükümdarı olan *Tâcüddevle* lâkaplı Tutuş'un, kardeşi sultan Melikşah'ın ölümünü izleyen günlerde, girişmiş olduğu saltanat mücadelesi, üç yıldan fazla bir süre devam etti. Bu süre içinde Tutuş, yönetimi altında bulundurduğu *Suriye* ve *Filistin* ülkelerinden başka, *Irak*, *Doğu ve Güney-Doğu Anadolu* ve *Azerbaycan* ülke ve bölgelerini hükümranlığı altına aldıktan sonra *Büyük Selçuklu* devletinin başkenti *İsfahan*'a yaklaşmış olmasına ve saltanatı ele geçirmesi bir gün meselesi haline gelmiş bulunmasına

rağmen bunu başaramamış ve bu uğurda hayatını da kaybetmiştir. Bunun belli başlı sebeplerini şöylece sıralayabiliriz :

1 — Tutuş, kuvvetli askerî birliklere sahip olan imparatorluğun değerli ve işbilir iki emîri Aksungur ve Bozan'a karşı çeşitli vesilelerle çok sert davranışlarda bulunmuştur. Bu sebeple her iki emîr, önceleri, zorunlu olarak kısa bir süre, onun hizmetinde bulunmuşlarsa da ilk fırsatta saltanatın öteki adayı Berkyaruk tarafına geçmeyi kendileri için adeta bir kurtuluş saymışlardır. Böylece Tutuş, onların destek ve yardımlarından yoksun olarak saltanat mücadelesine atılmıştır.

2 — Tutuş'un gerek kuvvet zoruyla, gerekse itaatlarını kabulden sonra hâkim olduğu birçok kent, bölge ve ülke halklarına karşı, zaman zaman sert hareket ve davranışlarda bulunması, kendi aleyhine geniş çapta nefret duygularının uyanmasına sebep olmuş ve bunun sonucu olarak da hükümranlığı altına aldığı bölge ve ülke halkları tarafından genellikle desteklenmemiştir.

3 — Tutuş 50 bin kişilik ordusuyla *Hemedan*'da bulunduğu sıralarda, *Bağdad* dönüşü, berabetindeki ancak bin kişilik bir kuvvetle, *İsfahan*'a gitmek üzere, *Hemedan* yakınlarından geçmekte olan Berkyaruk'u çok kolaylıkla bertaraf edebilir ve *Selçuklu* tahtına güçlük çekmeden sahip olabilirdi. Fakat o, anlaşılmaz bir tutum ve kararla bunu yapmamış, ancak bir miktar kuvvetle gönderdiği Abakoğlu Yakub ise Berkyaruk ve beraberindekileri yağma etmekle yetinmiştir.

4 — Tutuş, Berkyaruk'un *İsfahan*'da şehzade Mahmut'a bağlı emîrler tarafından kente sokulmayıp dışarıda bekletildiği günlerde ve kente alınarak hapsedilip gözlerine mil çekilmek üzere olduğu sıralarda, kuvvetli ordusuyla derhal *İsfahan*'a yürüseydi duruma hâkim olarak saltanatı kolaylıkla elegeçirebilirdi. Tutuş'un

bu fırsatı da kaçırıp harekete geçmemesi, gerçekten anlaşılması güç bir durum olarak düşünülebilir.

5 — Başkent *İsfahan*'da bulunan devletin askerî kuvvetlerinin kumandasını ellerinde tutmakta olan büyük emîrlerin, Tutuş gibi kudretli kişiliği bulunan bir sultanın hizmetinde olarak, halen ellerinde tuttukları yetkileri koruyamayacaklarını kesinlikle anlamış bulunmaları, kendilerini birinci planda tutacağını gördükleri Berkyaruk'u destekleyerek onun safında yer almaları.

6 — Savaş sırasında, Berkyaruk'un ordusunda açılan ve ölümünden üç yıl geçmesine rağmen imparatorluğun emîr ve askerleri üzerinde hâlâ büyük manevi etkisinin sürdüğü *Büyük Sultan* Melikşah'a ait özel sancak, Tutuş kuvvetlerinin hiç tereddüt etmeden Berkyaruk tarafına geçmelerinde büyük bir etken olmuştur. Bu, Tutuş'un yenilgisine sebep olan en önemli bir husus olarak gösterilebilir.

Tutuş'un tarihî kişiliği

Daha genç bir yaşta, *Gence* valiliği yapmakta olduğu sıralarda, ağabeyi sultan Melikşah tarafından *Selçuklu* fetihlerini tamamlaması için *Suriye* ve *Filistin*'e atanan Tutuş, bütün yaşamı boyunca sürekli bir mücadele içinde görünmüştür. Kendisine karşı yapılan hata veya ihaneti asla affetmeyen sert bir mizaca sahip olduğu, çeşitli olaylar dolayısıyla gösterdiği davranışlardan kolaylıkla anlaşılmaktadır. *Kuzey - Suriye*'de giriştiği askerî harekât sırasında, birçok *Türkmen* beyleri ile birlikte buyruğu altına verilen vasal *Arap Musul* emîri Müslim'in ırkçı bir politika uygulaması karşısında, onu maiyyetinden kovmak suretiyle gösterdiği tepki, onun daha çok genç yaşlarda nasıl kuvvetli bir kişiliğe sahip olduğunu ifade eder. Tutuş, *Irak*, *Suriye* ve *Filistin*'de *Arap* hâkimiyetini kurma uğruna Müslim'in daha sonraki davranışlarında ve giriştiği çeşitli faaliyetlerde uyguladığı iki yüzlü politika dolayısıyla, onunla daima çatışma halinde bulunmuştur.

İkinci kez giriştiği *Kuzey - Suriye* harekâtı sırasında, *Fatımî* ordusu tarafından *Dımaşk*'da kuşatılmakta olan emîr Atsız tarafından yardıma çağrılmasından sonra, Tutuş'un *Suriye* ve *Filistin*'deki faaliyetlerinde ikinci bir dönem başlamıştır. *Dımaşk*'a gelmesiyle *Fatımî* ordusunun kuşatmayı bırakıp çekilmeleri sağlandıktan bir süre sonra Atsız ve kardeşinin kendisine karşı gösterdiği sadakatsizlik karşısında, acımasız davranarak onları öldürtmesi ve özellikle Aksungur'un beraberinde bulunan ve savaşta tutsak alınan 14 kumandanı da aynı şekilde öldürtmesi, gerçekten onun sert ve affetmeyen bir karaktere sahip olduğunu ifade eder.

Kuzey - Suriye hükümranlığı uğruna Tutuş-Müslim rekabetinin şiddetle sürmekte olduğu bir sırada, *Anadolu* fatihi Süleymanşah'ın da çağrı üzerine *Antakya*'ya gelip feth ile buraya sahip olması ve dolayısıyla *Haleb* kapılarına dayanması, sözkonusu rekabeti daha da kritik bir duruma sokmuştu. Fakat sonunda, Süleymanşah'ın, hâkimiyet bölgeleri için sınır tanımayan Müslim'i tamamen bertaraf etmesi, bu kez ister istemez Tutuş-Süleymanşah siyasî rekabetinin başlamasına sebep olmuştur. Ancak bu rekabet, eskiden beri Süleymanşah ile araları şiddetle açık bulunan ünlü *Türkmen* emîri Artuk Bey'in etkisiyle yapılan savaş sonucunda, Süleymanşah'ın ölümü ile ortadan kalkacak ve Tutuş, kısa bir süre sonra *Haleb*'e tek başına hükümran olacaktır. Tutuş'un, bu faaliyetlerinde, bağımsız bir devlet kırma amacıyla ilgili gibi görünmekle birlikte o, hiçbir zaman bunu açıklamamış, aksine sultan Melikşah'ın *Kuzey - Suriye*'deki buhranı bertaraf etmek için *Haleb*'e geldiği sıralarda, berberinde bulunan Artuk Bey'in "yorgun ordusuna saldırma" önerisini reddetmiştir. Bundan başka Tutuş'un, Müslim'in girişimleriyle oluşturulmaya çalışılan, *Büyük Selçuklu İmparatorluğuna* karşı olan ve Şiî *Mısır Fatımî* halifeliğine bağlı Tutuş, Artuk ve Müslim ittifakına da ilgisiz kaldığı görülüyor.

Son olarak onun, sultan Melikşah'ın ikinci *Bağdad* ziyareti sırasında, katına gelip itaat arzetmek üzere, *Dımaşk*'tan hareket etmesi de vasallık statüsüne kesinlikle riayet ettiğini gösterir nitelikte sayılmalıdır. Böylece Tutuş'un sultan Melikşah'ın ölümüne dek hiçbir bağımsızlık faaliyetine girişmediği kesinlikle ifade edilebilir.

Büyük Sultan Melikşah'ın ölümünden sonra giriştiği saltanat mücadelesinde, gerek maiyyetindeki emîrlere, gerekse hükümran olduğu bazı kent halkına karşı çok sert hareket ve davranışları, kısmen haklı da olsa, bu uğurdaki başarısızlığın en büyük sebebi olmuştur. Kendisinin gerçekten kuvvetli ve etkili bir kişiliğe sahip olması yanında, siyasî yanı hemen hiç yok denecek kadar azdır. Aksungur ve Bozan'a karşı tutumu, *Musul Ukayloğulları* ailesine karşı sert davranışları, *Rey* emîri Âhur'un itaat etmişken kendisinden kaçması ve nihayet *İsfahan*'daki imparatorluğun askerî güçlerinin komutasını ellerinde bulunduran emîrlerle olan ilişkileri, bu hususu, en açık bir şekilde gösterir kanısındayız.

BÖLÜM
VI.
HALEB SELÇUKLU DEVLETİ
MELİK RIDVAN DEVRİ

Suriye ve *Filistin Selçuklu* devleti hükümdarı Tutuş, *Rey* savaşında yenilip hayatını kaybettikten sonra devlet, oğullarından ne Rıdvan, ne de Dukak tarafından ayakta tutulabilmiş, ancak birisi *Haleb*, ötekisi de *Dımaşk (Şam)*'ta olmak üzere, *Büyük Selçuklu İmparatorluğuna* tâbi iki küçük devlet halinde devam ettirilecektir. Şimdi *Haleb* devletini inceleyelim.

Devletin kuruluşu, genişlemesi

Tâcüddevle Tutuş, *Büyük Selçuklu* saltanatına hâkim olmak amacıyla, *Dımaşk*'tan ayrıldığı zaman oğlu Fahrülmülûk Rıdvan'ı, Artukoğlu İlgazi ve bazı *Arap* emîrleriyle birlikte, kendisinin nâibi olarak *Dımaşk*'ta bıraktı ve onlara "İki oğlu Rıdvan ve Dukak'a itaat etmelerini" bildirdi. Daha önce de belirtildiği üzere Tutuş, *Hemedan*'da iken *Rey* savaşına girişmeden önce, oğlu Rıdvan'a *Suriye*'deki bütün kuvvetlerle birlikte kendisine yardıma gelmesini bildirmişti. Bunun üzerine Rıdvan, İlgazi ve bazı *Arap* emîrleriyle birlikte *Dımaşk*'dan *Haleb*'e geldi ve buradaki eski şehir valisi Aksungur'a ait askerleri de alarak babasına ulaşmak üzere, *Rahbe* üzerinden *Hemedan*'a yöneldi. Fakat o, *Fırat* ırmağı kıyılarına eriştiği sıralarda," Babasının *Rey* savaşında yenilgiye uğrayıp öldürüldüğü" haberini aldı. Buna sonderecede üzülen Rıdvan, Berkyaruk'un yandaşları tarafından herhangibir şekilde yakalanmamak için, diğer kuvvetleri beklemeden çok az bir askerî birlikle hızlı koşan atlara binerek süratle *Haleb*'e gelmeyi başardı. Bu sırada *Haleb*'de babasının naibi olarak bu-

lunan *Harezmli* Ebulkasım, kendisini törenle karşıladı ve babasının vasiyeti gereğince, şehir ve kalesini derhal kendisine teslim etti. Çok geçmeden Rıdvan, içkaledeki hükümdarlık sarayına yerleşti ve hiçbir muhalefetle karşılaşmadan, babasının yerine, *Suriye* ve *Filistin Selçuklu Devleti* hükümdarı oldu. Böylece Rıdvan'ın yönetimine geçen bu devlet, sultan Berkyaruk'un başında bulunduğu *Büyük Selçuklu İmparatorluğuna* tâbi olarak devam edecektir. Bir süre sonra da *Rey* savaşından sağ salim kurtulan kardeşi Dukak, Cenahüddevle Hüseyin, *Antakya* valisi Yağısıyan ve emîr Abak da *Urfa* üzerinden *Haleb*'e gelerek Rıdvan'ın hizmetine girdiler. Uzun yıllar Rıdvan'ın atabekliğini yapmış olan ve ayrıca annesiyle de evlenmek suretiyle devlet yönetiminde daha etkili bir duruma gelen Cenahüddevle Hüseyin, şehir ve kalesini hâlâ tahakküme dönük yetkilerle sürdüren ve buradaki bütün *Selçuklu* ailesine bir konuk nazarıyla bakan vezir Ebulkasım'ı, Rıdvan'la işbirliği yaparak yakalatıp hapse attırdı ve etkisiz hale getirdi, böylece onun bütün görev ve yetkileri elinden alınmış oldu. Hâlâ *Haleb* camilerindeki hutbelerde okunan "Tutuş" adı kaldırılarak yerine Rıdvan'ın adı okutulmağa başlandı. Böylece Rıdvan, babasının ölümünden sonra, eski *Türk* töresi gereğince, büyük evlat olarak, babasının yerine tahta geçmiş oldu. Ebulkasım'dan boşalan vezirliğe, Yağısıyan'ın muhalefetine rağmen Cenahüddevle Hüseyin atandı (Nisan/Mayıs 1095).

Suruç ve Urfa'ya seferler

Haleb Selçuklu Devleti tahtına geçtikten sonra Rıdvan, vaktiyle babası Tutuş'un elinde tuttuğu bütün *Suriye*, *Filistin*, *Güney - doğu* ve *Doğu - Anadolu* ve *Kuzey - Irak*'a hâkim olmak için askerî hazırlıklara başladı. O ilk hedef olarak henüz *Selçuklu* vali ve kumandanlarından yoksun durumda bulunan *Güney - doğu Anadolu* bölgesini seçti. Bu amaçla beraberinde veziri Cenahüddevle, Yağısıyan, Abakoğlu Yu-

suf v.s. gibi emîrler olduğu halde, vaktiyle yönetimi, babası Tutuş tarafından kendisine verilmiş olan Artukoğlu Sökmen'e ait bulunan *Suruç*'a yürüdü (1096). Bunun üzerine Sökmen, daha önce gelerek şehirde savunma durumuna geçti. Çok geçmeden Rıdvan, *Suruç*'u kuşatmağa başladı ise de herhangi bir çarpışma olmadı. Yapılan müzakere ve antlaşma sonucunda Sökmen, Rıdvan'a tâbi oldu ve onun hizmetine girdi. Böylece *Suruç* ve yöreleri, *Haleb Selçuklu Devletinin* yönetim alanına girmiş oldu. Daha sonra Rıdvan, *Urfa* üzerine yürüdü. Şehrin içkalesinin, Tutuş'un adı bilinmeyen bir süvari kumandanının elinde olmasına rağmen şehir, *Ermeni* Toros'un yönetiminde idi. Fakat çok geçmeden Toros, içkaleye de hâkim olmuştu. Bu *Türk* kumandanının yardım çağrısı üzerine harekete geçen Rıdvan, Toros'un şiddetle savunmasına rağmen *Urfa*'yı elegeçirdi (1095). İçkale, isteği üzere Yağısıyan'a verildi, o da burasını tamir ettirerek muhafız kuvvetleri yerleştirdi. Böylece *Güney - doğu Anadolu*'nun önemli kalelerinden birine sahip olan *Urfa*, yeniden *Haleb Selçuklu Devleti*'nin yönetimine geçmiş oldu.

Selçuklu emîrleri arasında anlaşmazlık

Urfa'nın alınmasından sonra, melik Rıdvan'ın beraberindeki emîrler arasında gerginlik ve anlaşmazlık başgösterdi. Şöyleki: *Antakya* valisi Yağısıyan ve emîr Yusuf, vezir Cenahüddevle'yi bertaraf ile *Haleb Selçuklu Devleti* yönetimini ellerine alma planları yapmaktaydılar. Fakat onların kendi aleyhine, gizlice sürdürdükleri hazırlıkları haber alan Cenahüddevle, kendine ait kuvvetlerle derhal *Haleb*'e döndü; daha sonra da Rıdvan, diğer emîrlerle birlikte *Haleb*'e gitti. Fakat Yağısıyan, emîr Yusuf ve eski vezir Ebulkasım'la birlikte *Haleb*'e girmeyip *Antakya*'ya çekildi. Emîr Cenahüddevle, Yağısıyan'ın bu düşmanca tutum ve davranışları sebebiyle, Rıdvan'ın da onayını alarak ona ait *Maarretünnûman*'a yürüyerek, Yağısıyan'ın oğlunun savunduğu şehir ve kalesini elegeçirdi

(1096 yılı ortaları). Böylece Yağısıyan'ın hâkimiyet alanı daraltılarak *Haleb Selçuklu* yönetimine karşı gösterdiği kuşkulu durumu şimdilik önlenmiş oldu.

1.

DIMAŞK SELÇUKLU DEVLETİYLE İLİŞKİLER

Daha sonraki bölümlerde üzerinde ayrıntılı olarak durulacağı üzere, *Rey* savaşında, babası Tutuş'un yanında bulunan Dukak, babasına bağlı emîrlerle birlikte *Haleb*'e gelmeyi başardı. O, ağabeyi Rıdvan'ın yanında bir süre kaldıktan sonra, Tutuş'un naibi olarak *Dımaşk*'ta bulunan emîr Savtekin tarafından davet edilmesi üzerine, gizlice *Dımaşk*'a gitti. Böylece Dukak, burada *Suriye* ve *Filistin Selçuklularının Dımaşk* Kolunu kurmuş oldu.

Dımaşk'a sefer

Babasının *Suriye* ve *Filistin*'deki hükümranlığını yalnız kendi üzerinde toplamaya çalışan melik Rıdvan, kardeşinin *Dımaşk*'ta ayrı bir devlet kurmasına taraftar değildi. Bu sebeple o, *Suruç* hâkimî Artukoğlu Sökmen, veziri Cenahüddevle ve emîr Abak ile birlikte Dukak'ın şehirde bulunmadığı bir sırada *Dımaşk* üzerine yürüdü (1096). Çok geçmeden vezir Muhammed, askerî vali Bahtiyar ve yerli muhafız kuvvetleri kumandanı Ebû Muhammed'in savundukları *Dımaşk*'ı kuşatan *Haleb Selçuklu* ordusu pek başarılı olamadı. Üstelik Rıdvan'ın bir hacibinin bir mancınık taşıyla ölmesi, askerler üzerinde olumsuz bir etki yaptı ve bu sebeple çarpışmalar durdu. Ayrıca Dukak'ın da seferden dönmekte olduğu haberi üzerine Rıdvan, kuvvetleriyle birlikte kuşatmayı bırakıp, *Haleb*'e dönmek zorunda kaldı. Esasen Sökmen, kardeşi İlgazi'nin Dukak tarafından hapsedilmesi sonucunda, birlikte yönettikleri *Kudüs*'e gitmek üzere, Rıdvan'dan ayrılmıştı.

Kudüs'ün kaybı

Suriye ve *Filistin Selçuklu* hükümdarı Tutuş tarafından vali olarak atanan Artuk Bey'in ölümü üzerine *Kudüs*, oğulları Sökmen ve İlgazi tarafından birlikte yönetiliyordu. *Mısır Fatımîleri*, *Suriye* ve *Filistin Selçuklu Devleti*'nin iki kola ayrılması ve her iki kol hükümdarları Rıdvan ve Dukak'ın birbirleriyle mücadele halinde bulunmalarından istifade ederek ordu komutanı Efdal'in kumandasında bir ordu göndererek *Suriye* ve *Filistin Selçuklularına* ait olan *Kudüs*'ü kuşattılar. Bu sıralarda şehirde bulunan İlgazi ve Sökmen, az bir kuvvetle şehri azimle savunuyorlardı. Fakat ne Rıdvan'ın ve ne de Dukak'ın hiçbir yardım göndermemeleri yanında, *Fatımî* ordusundaki 40 mancınıkın bir kısım şehir surlarını tahrip etmesi sonucunda, savunma güçleşmiş, bu sebeple İlgazi ve Sökmen, şehri *Fatımîlere* teslim etmek zorunda kalmışlardır (Ağustos 1098). Çok geçmeden Sökmen, *Haleb*'e melik Rıdvan'ın yanına, İlgazi, amcasıoğlu Sevinç, Yakutî ve Artuklu ailesi de *Dımaşk*'a Dukak'ın yanına gelmişlerdir. Böylece 1071 yılından beri *Suriye* ve *Filistin Selçuklu Devleti*nin hâkimiyetinde kalmış bulunan *Filistin*'in bu önemli merkezî durumundaki *Kudüs*, yeniden *Fatımî* yönetimine geçmiş oldu.

Abakoğlu Yusuf'un öldürülmesi

Tutuş'un kumandanlarından olan Abakoğlu Yusuf, daha önce görüldüğü üzere, Yağısıyan'la işbirliği ve ittifak yaparak Cenahüddevle'ye ve dolayısıyla Rıdvan'a karşı cephe almıştı. Hattâ o, daha ileri giderek *Haleb* kuvvetleriyle başarısız bir çarpışmaya bile girmişti. Fakat bir süre sonra Yusuf, Yağısıyan'la da anlaşarak Rıdvan'a bir mektupla başvurup "*Haleb*"e gelip hizmetine girmek istediğini" bildirdi. O, bu isteğinin kabul edilmesi üzerine, *Haleb*'e gelip yerleşti ve kendisine *Haleb*'e bağlı *Menbic* ve *Buzâa* kaleleri dirlik (ıkta) olarak verildi. Fakat çok geçmeden Yusuf, Rıdvan aleyhine Yağısıyan'la gizlice mektuplaşmağa başladı. Bunu tespit etmeği başaran *Haleb* muhafız komutanı Berekât, durumu,

derhal Rıdvan ve veziri Cenahüddevle'ye bildirdi ve onun öldürülmesi hususunda izin aldı. Çok geçmeden Berekât, bir askerî birlikle Yusuf'un evini basarak onu yakalattı ve boynunu vurdurmak suretiyle öldürttü. Evi askerler tarafından tamamen yağma edilen Yusuf'un bazı yandaşları aynı şekilde boyunları vurularak öldürüldü. Ayrıca kardeşi emîr Yakub'un da bütün dirliklerine el konuldu. Bunun üzerine her iki kardeşin *Haleb*'de bulunan ve kendilerini güvencede görmeyen bir kısım yandaşları derhal şehirden ayrıldılar. Böylece Abakoğulları sorununu çözümleyen melik Rıdvan, veziri Cenahüddevle ile birlikte kendilerine karşı cephe almış bulunan *Antakya* valisi Yağısıyan'ın yönetimi altındaki *Telbaşir* ve *Şeyhüddeyr* kalelerini onun naiplerinden teslim alıp *Antakya* yörelerine kadar akınlarda bulundu.

Dımaşk'a ikinci sefer

Bu başarılı askerî harekâttan sonra melik Rıdvan, kardeşi Dukak'ın *Dımaşk Selçuklu Devletine* son vermek amacıyla, askerî hazırlıklara başladı. Kendisinin bu hazırlıklarını yakından izleme fırsatı bulan Yağısıyan, derhal *Dımaşk*'a giderek durumu, Dukak'a bildirdi ve "Rıdvan'ın saldırısı halinde yardımda bulunacağı" hususunda kendisine kesin olarak söz verdi. Öte yandan Rıdvan, kalabalık ordusuyla, veziri Cenahüddevle ile birlikte harekete geçti. Fakat o, Yağısıyan'ın Dukak'ın yanında yer alması ve özellikle şehir surlarının sonderecede tahkim edilmiş olması sebepleriyle *Dımaşk*'ı kuşatma girişiminde bulunmağa cesaret edemedi. Bununla birlikte Rıdvan, *Fatımîler* tarafından alındığını gördüğümüz *Kudüs*'ü yeniden elegeçirmek amacıyla, birtakım askerî hareketlerde bulundu ise de başarılı olamadı ve *Haleb*'e geri dönmeye başladı. O, bu arada, *Dımaşk Selçuklu* topraklarında bazı yağma akınlarında bulundu. Fakat kendisinin bütün bu hareketlerini yakından izleyen Dukak, atabeyi Tuğtekin ve Yağısıyan'ın harekete geçmeleri üzerine Rıdvan ve

veziri Cenahüddevle, *Dımaşk* kuvvetleriyle herhangi bir çatışmaya girmeyerek *Haleb*'e dönmek zorunda kaldılar (Ocak/Şubat 1096/97). Böylece Rıdvan'ın bütün *Suriye*'ye hâkim olma emel ve planları, bu kez de gerçekleşememiş oldu.

Dukak'ın karşı saldırısı

Melik Rıdvan, vaktiyle babasının hâkimiyetinde tuttuğu bütün *Suriye*, *Filistin* ve devlete bağlı diğer bölgeleri kendi tekelinde tutma amacıyla, *Dımaşk*'a karşı düzenlediği iki sefere karşılık olmak üzere, Dukak da *Haleb*'e karşı bir askerî harekâta başladı. Esasen Rıdvan, bu sıralarda Yağısıyan'a karşı kendisine katıldığını gördüğümüz Sökmen ve veziri Cenahüddevle ile birlikte kesin sonuçlu bir askerî harekâta hazırlanmaktaydı. Dukak, kalabalık ordusuyla beraberinde Tuğtekin, Yağısıyan ve devletin öteki emîrleri olduğu halde, *Haleb Selçuklu Devleti* topraklarına saldırarak ilerlemeye başladı. Bunun üzerine Rıdvan, veziri Cenahüddevle ve Sökmen'le birlikte hazırladığı güçlü ordusuyla harekete geçerek *Kınnesrin*'de, *Kuvayk* çayı kıyısında, Dukak'ın kuvvetlerinin karşı tarafında karargah kurarak savaş düzeni aldı. Bu sırada Dukak'ın saflarındaki Yağısıyan, Rıdvan'ın beraberinde yer alan Sökmen'e "Ey sütçü *(Türkmenler*, sütten yağ, peynir vs. yaptıkları için bu söz söylenmiştir), bu iki hükümdar kendi hükümranlıkları için savaşıyorlar; sen hangi sıfatla onların aralarına giriyorsun?" şeklinde alaylı sözler söylemesi üzerine Sökmen "Bunun sebebini, yarın görür, anlarsın" diyerek karşılık verdi. Gerçekten ertesi gün (22 Mart 1097), iki taraf kuvvetleri arasında yapılan savaşta, Sökmen'in gösterdiği büyük cesaret ve yiğitlikler sonucunda, Dukak'ın ordusu kesin bir yenilgiye uğratıldı ve bütün ağırlıkları yağma edildi. Bunun üzerine Dukak, *Dımaşk*'a çekildi, Yağısıyan ise güçlükle valisi bulunduğu *Antakya*'ya gidebildi. Ünlü *Arap* tarihçisi İbnülesîr'in ifadelerine göre, Dukak, Rıdvan'a tâbi olmuş ve dolayısıyla onun

adına, *Dımaşk* ve yörelerinde hutbe okutmak zorunda kalmıştır. Böylece melik Rıdvan, *Dımaşk* üzerinde hâkimiyet kurmayı başarmış oldu.

Rıdvan-Cenahüddevle anlaşmazlığı

Dımaşk Selçuklu Devleti hükümdarı Dukak'la yapılan savaştan sonra melik Rıdvan ile atabeği, veziri ve babalığı Cenahüddevle arasında gerginlik başladı. Cenahüddevle, *Rey* savaşından sonra *Haleb*'e gelip Rıdvan'ın hizmetine girerek devlet işlerini tam bir yetkiyle yürütmüş, ortaya çıkan çeşitli iç ve dış sorunlarda, daima Rıdvan'ın yanında yer almış ve onun en önde gelen yardımcısı olmuştu. Bu anlaşmazlığın sebebi ilgili kaynaklarda yer almamakta ise de eski düşmanı Yağısıyan ve *Haleb Batınîlerinin*, Rıdvan katında onun aleyhinde etki yapmış olmaları mümkündür. Böylece kendisini *Haleb*'de güvencede hissetmeyen Cenahüddevle, bir gece gizlice karısı (Rıdvan'ın annesi), yakınları ve kendisine ait özel muhafız birliğiyle *Haleb*'den ayrılarak kendi dirlikleri arasında yer alan *Humus*'a gitti. Kendisinin buradaki naibi emîr Karaca, onu karşılayarak kent ve kalesini kendisine teslim etti. Böylece Cenahüddevle, *Humus*'ta, *Haleb Selçuklu* devletinden ayrı, fakat statü bakımından *Selçuklulara* tâbi bir beylik kurmuş oldu. Cenahüddevle'nin vezirlikten ayrılmasından çok geçmeden sonra *Antakya* valisi Yağısıyan, derhal *Haleb*'e Rıdvan'ın yanına gelip onunla barışıp anlaştı ve yeniden onun hizmetine girerek devletin sivil ve askerî yönetimini üzerine aldı. Hattâ Rıdvan, onun kızı Çiçek Hatun'la da evlendi. Böylece Yağısıyan, Rıdvan'la daha sıkı bir işbirliğine başladı.

Fatımîlerle ilişkiler

Son olarak *Kudüs*'ü elegeçiren *Mısır Fatımî*leri, askerî yönden hâkim olamadıkları bütün *Suriye* ve *Filistin*'e manevi bakımdan hükümran olmak amacıyla, yeni bir girişimde bulundular (1097). *Fatımî* halifesi Müstâli, melik Rıdvan'a özel bir elçi heyeti göndererek ona şu önerilerde bulundu:

1 — *Fatımî* halifeliğine tâbi olması,

2 — Yönetimi altındaki memleketlerde sünnî hutbeyi kaldırıp şiî hutbesi okutturması; hutbede, önce Müstâli, sonra veziri Efdal, daha sonra da kendi adının (Rıdvan) yer alması,

3 — Bütün bunlara karşılık kendisine malî ve askerî yardım yapılacak ve bütün *Suriye*'ye hâkim olması sağlanacak.

Melik Rıdvan, *Fatımî* halifesinin bu önerisini aldığı sıralarda, şiî müneccimi Esad'ın şiîlik lehindeki etkisi altında bulunuyordu. Ayrıca o, kardeşi Dukak'ın elindeki *Dımaşk*'a hâkim olma arzusu yanında, *Haleb*'den ayrılıp *Humus*'ta kendisine muhalif olarak ayrı bir beylik kuran eski veziri Cenahüddevle'ye karşı daha etkili ve kuvvetli duruma geçmek amacıyla, *Fatımîlerle* işbirliğine karar verdi. Bu sebeple o, başta *Haleb* olmak üzere, yönetimi altında bulunan bütün memleketlerdeki camilerde, sünnî hutbeyi kaldırıp şiî hutbesi okutmağa başladı. Böylece *Suriye* ve *Filistin Selçuklularının Haleb* kolu *Mısır Fatımî* halifeliğine, maddî ve manevî bağlarla bağlanmak suretiyle, tâbi bir duruma geldi ve *Türk* tarihinde ilk kez, bir *Selçuklu* hükümdarı şiî *Fatımî* halifeliğinin vasalı durumuna düşmüş oldu. *Selçuklular* tarihinin çeşitli devrelerinde, gerek hanedan mensupları, gerekse bazı emîrleri, *Mısır Fatımî*leriyle ittifak ve işbirliğine girişmişlerse de bunların hiçbirisi, uygulama safhasına konmamıştır. Ancak melik Rıdvan, bunu gerçekleştiren ilk ve son *Selçuklu* hükümdarı olarak tarihe geçmiştir. Fakat bununla birlikte Rıdvan'ın bu kararına karşı, bütün sünnî *İslâm* dünyasının tepkileri kendini göstermekte pek gecikmedi. Şöyleki: Rıdvan'ın en yakın dostları Yağısıyan ve Sökmen, *Haleb*'e gelerek ona, "Sünnî *İslâm* âlemi aleyhine olan bu tutum ve kararından derhal vazgeçmesini" bildirdiler ve kendisini şiddetle kınadılar. Ayrıca *Bağdad Abbasî* halifesi Müs-

tazhir Billah, *Büyük Selçuklu Devleti* sultanı Berkyaruk ve öteki *İslâm* memleketleri hükümdarları da Rıdvan'ı kınamaktan geri kalmadılar. Bunun üzerine melik Rıdvan, ancak dört hafta kadar şiî *Fatımî halifeliği* adına okuttuğu hutbeyi, yeniden *Abbasî Halifeliği* ve *Büyük Selçuklu Devleti* adına değiştirmek zorunda kaldı (Eylül 1097). Ayrıca o, başta *Abbasî* halifesi ve *Selçuklu* sultanı olmak üzere, bütün *İslâm* memleketleri hükümdarlarına birer mektup göndererek onlardan özür diledi.

Humus ve Dımaşk'a sefer girişimi

Melik Rıdvan, *İslâm* âleminin dikkatini kendi üzerinde toplayan şiî hutbesi sorununu böylece çözümledikten sonra, *Humus*'ta ayrı bir beylik kuran eski veziri Cenahüddevle ve kardeşi Dukak'a karşı yeni bir sefer düzenledi. Rıdvan, beraberinde Sökmen ve Yağısıyan olduğu halde, *Humus* üzerine harekete geçti. Fakat bu sırada "*Haçlıların Antakya*'ya yürümekte oldukları" haberi geldi. Bunun üzerine plânlanan *Humus* ve *Dımaşk* seferlerinden vazgeçildi. Rıdvan ve öteki emîrler, *Haçlılarla* mücadele hususlarını görüşüp kararlaştırmak üzere, *Haleb*'e döndüler.

Haleb Reisinin öldürülmesi

Melik Rıdvan, devlet yönetiminde bazı değişiklikler yaptıktan sonra kötü ve zulme varan davranışlarıyla devlet içinde huzursuzluk kaynağı haline gelen *Haleb* Reisi Micenn lâkaplı Berekât'ı bertaraf etmeğe karar verdi. Berekât, şakilik yapmakta iken eski *Haleb Selçuklu* valisi Aksungur tarafından, cesaret ve yiğitliği yanında, şakileri iyi tanıdığı ve dolayısıyla onlarla iyi mücadele edebileceği düşüncesiyle, *Haleb Reisliğine* atamıştı. Gerçekten Berekât bu görevi, Aksungur ve Tutuş zamanlarında, başarılı bir şekilde yürütmüş, fakat melik Rıdvan devrinde ise vezir, kadı ve öteki devlet adamlarına baskı ve tahakküme başlamış, hattâ şaki, müfsit ve başıbozuk kimselerden oluşturduğu kuvvetlerle *Haleb Selçuklu* devletine hâkim olma hazırlık-

larına girişmişti. Bunun üzerine melik Rıdvan, sivil ve askerî yüksek devlet adamlarıyla işbirliği yaparak Berekât'ı yakalattı ve kendisiyle işbirliği yapanlarla birlikte boyunlarını vurdurmak suretiyle öldürttü (1098 ortaları). Böylece uzun bir süre *Haleb* ve çevresinde çeşitli zulüm, işkence ve halkın mal ve paralarına elkoyma gibi eylemlerle, dehşet, korku ve heyecan saçan Berekât'ın bertaraf edilmesiyle bölgede, huzur ve sükûnet yeniden sağlanmış oldu.

BÖLÜM

VII.

HAÇLILARIN ORTA - DOĞUYA GİRİŞLERİ VE HALEB SELÇUKLU DEVLETİ

Orta - Doğu İslâm dünyasının özellikle mezhep ve hâkimiyet çatışmaları ile çalkalandığı bir zamanda, buraya ilk *Haçlı* hareketinin (Birinci sefer) başladığını görmekteyiz. *Suriye* ve *Filistin Selçuklu* tarihiyle doğrudan doğruya ilgili olması dolayısıyla, bu *Haçlı* hareketi ve sonuçları üzerinde en genel çizgileriyle durmanın, eserin bundan sonraki bölümlerinin daha iyi anlaşılması bakımından, yararlı olacağı kanısındayız.

XI. yüzyıl sonlarına doğru *Batı - Avrupa*'da, özellikle *Vatikan* kilisesinin önderliği altında, esas itibariyle Hazret-i İsa'nın doğduğu kent olan *Kudüs*'ü *İslâmların (Türklerin)* elinden almak amacıyla, harekete geçilmesinin zamanının çoktan geldiği ve bunun *Avrupa Hıristiyan âlemi* için kaçınılmaz olduğu ve yerine getirilmesi bir zorunluluk haline geldiği fikri uyanmıştı. *Haçlı Seferi* adı verilen bu büyük hareketin esas sebebi, dinî olmakla birlikte başlangıçtan itibaren *İslâmiyetin, Hıristiyanlık* aleyhine evrensel bir din haline gelmesi ve dolayısıyla maddî sınırlarının doğu ve batı yönlerinde genişlemesi, özellikle *Malazgirt* savaşından (26 Ağustos 1071) sonra *Selçukluların Bizans* hâkimiyetinde bulunan *Anadolu*, kısmen *Suriye* ve *Filistin*'i elegeçirip, bu ülkelerde birer devlet kurmaları ve ayrıca *İzmir* ve çevresinde bir *Türk* beyliği kurarak kuvvetli bir donanma meydana getiren Çaka Bey'in, *Rumeli* yönünde *Bizans*'ı ciddi şekilde tehdit eden soydaşları

Peçeneklerle işbirliğine girişmesi ve nihayet *Batı - Avrupa*'nın kavimler göçünü izleyen yıllarda, büyük bir iktisadî bunalıma düşmesi gibi birtakım sebeplerin, bu hareketin hazırlanmasında önemli roller oynadığı, çok çeşitli yönlerden yapılan çalışmalar sonucunda ortaya konmuş bulunuyor.

Papa II. Urban, 18-28 Kasım 1095 tarihleri arasında *Clermont*'ta *Batı - Avrupa*'nın ilerigelen 300 din adamının katıldığı bir toplantıda (Konsil), *Haçlı* harekâtına süratle hazırlanma kararını aldırdıktan sonra köy köy dolaşmak suretiyle ateşli, etkili ve heyacan yaratan konuşmalar yaparak ilk büyük *Haçlı* kitlesinin harekete geçirilmesini sağlamayı başardı. Onun gösterdiği bu sürekli çabanın bir sonucu olarak ertesi yıl (1096), esas itibariyle başta Pierre l' Ermite ile Walter von Breteuil, Fulk von Orleans, Hugo von Tübingen, Walter von Teck, Albert von Zimmer vs. gibi liderlerin yönetiminde, *Fransız*, *Alman* ve *İtalyan* halk yığınlarından oluşan disiplinden uzak bir *Haçlı* kafilesi, düzensiz bir şekilde, *Macaristan* üzerinden *Belgrat*, *Niş*, *Sofya*, *Filibe* ve *Edirne* yoluyla *İstanbul*'a gelmişti; bu sıralardaki *Bizans* imparatoru Aleksios Komnenos, bunları binbir güçlükle *Anadolu* yakasına geçirdi (Ağustos 1096). *Marmara Denizi* kıyısı boyunca uzanan yörelerde *Hıristiyan* ve *Müslüman* ayırt etmeksizin yağma ve kıyımlar yapa yapa ilerleyip *İznik*'e ulaşan bu *Haçlı* kitlesi, bu sıralardaki *Türkiye Selçuklu* sultanı I. Kılıç Arslan'ın, kardeşi Davud Kulan Arslan kumandasında gönderdiği kuvvetler tarafından boğaz ve vadilerde, pusulara düşürülerek çoğunlukla yok edildi, bir kısmı da tutsak alındı (Eylül 1096), kurtulabilenler ise *İstanbul*'a kaçıp sığınmak zorunda kaldılar. Savaş yöntem ve tekniğini bilmeyen, ancak basit, başıbozuk bir insan kalabalığından başka bir şey ifade etmeyen bu ilk *Haçlı* kitlesinin böylece bozulup dağılması üzerine, *Avrupa*'da, özellikle prensler ve dükler, çoğun-

lukla zırhlı askerlerden oluşan yeni ordularla harekete geçilmesi gereğini duydular. Bu ikinci harekâtı yöneten belli başlı dük ve prensler şunlardır :

1 — *Vermandois* dükü Hugues, *Normandiya* kontu Robert ve yeğeni Flandr kontu II. Robert,

2 — *Aşağı - Loren* dükü Godefroi de Bouillon ve kardeşleri III. Eustace, II. Baudouin de Hainaut ve bunlara katılan birçok yakınları,

3 — *Toronto* hâkimi Bohémund, kardeşi Roger, yeğeni Tancréd, amcası *Sicilya* kralı Roger ve yakınları,

4 — *Toulouse* kontu IV. Raymond de Saint-Gilles, Papa II. Urban'ın temsilcisi Adhemar, kont Rambaud de Orange, Gaston de Béarn, Gérard de Roussiollan, Raymond du Forez vs.

Tam bir disiplin ve düzen içinde hazırlanan bu ordular, genellikle askerlik sanatını çok iyi öğrenmiş olan şövalyelerden oluşmakta idi. Bilindiği üzere, bu şövalyeler, küçük yaşlardan itibaren savaşmayı iyi öğreniyorlar, zırh ve ağır silâhlar kuşanıp at üstünde savaşa katılıyorlardı. İşte böyle vasıflı askerlerden oluşturulan ordular, adları geçen kumandanların yönetimleri altında 1096 yılı sonlarına doğru, dört koldan harekete geçtiler :

1 — *Kuzey - Fransa* gurubundan bir kısım kıtalar, *Vermandois* dükü Robert vs. kumandanların yönetiminde, *İtalya*, *Dalmaçya* ve *Epir* üzerinden *İstanbul*'a erişeceklerdir.

2 — Başlarında Godefroi de Bouillon, kardeşi II. Baudouin, Huges de Saint Paul vs. bulunan kuvvetler, *Kuzey - Fransa*'dan hareketle *Almanya*, *Tuna Irmağı* boyundan ve *Balkanlar* üzerinden *İstanbul*'a geleceklerdir.

3 — Bohémund ve Tancréd'in kumandaları altındaki *Güney - İtalya*'daki *Normanlardan* oluşan kuvvetler, *Adriyatik*'ten gemilerle Epir'e ve oradan da kara yoluyla *Trakya* üzerinden *İstanbul*'a geleceklerdi.

İstanbul'a ilk önce dük Hugues geldi; onunla birlikte sefere katılan şövalyelerden birçokları yolda öldüler. *Bizans* imparatoru Aleksios Komnenos, bu *Fransız* dükünü çok iyi karşılamış, imparatorun isteğiyle dük, ona *Bağlılık Andı* içti. İkinci olarak Godefroi geldi; *Haçlı* ordusu, bir hafta kadar kaldığı *Silivri*'de birçok yağma hareketlerinde bulundular, sonunda *İstanbul* önlerine gelip surların diplerine kondular. İmparator ile aralarında çıkan anlaşmazlık, sonunda giderildi ve *İstanbul*'a gelerek imparatora *Bağlılık Andı* içtiler (Ocak 1097). Aynı yılda, her iki dük ile gelen *Haçlı* kıtaları, *Bizans* gemileriyle *Anadolu* yakasına geçirildiler. Bunlardan sonra Bohémund, *Flandr* kontu Robert, Toulouse kontu Raymond ve son olarak da *Normandiya* dükü Robert *İstanbul*'a geldi. Bütün bu *Haçlı* kuvvetleri süratle *Anadolu* yakasına geçirildikten sonra, Mayıs 1097 başlarında, *Türkiye Selçuklu* devletinin başkenti *İznik* önlerine gelerek kenti kuşatmağa başladılar. Kentin kalın surlarla çevrili sağlam ve güvenilir bir kalesi vardı. Kuzeyden Bohémund, doğudan Godefroi ve *Alman* şövalyeleri, kenti sıkıştırmakta iken *Toulouse* kontu Raymond da kuvvetleriyle kuşatmaya katıldı. Bu sıralarda *Selçuklu* sultanı I. Kılıç Arslan, *Malatya*'yı kuşatmakta idi. Kendilerinden kat kat üstün kuvvetler tarafından kuşatılan *Selçuklu* birlikleri kumandanı, bu şartlar altında savunma savaşını sürdürebilmenin imkansızlığı dolayısıyla *Haçlılarla* değil, fakat *Bizans* komutanı Butumites ile "*İznik*'in teslimi konusunda" müzakerelere başlamak zorunda kaldı. Fakat "Sultan Kılıç Arslan'ın kuvvetleriyle birlikte *İznik* yakınlarına değin geldiği" haberi alınınca *Türk* kuvvetleri, direnmeyi sürdürdükten başka,

karşı saldırıya da geçip *Bizanslıları* geri çekilmek zorunda bıraktılar. Nihayet Kılıç Arslan, çok üstün sayıdaki *Haçlı* ordusuyla *İznik* önündeki ovada yaptığı savaşta, yiğitçe savaşmasına rağmen bir meydan savaşı yapmaktan çekindi. Kent, 19 Haziran 1097'de yapılan anlaşma gereğince, *Bizanslılara* teslim edildi. İmparator Aleksios, *Selçuklu*lardan kalan kent içindeki pek çok serveti *Haçlı* liderlerine verdi; fakat şehri yağmalamalarına izin vermedi. Böylece *Selçuklu* başkenti *İznik Bizans* yönetimine geçmiş oldu. Bu ilk başarıdan sonra *Haçlılara* artık *Anadolu* yolları açılmış oldu. Hattâ onlar, beş hafta içinde *Kudüs*'ü işgal edecekleri ümidine bile kapılmışlardı. *Haçlı* orduları 27 Haziran 1097'de *İznik*'ten *Eskişehir*'e doğru ilerlemeğe başladılar. *Eskişehir*'e kadar hiç bir direnişle karşılaşmayan *Haçlılar*, kent ovasında sultan Kılıç Arslan'ın kumandasındaki *Selçuklu* kuvvetlerinin saldırısına uğradılar. Önde giden Bohémund'un *Norman* askerleri, *Selçuklu* atlılarının sürekli saldırıları karşısında güçlükle tutunabiliyorlardı; fakat arkadan yetişip savaşa katılan zırhlı ve mızraklı *Haçlı* askerleri, *Selçuklu* ordusunun geri çekilmesine sebep oldu (Temmuz 1097); çünkü *Selçuklu* kuvvetleri, *Haçlılar* kadar kalın zırhlar ve uzun süngülerle donatılmış değillerdi. Bu ikinci başarıdan sonra *Haçlılar*, *Konya* üzerinden *Çukurova*'ya doğru yürüyüşlerini sürdürdüler. Karşılarına belli başlı hiçbir *Türk* kuvveti çıkmıyordu, ancak dağlık bölgelere çekilen *Selçuklu* birlikleri, onlara arasıra baskın hareketlerinde bulunuyordu. *Haçlılar Çukurova*'ya gelince buradaki *Ermeniler*, onlara geniş çapta yardımlarda bulundular. Burada Godefroi de Bouillon'un kardeşi Baudouin, esas *Haçlı* gurubundan ayrılarak *Ermeni* Toros'un yönetimindeki *Urfa*'yı işgal ederek doğuda ilk *Haçlı* devletini oluşturan *Urfa Kontluğu*'nu kurmuş oldu (10 Mart 1098).

Öte yandan asıl *Haçlı* gurubuna ait kuvvetler, yavaş yavaş ilerleyerek daha sonra ayrıntılı olarak görüleceği üzere, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu* valisi Yağısıyan'ın yönetiminde bulunan *Antakya*'yı da *Selçuklu* müdahalesinin geç kalması yüzünden işgal ettiler (30 Haziran 1098). Böylece ilerigelen *Haçlı* reislerinden sayılan Bohémund, *Kuzey - Suriye*'nin en önemli kalelerinden birine sahip olan *Antakya*'da, ikinci *Haçlı* devletini oluşturan *Antakya Prensliği*'ni kurmuş oldu. *Haçlılar*, *Antakya*'nın işgalinden sonra, *Kudüs* üzerine yürümeğe başladı. Bu amaçla Raymond, Godefroi, Tancréd, *Flandr* kontu Robert ve *Normandiya* kontu Robert *Haleb*'e bağlı *Artah* kalesini sıkıştırdılarsa da almayı başaramadılar. Bunun üzerine *Antakya* prensi Bohémund'un önerisi ve tavsiyesi sonucunda, *Haçlı* kuvvetleri *Akdeniz* kıyısını izleyerek güneye *Kudüs* üzerine yürüyüşe geçtiler. 3 Haziran 1099'da *Kudüs*'e yakın *Remle* kenti işgal edildi. Böylece onlar, *Kudüs*'ün aşağı - yukarı 50 Km. yakınlarına dek yaklaşmışlardı. *Kudüs* bu sıralarda *Mısır Fatımî* devletinin elinde bulunuyordu. Kent valisi, Temmuz/Ağustos 1096 tarihinde vezir Efdal tarafından atanan İftiharüddevle idi. *Haçlı* kuvvetleri, 13 Temmuz 1099 tarihinde *Kudüs*'e saldırıya geçtiler. İki gün kadar süren şiddetli bir kuşatma savaşı sonunda, *Fatımîler* dayanamayıp kenti *Haçlılara* teslim etmek zorunda kaldılar (15 Temmuz 1099). Böylece amaçları gerçekleşmiş olan *Haçlılar*, vaktiyle Hazret-i Ömer'in "Hiç bir *Hıristiyanın* öldürülmemesi" hakkındaki özel buyruğuna oranla, savunmasız erkek, kadın ve çocuktan oluşan 40.000 *Müslümanı* kılıçtan geçirmekten geri kalmadılar. Esasen bu, onların *Hıristiyanlık* inançlarına da ters düşmekte idi. Böylece *Kudüs*'te *Lâtin devletinin ilk Krallığı* kurulmuş oldu. Kent yönetiminin başına getirilen Godefroi, *kral* unvanını almayarak *Merkad-i İsa'nın* (Hz. İsa'nın mezarının) *Savunucusu* sıfatı ile krallığın nâibi olarak göreve başladı.

En genel çizgileriyle özetlemeğe çalıştığımız birinci *Haçlı* seferi sonunda, *Orta Doğu'nun* siyasî durumu değişmiş, *Anadolu*'nun batı ve güney-batı bölgeleri *Selçukluların* elinden çıkmış, *Urfa*, *Antakya* ve *Kudüs*'te *Haçlı* devletleri kurulmuştur.

1.

SELÇUKLU ORDUSUNUN ANTAKYA KUŞATMASI

Antakya valisi Yağısıyan, *Haçlıların Antakya*'ya yürümeleri üzerine süratle şehre gelip savunma hazırlıklarına girişti. Çok geçmeden *Haçlı* kuvvetleri kent surları önünde görününce (Ekim 1097) Yağısıyan, bir yandan surları takviye ederken, bir yandan da kent savunması için tehlikeli gördüğü *Hıristiyan* halkı sur dışına çıkarmak suretiyle, karşı önlemler almayı ihmal etmedi. Ayrıca o, çok sayıdaki *Haçlı* kuvvetlerine karşı iyi bir şekilde savunma yapabilmeyi sağlamak amacıyla, oğlu Şemsüddevle'yi *Haleb* meliki Rıdvan, *Dımaşk* meliki Dukak, *Humus* emîri Cenahüddevle Hüseyin ve *Mirdasî* emîri Vessab ile *Arap Kilâboğulları* kabilesi reislerine göndererek "Acele yardım" isteğinde bulundu. Yağısıyan, ayrıca öteki oğlu Mehmed'i de başta *Büyük Selçuklu İmparatorluğunun Musul* valisi Gürboğa olmak üzere, *Suruç* emîri *Artukoğlu* Sökmen, *Sincar* emîri Arslantaş, *Samsat (Sümeysat)* emîri *İlgazioğlu* Süleyman ve *Diyarbakır* yörelerindeki diğer *Türkmen* beylerine göndererek "*Haçlılara* karşı *cihad* harekâtına katılmak üzere, süratle *Antakya*'ya yardıma gelmelerini" bildirdi. Melik Dukak'ın yanından *Dımaşk*'tan ayrılan Yağısıyan'ın oğlu Şemsüddevle, süratle *Haleb*'e melik Rıdvan'ın katına gelip ondan "*Haçlılara* karşı *Antakya* savunması için askerî yardım isteğinde" bulundu. Rıdvan, bu yardım isteğini iyi karşıladıysa da sefere bizzat katılmayarak *Haleb* askerleriyle Sök-

men'in *Türkmenlerinden* oluşan bir askerî birliği Şemsüddevle'nin emrine verdi. Şemsüddevle, bu kuvvetlerle *Antakya'ya* gitmek üzere iken kenti kontrol altında tutan *Haçlı* atlı birliklerinin saldırısına uğradı. *Asi* ırmağı yakınlarındaki dar bir geçitte yapılan çarpışmada, *Haleb*'li askerler bozulup dağıldılar ve sonra da *Haleb*'e döndüler (Mart 1098). Böylece Rıdvan'ın *Antakya*'ya gönderdiği kuvvetler, hiç bir başarılı harekâtta bulunamadılar. Esas itibariyle melik Rıdvan, *Orta - Doğu İslâm* dünyası ve dolayısıyla kendi *Haleb* melikliği için ciddi bir tehlike haline gelen *Haçlılara* karşı sözkonusu askerî harekata bizzat katılmayıp, buna pek önem vermedi; çünkü bu harekâta, kendisinin hasmı durumunda bulunan kardeşi Dukak ile eski veziri *Humus* emîri Cenahüddevle de katılmışlardı. Onun bu iki muhalifi ile aynı safta çarpışmalara katılmaktan çekinmesi, yani kendisini güvencede hissetmemesi gibi basit ve kişisel duyguların etkisiyle, sözkonusu harekâta katılmadığı anlaşılıyor. Bütün *Selçuklu* ve onlara tâbi kuvvetlerin âdeta seferber olduğu bir zamanda, onlara katılmamasının bir sonucu olarak, kendisine daima sadakat ve bağlılık göstermiş bulunan Sökmen bile onun hizmetinden ayrılıp melik Dukak'ın hizmetine girdi. Böylece Rıdvan'ın *Haleb* hâkimiyetini âdeta kendilerine borçlu olduğu Yağısıyan, Sökmen ve Cenahüddevle gibi işbilir ve yetenekli emîrlerin desteğinden yoksun bir duruma gelmiş olması yanında, artık *Haleb* bölgesine dayanan *Haçlıların* ciddi bir tehlike yaratması, onun *Haleb Devletini* büsbütün zaafiyete uğratacak bir safhaya gelmiş bulunuyordu.

Antakya valisi Yağısıyan'ın yardım isteğini içeren mektubunu alan *Musul* emîri Gürboğa, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu* sultanı Berkyaruk'un da özel buyruğu ile ordusunu hazırladıktan sonra ilk *Haçlı* kontluğunun kurulmuş olduğu *Urfa*'yı kurtarmak için harekete geçti. Kenti üç hafta süreyle (4–25 Mayıs 1098)

kuşattı ise de kont Baudouin'in şiddetli savunması karşısında başarılı olamadı ve kuşatmayı kaldırmak zorunda kaldı. Çok geçmeden *Urfa*'dan ayrılan Gürboğa (25 Mayıs 1098) Diyarbakır ve *Suriye* kuvvetleriyle birleşmek üzere, geldiği *Mercüdâbık*'ta bir süre bekledi. Melik Dukak ve öteki *Suriyeli* emîrlerin kuvvetleri de buraya gelmekte idiler. Gürboğa'nın gereksiz *Urfa* kuşatması sebebiyle, zaman kazanan *Haçlılar*, Yağısıyan'ın savunduğu kenti şiddetle kuşatmayı sürdürüyorlardı. Fakat kalabalık *Selçuklu* ordusunun gelmekte olduğunu öğrendikleri zaman büyük bir telâş ve korkuya kapıldılar. Bir yandan, acele savunma önlemleri alırken, bir yandan da başta Bohémund, Tancréd, Godefroi ve Raymond olmak üzere, birçok *Haçlı* liderlerinin katılmasıyla bir toplantı yapıldı ve kendileri aleyhine sonderecede ciddiyet kazanan durum müzakere edildi. Bu müzakereler sonunda, Bohémund'un "İşgalden sonra *Antakya*'nın kendisine verilmesi ve savaş sırasında bütün *Haçlı* kuvvetlerine, yalnız kendisinin kumanda etmesi" benimsenip kabul edildi. Başkumandan sıfatıyla *Antakya*'nın bir an önce alınması hususunda büyük çabalar gösteren Bohémund, kalenin burçlarından birisinin savunmasını yöneten *Ermeni* asıllı Fîrûz'la ilişki kurdu; 2 Haziran 1098 gecesi, *Haçlı* askerlerinin bulunduğu burcun şerefelerine ipler attırılararak onların yukarı çıkmaları sağladıktan sonra *Antakya*, sabahleyin (3 Haziran 1098) *Haçlılar* tarafından işgal edildi. Kentin işgalini öğrenen Yağısıyan, içkalenin de düşebileceği ihtimaliyle, yanında birkaç kişi olduğu halde, içkalenin dağ yönündeki kapısından çıkmak suretiyle, *Antakya*'dan ayrıldı. Fakat yolda iken içkalenin, direnişi başarı ile sürdürdüğünü öğrenince "Nasıl olur da kentimi, ailemi ve yakınlarımı böyle bırakarak giderim" diyerek sonderecede derin bir üzüntüye kapıldı; işte böyle bir ruh haleti içinde giderken atından yere düşerek ağır bir şekilde yaralandı. At sırtında gidemeyecek bir duruma

gelen Yağısıyan, hadimleri tarafından terkedilince yörede odun kesen bir *Ermeni* tarafından başı kesilerek öldürüldü.

Kalabalık *Selçuklu* ordusunun başında *Antakya* üzerine gelmekte olan Gürboğa, kentin *Haçlılarca* işgal edildiğini öğrenince ordusunun bir kısmını *Artah* yönüne, diğer bir kısmını da *Antakya*'nın *kuzey - doğusundaki Cisrülhadîd*'e sevketti. *Selçuklu* kuvvetleri, bu yöreleri *Haçlı* askerlerinden temizlemeyi başardı. Çok geçmeden *Antakya* içkalesinde bulunan *Türk* askerlerinin hâlâ direndiği haberi alınınca asıl ana ordu, hızlı bir yürüyüşle 9 Haziran 1098'de *Antakya* önlerine geldi. Hemen hemen bütün *Selçuklu* ordusu, kentin içkale ile bağlantısının daha kolay olduğu ve *Haçlı* müdahalesinin daha güç yapılabileceği dağ yönünde karargah kurdu. Gerçekten bu yönden yapılan savaşlarla *Haçlı* kuvvetleri daha çok yıpratılıyor ve etkisiz hale getiriliyordu; hattâ *Haçlılar* bu yönden *Türk* saldırısını önlemek amacıyla, birkaç noktaya acele yeni surlar inşa etmek zorunda kaldılar. Başkumandan Gürboğa, içkalede direnişi sürdüren Yağısıyan'ın oğlu Şemsüddevle ile de ilişki kurarak, beraberindeki emîr Ahmet'i direnişe yardımcı olmak üzere, içkaleye gönderdi. Bir yandan içkale, öbür yandan kent surları dışındaki *Selçuklu* kuvvetlerinin iki yanlı baskısı altında kalan *Haçlı* ordusu, gerçekten zor durumlara düşmüştü. Özellikle yiyecek sıkıntısı onları sonderecede ciddi bir tehlikeye atmış bulunuyordu; kentte, yiyecek sıkıntısı sebebiyle korku ve ümitsizlik havası hâkim olmağa başladı. Başkumandan Bohémund, halkı çarpışmağa sevk amacıyla, evlerini yakmak gibi çok sert bir önleme başvurmak zorunda kaldı. Ayrıca gece karanlığından faydalanıp liman kenti *Samandağı*'na kaçanların yarattıkları panik yüzünden buradaki bazı gemiler limandan ayrılmak zorunluluğu duydular. Sonlarının iyiye gitmeyeceği düşüncesiyle Guillaume de Grandmesnil, Etienne de Blois başta olmak üzere,

birkaç *Haçlı* lideri *Antakya*'dan ayrılıp, bu sıralarda *Haçlılara* yardım etmek amacıyla *Akşehir*'de hazırlıklar yapmakta olan *Bizans* imparatoru Aleksios Komnenos'a "*Haçlı* kuvvetlerinin *Antakya*'da tamamen yok edildikleri" haberini gönderdiler. Bu haber üzerine Aleksios, *Antakya Haçlılarına* yardımdan vazgeçti ve artık *Haçlılarla İstanbul*'da yapmış olduğu "*Suriye*'den alınacak yerlerden bazılarının *Bizans*'a verilmesini" içeren antlaşmanın (1097) uygulanamayacağını anlayarak *İstanbul*'a döndü. Öte yandan *Antakya*'nın doğu yönünde karargah kurduğunu gördüğümüz *Selçuklu* ordusu, kumandanları Gürboğa'nın tavsiyesi üzerine, bu kez, kentin önündeki ovaya inerek burada karargâh kurdu, ayrıca bir güvence önlemi olarak kent ile karargâh arasına bir hendek kazıldı. *Antakya*'yı kuşatma ve sıkıştırmaya bu yeni cepheden devam etmeye başlayan *Selçuklu* ordusu, ne yazıkki tam bir birlikten yoksundu. Başkumandanlık görevini yürüten Gürboğa, kuvvetleriyle birlikte kendisine katılan melik ve emîrlere genellikle önem vermiyor, kendi özel fikir ve kararlarının uygulanmasını âdeta emrediyordu. Kuşatma savaşının devam ettiği sıralarda, *Haleb Selçuklu* meliki Rıdvan'dan Gürboğa'ya bir elçi heyeti gelmişti. Niçin geldiği anlaşılamayan bu elçi heyetinin Gürboğa ile görüşmeler yapması, Rıdvan'ın hasmı durumunda olan melik Dukak ile emîr Cenahüddevle, daha önce öldürülmesinde etkili olduğu *Abakoğlu* Yusuf'un kardeşi ile yakınlarını görünce kendisini güvencede görmemeğe başladılar. Bundan başka, ordudaki *Arap* askerleriyle *Türkmenler* arasında Rıdvan'ın gönderdiği elçi heyetinin olumsuz girişimleri sonucunda, anlaşmazlık çıktı, dolayısıyla *Türkmenler* ordudan ayrıldılar. İşte bu sebeplerle birlik ve beraberlikten yoksun bir duruma gelen *Selçuklu* ordusu, *Haçlıları Antakya* içinde kuşatmış bulunuyordu. Kent surları içinde ciddi bir biçimde sıkışıp kalan *Haçlılar*, 27 Haziran 1098'de, Pierre l'Ermite başkanlığında

bir elçi heyetini *Selçuklu* başkumandanı Gürboğa'ya göndererek "Kendilerini serbest bırakıp, sağsalim memleketlerine dönmelerini sağlamak şartıyla, *Antakya*'yı teslim edeceklerini" bildirmek zorunda kaldılarsa da onların bu önerisi Gürboğa tarafından reddedildi. Bu durum karşısında hiç bir şekilde kurtuluş imkânları kalmayan aç, susuz, bitkin ve bütün ümitleri kırılmış bulunan *Haçlı* askerleri arasında, Pierre Barthelémy tarafından *Saint Pierrée* kilisesinde, güya vaktiyle Hazret-i İsa'nın böğrünü delen mızrağın bulunması (14 Haziran 1098) haberinin yayılması olayı, yeni bir şevk, heyecan ve azmin oluşmasına sebep olmuş ve böylece onlara bu ölüm - kalım durumunda son bir ümit ışığı olarak belirmiştir. İşte bu sırada Gürboğa, *Haçlı* ordusunu kent önlerindeki ovada savaşa davet etti. Açlık, susuzluk ve dolayısıyla ölümle pençeleşen *Haçlı* ordusunu, anlaşılmaz bir şekilde, âdeta yok olmaktan kurtarmayı sağlayan Gürboğa'nın bu önerisi üzerine, *Haçlı* kuvvetleri büyük bir sevinçle *Antakya*'dan çıkıp ovada rahatlıkla hiçbir müdahaleyle karşılaşmaksızın savaş hazırlıklarına başladı. *Selçuklu* ordusunda bulunan emîr ve kumandanlar, *Haçlıların* bir tür kurtuluşlarını sağlayan bu çıkışlarına engel olunmasını ısrarla önerdiler ise de zaferi kesinlikle kazanacağından emin görünen Gürboğa onları dinlemedi. *Haçlı* ordusuyla, başkumandan Gürboğa'ya kırgın bulunan melik ve emîrlerin yönettiği *Selçuklu* ordusu arasında, *Antakya* ovasında şiddetli bir meydan savaşı başladı. Bohémund, Tancréd, Godefroi, Hugues, II. Robert, patrik Adhémar vs. gibi ilerigelen *Haçlı* liderlerinin yönettikleri *Haçlı* kuvvetleri, *Selçuklu* ordusuna saldırıya geçtiler. Daha henüz çarpışmaların başlarında *Türkmen* kuvvetleri, saflardan ayrılıp geri çekildiler. Daha sonra melik Dukak, Sökmen, Cenahüddevle ve öteki *Selçuklu* emîr ve kumandanları da savaşa devam etmeyerek memleketlerine dönmeye başladılar. Böylece kendi birlikleriyle

yalnız kalan başkomutan Gürboğa da savaş alanını terketti. Daha sonra *Haleb*'e gelen Gürboğa, buradan askerleri için gerekli olan çadır, yiyecek maddeleri vesair şeyleri aldıktan sonra *Musul*'a döndü. Öte yandan *Selçuklu* ordusunun savaşmayarak geri çekilmesini hayretle karşılayan *Haçlı* komutanları, bunun bir hile olduğunu sandılarsa da çok geçmeden gerçeği anlamakta güçlük çekmediler. İçkalede hâla direnmeğe çalışan Yağısıyan'ın oğlu Şemsüddevle ve emîr Ahmet de *aman* ile *Haçlılara* teslim oldular ve *Haleb*'e döndüler. Başkumandanlık görevini üstlenen Gürboğa'nın olumsuz ve isabetsiz kararları, özellikle beraberindeki melik, emîr ve kumandanlara karşı gösterdiği sert ve önemsemez davranışlar sebebiyle, *Büyük Selçuklu* ordusunun, savaşsız bile yok olmağa mahkum duruma gelmiş olan *Haçlı* ordusu karşısında geri çekilmesi, gerçekten o devir *Orta - Doğu İslâm dünyası* için telâfisi güç bir kayıp olarak tarihe geçmiştir. Bu sonuçla, yönetim bakımından *Haleb Selçuklu* devletine bağlı olan ve konumu dolayısıyla *Orta - Doğu'nun* en önemli ve sağlam kalelerinden birine sahip olan *Antakya*, *Haçlıların* eline geçmiş, böylece *Suriye* ve *Filistin*, *Haçlı* istilâ ve işgaliyle karşı karşıya gelmiş oluyordu. Her ne kadar *Haçlılar Antakya*'nın işgalinden önce sıkışık ve çok güç durumda olmaları sebebiyle, Rıdvan ve Dukak'a "*Bizans*'ın elinde bulunan memleketlerden başka hiçbir yere saldırıda bulunmayacakları" hususunda güvence verdilerse de, şimdi *Antakya*'yı elegeçirmelerinden sonra artık şartların kendi lehlerine değişmiş olması dolayısıyla onların bu "güvence sözleri" geçersiz bir duruma gelmiş oluyordu.

2.

HAÇLILARLA MÜCADELELER

Azaz'da isyan

Haleb'in kuzeyinde bir günlük uzaklıkta bulunan *Haleb Selçuklu* yönetimindeki *Azaz*'da bir isyan çıktı

(Eylül 1098'de). Şöyleki : Kent valisi Ömer, *Lorenli* bir *Fransız* olan karısının etkisiyle melik Rıdvan'a karşı ayaklanarak "*Azaz*'da bağımsız bir yönetim kurduğunu" ilân etti. Bunun üzerine derhal harekete geçen Rıdvan, *Azaz*'ı şiddetle kuşatıp sıkıştırmaya başladı. Rıdvan'a karşı koyamayacağını anlayan vali, yine karısının etkisiyle *Antakya*'daki Godefroi'ya haber gönderip "Rıdvan'a karşı yardım ve ittifak" önerisinde bulundu. *Haleb* savunmasında önemli bir konumda bulunan *Azaz*'ın *Haçlıların* eline geçmesiyle ilerde *Haleb*'in de düşmesinde büyük rol oynayabileceğini düşünen ve bu sebeple burasının *Haçlı* yönetimine alınmasını isteyen Godefroi, Raymond'la birlikte kalabalık bir *Haçlı* kuvvetiyle *Azaz*'a yöneldi. *Haçlıların* çokluğu karşısında Rıdvan, kuşatmayı kaldırıp çekilmek zorunda kaldı. Öte yandan *Haçlılar* da yakın bir yörede karargâh kuran Rıdvan'dan çekindiklerinden *Azaz*'a girmeye cesaret edemeyip geri çekildiler. Bunun üzerine Rıdvan, yeniden gelip kaleyi kuşattı. Çok geçmeden vali Ömer, isyanı bırakıp, yine eski görevinde kalmak şartıyla Rıdvan'la anlaşarak yeniden ona tâbi oldu. Böylece *Azaz*'ın *Haçlıların* eline geçmesi önlendi. Fakat bir süre sonra o, yine karısının etkisiyle Rıdvan'ın aleyhine *Haçlılarla* ilişki kurması sonucunda, *Haleb*'de bulunduğu bir sırada öldürüldü.

Haçlı işgalleri

Amaçları *Kudüs*'ü elegeçirmek olan *Haçlılar*, güney yönünde *Selçuklu* topraklarında ilerlemeye devam ettiler. Bu arada Raymond, *Haleb Selçuklu* devletine bağlı *Rûc* kalesini elegeçirdikten sonra bu kez, Godefroi ile birlikte yine *Selçuklu* sınırları içinde yer alan *Bâre*'ye yürüyüp kuşattı. Bir süre direnmeye çalışan ve *Haleb*'den yardım alamayan *Selçuklu* askerleri, kalabalık *Haçlı* kuvvetleri karşısında dayanamıyarak şehir ve kalesini *Haçlılara aman* ile teslim etmek zorunda kaldılar (Kasım 1098). Şehri amanla teslim almalarına rağmen *Haçlılar*, *Müslüman* halkı kılıçtan geçirdiler, birçoklarını tutsak

alıp *Antakya'ya* gönderdiler; şehir ve kaledeki bütün mal ve paralara elkoyduktan başka, geniş ölçüde yağma hareketlerinde bulundular. Şehirdeki ulu camii de kiliseye çevirdiler. Bu başarıdan sonra Raymond ve *Flandr* kontu Robert, *Ermeni* askerlerinin de katıldığı kalabalık bir *Haçlı* ordusuyla *Haleb Selçuklu* devleti sınırları içerisinde bulunan *Maarretünnûman* üzerine yürüyerek kuşatmaya başladılar. Bunun üzerine şehir valisi ve ilerigelenleri, melik Rıdvan ve *Humus* emîri Cenahüddevle'den acele yardım istedilerse de hiç bir olumlu cevap alamadılar. Böylece kendi kaderleriyle başbaşa bırakılan muhafız kuvvetleri ve halk, şehir ve kalesini sayı ve silâh bakımından çok üstün olan *Haçlılara* karşı ümitsizce savunuyorlardı. Bir süre sonra *Antakya* prensi Bohémund da kalabalık kuvvetlerle gelip kuşatmaya katıldı. Şiddetle sürdürülen *Haçlı* saldırı ve baskıları karşısında *Selçuklu* askerleri, aynı şekilde şiddetle direniyor ve şehirlerini canla başla savunuyorlardı. *Haçlılar* şiddetle sürdürülen bu *Türk* direnişini kırıp şehri elegeçirmek amacıyla, tahtadan büyük bir burç yaptılar ve bunu, şehir burçlarına dayayarak muhafızlarla daha yakın çarpışmalara giriştiler. Sur muhafızlarının gece evlerine çekilmelerini izleyen *Haçlılar*, savunmasız burçlardan şehre inerek kısa zamanda elegeçirdiler (Aralık 1098). *Haçlılar* direnmeleri sebebiyle *Maarretünnûman* halkının büyük bir kısmını türlü işkencelerle öldürdüler, kadın ve çocukları tutsak alıp pazarlarda sattılar. Bütün mal ve paralara el konulduktan sonra şehir ağır bir şekilde yağma edildi, halka su verilmediği gibi, şehir surları, ev, cami ve mescitler tamamen tahrip edildi.

Kellâ bozgunu ve sonraki olaylar

Maarretünnûman'ı elegeçiren *Haçlılar*, daha sonra harekâta devam ederek yine *Haleb*'e bağlı kalelerden *Cezr*, *Zerdana*, *Sermin* ve *Kellâ*'yı da işgal ettiler. Böylece *Suriye Selçuklu* devletinin başkenti olan *Haleb*'i âdeta çevirmiş bir duruma geldiler. Durumun ciddi boyutlara

ulaştığını anlamakta ne yazıkki geç kalmış olan melik Rıdvan, özellikle stratejik konumu dolayısıyla önemli olan *Kellâ* kalesini geri almak için harekete geçti ise de *Antakya* prensi Bohémund'la bu kale yörelerinde giriştiği savaşta, yenilgiye uğradı (Temmuz 1110). Bundan faydalanan *Haçlılar*, *Haleb*'e bağlı *Kefertâb* ve *Hâzır* kalelerini de işgal ettiler.

Kellâ savaşından bir süre geçtikten sonra Bohémund, *Haleb*'i elegeçirerek buradaki *Selçuklu* devletini ortadan kaldırmak amacıyla, geniş askerî hazırlıklar yaptı. Çok geçmeden beraberinde Tancréd olduğu halde, hazırladığı kalabalık kuvvetlerle harekete geçerek *Haleb* yörelerine geldi; *Haçlılar* şehrin dış bağlantısını kesmek amacıyla, yeni bazı kaleler inşa etmeye başladılar. Fakat bu sıralarda, *Danişmend*li emîri Gümüştekin'in saldırıları karşısında güç duruma düşen *Malatya* hâkimi Gabriel'in yardım çağrısı üzerine Bohémund, *Haleb* yörelerinden ayrıldı. Bunu fırsat bilen melik Rıdvan, hareketc geçip yörelerdeki *Haçlı* depolarına saldırarak, çeşitli silâh ve yiyecek maddelerini elegeçirdi. Ayrıca *Humus* emîri Cenahüddevle de *Haçlılara* ait bazı küçük kaleleri kurtarmayı başardı. Bu arada o, bölgedeki bütün ürünlere de elkoydu. Bu sıralarda melik Rıdvan, kendisine özel ulaklar gönderdiği babalığı Cenahüddevle ile barışarak onu *Haleb*'e getirtti ve onuruna düzenlediği şölenlerle gönlünü aldı. Fakat Cenahüddevle, yönetimindeki *Humus*'a döndükten bir süre sonra (Mayıs 1103'de) Cuma namazı sırasında, sufî kılığındaki üç *Batınî* fedaisi tarafından hançerlenerek öldürüldü.

Yeni Haçlı saldırıları

Humus emîri Cenahüddevle Hüseyin'in öldürülmesini fırsat bilen *Haçlı* liderlerinden Raymond, *Humus*'u elegeçirme hazırlıklarına başladı. Bunu haber alan Cenahüddevle'nin karısı (Rıdvan'ın annesi), *Haleb*'e oğluna bir ulak gönderetek "*Humus*'u derhal gelip teslim almasını ve *Haçlılara* karşı savunmasını"

bildirdi. Fakat öte yandan şehir ilerigelenleri, Rıdvan'ın, Cenahüddevle'yi destekledikleri için, kendilerine iyi davranmayacağı kuşkusuyla melik Dukak'a, *Humus*'u teslim etmek üzere, çağrıda bulundular. Bu sıralarda Dukak *Dımaşk*'ta yoktu. Onun nâibi durumunda olan emîr Aytekin, hemen bir askerî birlikte harekete geçerek şehir ve kalesini Dukak adına teslim aldı. Bunun üzerine Raymond ve Rıdvan *Humus* harekâtını durdurup memleketlerine döndüler. Böylece *Humus*, *Dımaşk Selçuklu* devleti sınırları işine alınmış oldu.

Haleb Selçuklu topraklarına saldırıya devam eden Tancréd, *Haleb* yörelerinde yeni bir askerî harekâta başladı. Özellikle *Haleb*'e bağlı *Müslimiye*'de karargâhını kurarak, bu yöreleri ağır bir şekilde tahrip ve yağma akınlarına uğrattı. Melik Rıdvan, ona karşı hiç bir önlem alamadı. Böylece Rıdvan'ın güç bir durumda olduğunu anlayan Tancréd, onunla "7 bin altın, çok sayıda at ve diğer bazı hayvanların verilmesi, buna karşılık alınan *Selçuklu* tutsaklarının geri verilmesi" şartlarıyla bir antlaşma imzalandı (1103 sonları). Fakat çok geçmeden bu barış antlaşmasına rağmen *Antakya Haçlıları*, yeniden *Haleb* yörelerine akınlar yaptılar ve hattâ *Beserfûs* kalesini de elegeçirdiler.

Haçlıların başta *Suriye Selçuklu* devletleri olmak üzere, diğer *Büyük Selçuklu Devleti* vasallarını ciddi şekilde tehdit etmeye başlamaları ve ayrıca *Antakya Haçlı prensi* Bohémund'un *Danişmend* emîri Gümüştekin tarafından tutsak alınması üzerine, *Türkiye Selçuklu* sultanı I. Kılıç Arslan *Antakya Haçlılarına* karşı bir sefer düzenlemeyi kararlaştırdı. Bu amaçla o, *Haleb Selçuklu* meliki Rıdvan'a bir elçi göndererek "Sefer sırasında ordusunun özellikle yiyecek ihtiyaçlarının sağlanmasını" bildirdi. Bu haber üzerine *Haleb* halkı, sonderecede sevindiler ve komşu yörelere *müjde* haberleri yolladılar. Fakat bir süre sonra Bohémund'un

100 bin altın kurtuluş akçası karşılığında serbest bırakılıp *Antakya*'ya dönmesi sonucunda, Kılıç Arslan, *Antakya* seferinden vazgeçti.

Rıdvan'ın karşı harekâtı

Haleb çevresindeki önemli kale ve stratejik yerlerin *Haçlılar* tarafından alınması sonucunda, bu yöreler geniş ölçüde *Haçlıların* kontrol ve baskısı altına girmişti. Böylece *Haleb Selçuklu* devleti hayatî bir tehlike altına girmiş oluyordu. *Antakya* ve *Urfa Haçlı* kuvvetlerinin *Harran*'a karşı harekâta katılmaları ve dolayısıyla *Haleb* yörelerinden ayrılmaları sebebiyle, buralardaki *Haçlı* saldırıları durmuştu. Bu sıralarda (Mayıs 1104'de) *Musul Selçuklu* valisi Çökürmüş ve *Hasankeyf* emîri Sökmen'in yönettikleri *Selçuklu* ordusunun, II. Baudouin, Joscelin, Bohémund ve Tancréd'in kumanda ettikleri büyük *Haçlı* ordusunu *Harran* yakınlarında, *Belîh* çayı yörelerinde, ilk kez, büyük bir bozguna uğratması, hattâ Boudouin ve Joscelin'in tutsak alınması, bütün *İslâm âlemini* sevindirmişti. İşte bundan faydalanan melik Rıdvan, derhal harekâta başlayarak *Haçlı* işgalindeki birçok kaleleri *(Cezr*, *Fav'*, *Sermin*, *Maarretümısrîn* vs. gibi) yeniden elegeçirdi ve birçok *Haçlı* askerini de tutsak aldı. Bu arada Rıdvan, *Humus*'a bağlı *Bâlis* ve *Fâyâ* kaleleri ile *Selemiye*'yi de elegeçirdi (1104). Böylece melik Rıdvan'ın giriştiği bu başarılı askerî harekât sonunda, *Haleb* savunması için önemli olan kaleler *Haçlıların* elinden alınmış ve buralardaki halk da güvence ve sükuna kavuşturulmuş oldu.

Yeni Haçlı saldırıları

Bohémund'un askerî yardım sağlamak için *Avrupa*'ya gitmesi üzerine, *Antakya Haçlı* prensliğinin yönetimini üzerine alan Tancréd, diğer *Haçlı* devletlerinden de yardım sağlayarak *Haleb Selçuklu* topraklarına saldırıya geçti. O, ilk önce *Haleb*'e bağlı önemli stratejik konumda bulunan *Artah* kalesine yürüyüp kuşatmaya başladı. Kale kumandanının yardım çağrısı üzerine Rıdvan, atlı ve yayalardan oluşan kalabalık bir

orduyla derhal *Artah*'ın yardımına gitti. *Selçuklu* ordusunun çokluğu karşısında Tancréd, kuşatmayı bıraktığı gibi, Rıdvan'a barış önerisinde de bulundu. Özellikle İspehbud Sabave'nin etkisiyle barış önerisini reddeden Rıdvan, derhal *Haçlılarla* savaşa başladı. Fakat bu sırada *Haçlılar*, savaş meydanını terkettiler, bununla birlikte onlar, bir süre sonra yeniden gelip savaşa giriştiler. Çarpışmalarda *Haçlılar* kesin yenilgiye uğratılmışlardı. Fakat *Selçuklu* ordu birliklerinin, işgal ettikleri *Haçlı* karargâhını yağmaya daldıkları sırada, *Haçlıların* ani bir saldırısı sonucunda, *Selçuklu* kuvvetleri ağır kayıp verdiler. Bunun üzerine Rıdvan, geri kalan kuvvetlerle *Haleb*'e döndü (Nisan 1105). İlgili kaynakların ifade etkileri gibi, bu yenilgi üzerine, *Haleb Selçuklu* devletine ait il, ilçe ve kaleler, bir *Haçlı* istilâ ve işgaliyle başbaşa kaldı. Nitekim çok geçmeden Tancréd'in kumandasındaki *Antakya Haçlı* kuvvetleri, *Artah* kalesini aldıktan başka, daha önce Rıdvan'ın kurtardığı önemli kaleleri de kolaylıkla elegeçirdiler. Böylece *Haleb*, *Haçlılar* tarafından âdeta kuşatılmış bir duruma gelmiş oluyordu.

3.

MELİK RIDVAN'IN HAÇLILARA KARŞI İTTİFAK GİRİŞİMLERİ

Melik Rıdvan, *Haçlı* istilâ ve baskıları sebebiyle güç durumlara düşen *Haleb Selçuklu* devletini bu ciddi tehlikeden kurtarmak için birtakım girişimlerde bulundu. Bu amaçla o, *Mardin* emîri Artukoğlu İlgazi, daha önce bir süre işbirliği yaptığı İspehbud Sabave, *Sincar* emîri Arslantaşoğlu Alpı ile ilişkiler kurarak *Haçlılarla* mücadele için bir ittifak oluşturmayı başardı. Müttefikler bir araya gelip yaptıkları toplantıda, sultana kızgın bulunan İlgazi'nin "*Musul* ve yörelerinin *Selçuklu* valisi Çökürmüş'ün yönetimindeki

memleketleri elegeçirip buralardan sağlanacak asker ve paralarla *Haçlılara* karşı mücadeleye girişilmesi" önerisi kabul edildi. Bunu uygulamak amacıyla Rıdvan ve müttefikleri, 10 bin kişilik bir kuvvetle *Musul*'a bağlı *Nusaybin*'e yürüyüp kuşattılar. Çarpışmalar sırasında ağır yaralanan Alpı, *Sincar*'a döndü. Öte yandan *Tanza* ılıcalarında tedavide bulunan Çökürmüş, derhal *Musul*'a gelerek askerlerini toplayıp *Nusaybin*'e yöneldi. Fakat müttefiklerin kalabalık kuvvetleri karşısında savaşa cesaret edemedi ve Rıdvan'ın beraberindeki bazı ilerigelen emîrlerle ilişkiler kurup onlara birtakım vaadlerde bulundu ve özellikle Rıdvan aleyhine onları kışkırttı. Çökürmüş, ayrıca Rıdvan'a da haberler gönderip "Sen İlgazi'nin nasıl şer ve fesat dolu bir emîr olduğunu iyi bilirsin. Eğer onu yakalatıp hapsedersen o zaman sana tâbi olur, *Haçlılara* karşı askerî ve malî yardımda bulunurum" dedi. Çökürmüş'ün bu önerisini, *Haçlı* mücadelesi siyasetine uygun bulan Rıdvan, onu uygulamaya karar verdi. Bu amaçla o, İlgazi'yi yanına çağırtarak ona "*Haçlılar*, *Haleb* ve yörelerini istilâ etmiş durumdadır. Büyük kuvvetlerle bize katılacak olan Çökürmüş'le barış yapıp, hep birlikte *Haçlılara* karşı harekete geçelim. Böylece bizim bu hareketimiz, *İslâm*'ın küffara karşı bir ittifakı olacaktır" dedi. Fakat Berkyaruk'a karşı mücadelede kararlı olan ve kalabalık bir *Türkmen* kuvvetine sahip bulunan İlgazi, "Sen, kendi başına buyrukmuş gibi hareket ediyorsun, halbuki şu anda benim buyruğum altında bulunuyorsun. *Nusaybin* alınmadan sana buradan çekilme izni vermem, aksi takdirde seninle savaşmaya bile hazırım" diyerek Rıdvan'ın önerisi ve tavsiyesini sert bir şekilde reddetti. Bunun üzerine Rıdvan, derhal onu tutuklatarak *Nusaybin* kalesine gönderip hapse attırdı. Fakat bu kez İlgazi'ye bağlı *Türkmenler*, *Nusaybin* surlarına ve yörelere saldırı ve yağmalara başladılar. Durumun karıştığını gören Rıdvan, kendisine ait

kuvvetlerle *Haleb*'e hareket etti. Böylece Rıdvan'ın çabalarıyla *Haçlılara* karşı oluşturulan bu ittifak cephesi, Çökürmüş'ün siyasî oyunlarıyla dağılıp gitmiş oldu.

Batınilerle işbirliği

Başarısızlıkla sona eren *Nusaybin* harekâtından sonra *Suriye*'nin önemli kalelerinden birisi olan *Efâmiye*, *Haleb Selçuklu* devletinin hâkimiyetinden çıktı. Şöyleki : *Selçuklu* vasalı Halef bin Mülâib'in yönetiminde bulunan *Efâmiye*, 1090 yılında, Tutuş tarafından alınarak buraya başka bir vali atanmıştı. Tutuş'un ölümünden sonra İbn Mülâib, *Fatımî* halifesini "*Haçlılarla* mücadele etmek amacıyla *Efâmiye*'nin kendisine verilmesi" hususunda ikna etti ve böylece yeniden *Efâmiye*'ye gelerek *Fatımîler* adına yönetimi eline aldı; fakat çok geçmeden burada bağımsızlığını ilân etti ve yine eskisi gibi yol kesip yöre halkının mal ve mülklerine elkoymaya ve dolayısıyla huzursuzluk çıkarmaya başladı. Bunun üzerine melik Rıdvan, *Batınî* reisi Ebû Tahir'le işbirliği yaparak sevk edilen fedailerle İbn Mülâib'i *Efâmiye* kalesinde öldürtmeyi başardı. Böylece bu kale yeniden *Haleb Selçuklu* yönetimine alınmış oldu (Şubat 1106). Fakat bir süre sonra kaledeki *Batınîler* arasında bir anlaşmazlığın çıkmasından faydalanan Tancréd, *Haçlı* kuvvetleriyle *Efâmiye*'ye yürüdü ise de başarılı olamadı. Bununla birlikte İbn Mülâib'in *Efâmiye*'den kaçmayı başaran oğlu Musbih, *Antakya*'ya giderek Tancréd'e sığındı ve ona, "*Efâmiye*'yi elegeçirdiği takdirde orada kendi vasalı olarak yönetime devam edeceğini" söyledi. Bunun üzerine Tancréd, derhal *Efâmiye*'ye yürüyüp kuşatmaya başladı. Kalede yeterli yiyecek maddesinin bulunmaması sebebiyle, savunucular *aman* ile teslim oldular. Kaledeki *Bâtınîlerin* büyük bir kısmı öldürüldü. Böylece ünlü *Efâmiye* kalesi *Haçlıların* eline geçmiş oldu (Eylül 1106).

Büyük *Selçuklu* devletine tâbi olan melik Rıdvan'ın *Batınîlerle* sıkı bir işbirliği içinde olduğunu haber alan

sultan Muhammed Tapar, onu şiddetle kınayarak "*Batınîlerle* işbirliğine son vermesini" bildirdi. Bunun üzerine Rıdvan, *Batınîlerin* büyük bir kısmını *Haleb*'den çıkartarak faaliyetlerine son verdi (1107/1108).

Emîr Çavlı ile ilişkiler

Melik Rıdvan, daha önce değinildiği gibi, *Haçlı* tehlikesine karşı başarısızlıkla sona eren ittifak girişimine rağmen, bu hususta yeni bir ittifak girişiminde daha bulundu. Şöyleki : Muhammed Tapar tarafından *Musul* ve yöreleri valiliğine atanan emîr Çavlı, eski *Selçuklu* valisi Çökürmüş'ün oğlu ve şehir ileri gelenlerinin çağrısı üzerine, *Türkiye Selçuklu* sultanı I. Kılıç Arslan'ın *Musul*'a gelip hâkim olması sonucunda (Nisan 1107), şehirden ayrılıp *Sincar*'a çekildi. Böylece *Musul*, *Türkiye Selçuklu* hâkimiyetine geçmiş oldu. Bununla birlikte *Musul*'un *Büyük Selçuklu* devleti valisi Çavlı, bir süre sonra şehri geri almak amacıyla *Mardin* emîri Artukoğlu İlgazi'nin yardımını sağladıktan başka, Çökürmüş'ün askerlerinden önemli bir kısmını da elde etmeyi başardı ve kuvvetli bir duruma geldi; derhal harekete geçerek *Dımaşk Selçuklu* devletinin yönetimindeki *Rahbe*'yi kuşatmaya başladı. İşte bu sıralarda melik Rıdvan, Çavlı'ya bir mektup göndererek onu, *Haçlılarla* mücadele için *Suriye*'ye çağırdı. Fakat Çavlı, ona gönderdiği cevapta "Önce *Musul*'u elegeçirmesi hususunda kendisine askerî yardımda bulunmasını, daha sonra da *Suriye*'ye gelip *Haçlılarla* mücadele edebileceğini" bildirdi. Onun bu önerisini olumlu bulan melik Rıdvan, bütün kuvvetlerini toplayarak Çavlı'ya katıldı. Baskıya dayanamayan *Rahbe* teslim olmak zorunda kaldı. Daha sonra Çavlı, İlgazi ve Rıdvan'ın kuvvetlerinden oluşan müttefik ordusu, *Musul* üzerine yürüdü. Sultan Kılıç Arslan ile müttefikler arasında *Habur* ırmağı yörelerinde yapılan savaşta, *Doğu - Anadolu* beylerinin sultanın saflarını terketmeleri üzerine Kılıç Arslan, yenilgiye uğradı ve ok yağmuru altında girdiği *Habur* ırmağında, kendisinin ve

atının zırhlarının ağırlığı dolayısıyla, boğularak hayatını kaybetti (Temmuz 1107). Bu zaferden sonra Çavlı, *Büyük Selçuklu* devleti valisi olarak *Musul*'a girip hâkim oldu. Fakat Çavlı, daha önce Rıdvan'la yaptığı antlaşma şartlarını yerine getirmedi, yani *Haçlılarla* mücadele için Rıdvan'la birlikte *Suriye*'ye gitmedi. Bu arada *Musul'un* alınmasında kendisine büyük yardımda bulunan müttefiki İlgazi'yi de hapse attırdı. Kendisinin de tutuklanmasından kuşkulanan melik Rıdvan, kuvvetleriyle derhal *Haleb*'e dönmek zorunda kaldı. Böylece Rıdvan'ın *Haçlılara* karşı mücadele için bu ikinci girişimi de başarısızlıkla sonuçlandı.

Telbâşir savaşı

Birtakım olumsuz tutum ve davranışları sebebiyle sultan Muhammed Tapar tarafından *Musul Selçuklu* valiliğinden uzaklaştırılan emîr Çavlı, *Mardin* emîri İlgazi ile ilişki kurarak ona "Sultana karşı birleşme" önerisinde bulundu ise de, ona karşı duyduğu güvensizlik sebebiyle İlgazi, bunu kabul etmedi. Bunun üzerine Çavlı, yanında tutsak bulunan Baudouin'le anlaşıp onu serbest bıraktıktan sonra sultanın hizmetinden ayrılan İspehbud Sabave ve bazı *Arap* emîrleriyle sultana karşı bir ittifak yaptı. Sabave, Çavlı'ya "*Irak*-ta kalındığı takdirde daima sultanın tehdidi altında kalacaklarını, halbuki *Suriye*'de, yeteri kadar *Müslüman* askerinin bulunmaması dolayısıyla bu ülkenin *Haçlı* istilâsına uğradığını" ileri sürerek "*Suriye*'ye hâkim olmanın kendileri için daha iyi olacağını" söyledi. Sabave'nin bu önerisini olumlu bulan Çavlı ve müttefikleri, kuvvetleriyle birlikte *Suriye* yönünde harekete geçtiler. Bunu haber alan melik Rıdvan, derhal kuvvetlerini toplayıp onlara karşı harekete geçti. Ayrıca o, *Rakka*'ya giderek, bir kısım topraklarını işgal eden Çavlı ve müttefiklerinin düşmanı durumunda olan kalabalık *Arap Nümeyroğulları* kabilesiyle onlara karşı bir antlaşma yaptı, daha sonra da *Haleb*'e döndü. Sultan Muhammed Tapar'ın önerisine rağmen onunla

antlaşması mümkün olmayan Çavlı, *Haleb Selçuklu* yönetimindeki *Fırat* ırmağı kıyısında bulunan *Bâlis* kent ve kalesini elegeçirdi (Eylül 1108). Bunun üzerine melik Rıdvan, yakın komşusu *Antakya* prensi Tancréd'e gönderdiği mektupta, kendisine ait memleketleri istilâ ve işgal etmekte olan Çavlı'ya karşı bir ittifak önerisinde bulundu. *Suriye*'de yerleşmesi halinde Çavlı'nın *Haçlılar* için de tehlikeli olacağını düşünen Tancréd, süratle askerî hazırlıklara başladı. Öte yandan Çavlı da eski dostu *Urfa* kontu Baudouin ve Joscelin ile Rıdvan ve Tancréd'e karşı bir ittifak oluşturmayı başardı. Çok geçmeden Çavlı, Sabave, Aksıyan, Altuntaş, Sungur, Baudouin ve Joscelin'in kuvvetlerinden oluşan oldukça kalabalık bir ordu ile, Rıdvan'ın gönderdiği askerle desteklenen Tancréd'in kuvvetleri *Telbâşir* yörelerinde savaşa tutuştular (Kasım 1108). Şiddetle yapılan çarpışmalarda Tancréd, başarılı oldu, birlikten yoksun müttefik kuvvetleri oldukça ağır kayıplar verdiler. Böylece Rıdvan'ın katılmayıp yalnızca bir askerî birlik gönderdiği *Telbâşir* savaşı sonunda, Çavlı'nın *Suriye*'ye, dolayısıyla *Haleb*'e hâkim olma girişim ve plânları da gerçekleşememiş oldu. Bu zaferden sonra melik Rıdvan, Çavlı'nın işgal ettiği *Bâlis* kentini de kolayca geri almayı başardı.

4.

SELÇUKLU ORDUSUNUN HAÇLILARA KARŞI SEFERLERİ

1110 Seferi

Yukarıda görüldüğü üzere, *Telbâşir* savaşında iki düşman cepheye ayrılan *Haçlılar*, çok geçmeden birleşerek özellikle *Suriye* kıyı bölgesindeki önemli *Müslüman* şehirlerini *(Trablusşam, Banyas, Cübeyl* ve *Beyrut)* elegeçirdiler. Bunun sonucunda başta melik Rıdvan ve *Dımaşk Selçuklu* emîri Tuğtekin olmak üzere, *Suriye*'deki *Selçuklu* vasalı bölgesel emîrlerin *Haçlılar* karşı-

sındaki durumları ciddi şekilde tehlikeye düştü. *Haçlı* istilâ ve işgallerini dikkatle izleyen *Büyük Selçuklu* devleti sultanı Muhammed Tapar, *Musul Selçuklu* valisi Mevdud, *Mardin* emîri İlgazi ve *Ahlat* Şahı Sökmen ile diğer yöresel *Arap* emîrlerine birer mektup göndererek "*Haçlılarla* mücadele için derhal harekete geçmelerini" bildirdi. Kısa bir süre sonra *Cizre*'de toplanan büyük *Selçuklu* ordusu, Mayıs 1110'da, *Urfa Haçlı* kontluğuna karşı harekete geçerek *Urfa*'yı kuşatıp sıkıştırmaya başladı. Bunun üzerine *Kudüs* kralı I. Baudouin, *Antakya* prensi Tancréd ve *Trablusşam* kontu Bertrand, derhal *Urfa Haçlılarına* yardıma gittiler. Bu *Haçlı* kuvvetleriyle "Ovada savaşıp yok etme" plânını uygulayan *Selçuklu* ordusu, kuşatmayı kaldırıp *Harran*'a çekildi (Ağustos 1110). Bunu fırsat bilen *Urfa Haçlıları*, dışardan çok miktarda yiyecek maddeleri getirtip şehre depo ettiler; ayrıca yeni savunma önlemleri de aldılar. *Selçuklu* ordusu ise onların bütün bu faaliyetlerine seyirci kaldı. Ancak *Urfa*'ya yardıma gelen *Haçlı* kuvvetleriyle *Fırat* ırmağı yörelerinde küçük çarpışmalar yapılarak bir kısım askerleri öldürüldü ve bazı ağırlıkları da elegeçirildi. Daha sonra *Selçuklu* ordusu, *Urfa*'yı bir süre daha kuşattıysa da başarılı olamadı. Böylece *Selçuklu* ordusunun bu ilk karşı harekâtı başarılı bir sonuca ulaşamamış oldu.

Haçlı işgalleri sürüyor

Selçuklu ordusuyla *Urfa* harekâtına katılmamış olan melik Rıdvan, *Antakya Haçlı* kuvvetlerinin *Urfa* kontluğuna yardıma gitmesinden faydalanarak *Haçlıların* eline geçen *Haleb*'e bağlı bazı yerleri geri aldı, ayrıca *Antakya* yörelerine de akınlar yaparak birçok tutsak ve ganimet elegeçirdi. *Antakya Haçlılarının* "Kendisinin bu askerî harekâtı ile aralarındaki antlaşmayı bozduğunu" bildirmeleri ve "Tancréd'in de *Urfa*'dan *Antakya*'ya dönmekte olduğu haberi" üzerine Rıdvan, derhal harekâtını durdurarak *Haleb*'e döndü. Öte yandan Rıdvan'ın saldırılarını haber alan Tancréd, *Antakya*'ya

gitmeyerek *Haleb Selçuklu* topraklarını istilâya başladı, birçok yerleri tahrip ile çok sayıda davar ve sığır elegeçirdi. Daha sonra harekâtına devam eden Tancréd, *Haleb*'e bağlı önemli bir kale olan *Esarib*'e yürüyüp kuşatmaya başladı ve özellikle yöre çiftçilerini hoş tutup bütün ürünlerini elegeçirdi. Kaledeki *Selçuklu* askerleri şiddetle savunmada bulunuyorlardı; hattâ çadırında uyuyan Tancréd'i bile öldürme planları hazırladılar, fakat bir Ermeninin ihbarı sebebiyle bunu gerçekleştiremediler. Öte yandan *Esarib*'i asla elden çıkarmak istemeyen Rıdvan, Tancréd'e 20 bin altın karşılığında barış önerisinde bulundu ise de kabul edilmedi. *Esarib* kalesinde durum hiç te iyi değildi. Kale hazinedarı, altınlarla birlikte *Haçlılara* sığınmıştı. Kale içinde çok güç şartlarla savunmayı sürdüren askerler, *posta güvercin*iyle göndermeyi denedikleri bir mektupla durumlarını Rıdvan'a bildirmek istedilerse de, mektubun *Haçlıların* eline geçmesi üzerine, bu girişimlerinde de başarılı olamadılar. Melik Rıdvan, Tancréd'e ikinci kez başvurarak "30 bin altın karşılığında kuşatmayı kaldırmasını" bildirdi; fakat o, bunu da kabule yanaşmadı. Öte yandan *Esarib* kale komutanı, Rıdvan'dan hiçbir yardım sağlanamaması üzerine, savunmaya devam edemeyerek kaleyi *Haçlılara* teslim etmek zorunda kaldı (1110/1111). Kaleyi elegeçirmesine rağmen Tancréd, askerî harekâtını durdurmadı; bu kez *Haleb*'in batı yöresindeki önemli kalelerden *Zerdana* ve *Bikisrâil* kalelerini işgal etti. Bu yörelerdeki *Müslüman* halk, başka yerlere göçetmek zorunda kaldı. Öte yandan melik Rıdvan, üçüncü kez başvurduğu Tancréd ile "20 bin altın, 10 baş at, bu yılki ürünlerin *Haçlılara* verilmesi ve *Haçlı* tutsakların salıverilmesi" şartlarıyla barış yaptı. İmzalanan bu barış şartları sebebiyle *Haleb Selçuklu* devleti ciddi bir ekonomik krize düştü, özellikle yiyecek maddelerinin *Haçlılara* verilmesi, bölge halkını açlık tehlikesiyle başbaşa bıraktı. Bu sebeple pek çok kimseler, daha

güvenli yerlere göçe hazırlanmakta idiler. Rıdvan, bu büyük göçü önlemek amacıyla, devlet hazinesine *(Beytülmal)* ait birçok araziyi çok ucuz fiyatlarla halka sattırdı. Hattâ tarlaların sahipleri ile sınır ve fiatlarını belirleyen tapuları *(Temliknâme)* bizzat kendisi kaleme aldı. Böylece melik Rıdvan, *bir tür toprak reformu* niteliği taşıyan bir olumlu karar ve uygulamasıyla halkın göçünü durdurduğu gibi, boş toprakların işletilmesini de sağlamış oldu.

Suriye heyeti Bağdad'da

Antakya Haçlı prensi Tancréd'in askerî hareketleri sonucunda *Haçlılar*, *Haleb Selçuklu* topraklarını âdeta kuşatma durumuna gelmişlerdir. Böylece *Haleb Selçuklu devleti*, gerçekten hayatî bir tehlike içine düşmüş bulunuyordu. Bu sebeple melik Rıdvan, diğer devlet yöneticileri ve halk, derin bir korku ve ümitsizliğe kapılmışlardı. Kendilerine yardımda bulunabilecek tek bir devlet vardı, o da tâbi oldukları *Büyük Selçuklu* devleti idi. Bu itibarla *Haleb*'deki *Haşimî* ailesinden birisinin başkanlığında, şehir ilerigelenlerinden oluşturulan bir heyet, bu sıralarda *Bağdad*'da bulunan sultan Muhammed Tapar'a gönderildi. *Haleb Selçuklu* heyeti ve *Suriye*'nin diğer yöresel emîrliklerinden gelen heyetler, *Bağdad*'a sultanın özel camiine giderek Cuma namazı sırasında, bağırıp çağırmaya, feryat ve figan ederek "*Suriye*'deki *Haçlı* istilâsının nasıl tehlikeli bir duruma ulaştığını" açıklayıp gösteriler yapmaya başladılar, "Sultan ve halifenin bu ciddi durumla hiç ilgilenmediklerini, din gayretlerinden yoksun olduklarını" söylediler. Hattâ heyecan ve taşkınlıklar o derecede arttı ki, camide hutbe okumakta olan hatib aşağı indirilerek minberi parçalandı, böylece Cuma namazı kılınamadı. Fakat bir süre sonra sultan tarafından gönderilen bir hâdim, "Sultanın *Suriye*'ye yardım için *Haçlılara* karşı süratle ordu göndereceği vadinde bulunduğunu" söyledi. Bunun üzerine camideki gösteriler son buldu. Bununla birlikte *Suriyeli* heyetler, bir hafta sonra yine Cuma günü, bu kez, halife-

nin özel camiine giderek orada da taşkınlığa varan gösteri ve tahribat yaptılar. Bunun üzerine halife Mustazhir Billah, buna sonderecede kızmış ve heyet mensuplarının yakalanıp hapse atılmasını istemiştir.

Bu olaylar üzerine sultan Muhammed Tapar, *Musul* valisi Mevdud'u başkomutan olarak görevlendirdikten başka, *Haçlılara* karşı yapılacak *cihat* seferi için *İslâm âlemindeki* bütün emîr ve hükümdarlara mektuplar göndererek çağrıda bulundu; bir süre sonra *Ahlat* emîri Sökmen, emîr Porsuk, *Hemedan* emîrleri İlbeyi ve Zengi, *Meraga Selçuklu* valisi Ahmedil, *Erbil* emîri Ebulheyca, İlgazioğlu Ayaz ve diğer bazı emîrler, kuvvetleriyle birlikte şehzâde Mesud ve Mevdud'un kuvvetlerine katılmak üzere, memleketlerinden ayrıldılar. Başkomutan Mevdud, kuvvetleriyle birlikte *Selçuklu* ordusunun toplanma yeri olan *Harran* ovasına geldi, diğer kuvvetler de buraya gelip toplanmaya başladılar. Bu sıralarda *Selçuklu* vasalı *Şeyzer* emîri Sultan, başkomutan Mevdud'a bir mektup göndererek "*Haçlıların Şeyzer*'i ciddi şekilde sıkıştırmaya başladıklarını, bu sebeple *Selçuklu* ordusunun derhal *Suriye*'ye gelmesini" bildirdi. *Haçlılarla* mücadele için önceden belirlenmiş bir planı olmadığı anlaşılan *Selçuklu* ordusu, *Fırat* ırmağını geçerek Joscelin'in yönetimindeki *Telbâşir* önlerine gelip kuşatmaya başladı. Kalabalık *Selçuklu* ordusu karşısında başarılı olamayacağını anlayan Joscelin, *Selçuklu* emîrlerinden Ahmedil'e gizlice para ve değerli armağanlar gönderdi ve ona "*Selçuklu* ordusundan ayrılıp kendisine katılmasını, buna karşılık istediği miktarda altın vereceğini" bildirdi. Durumdan haberdar olan *Selçuklu* emîrlerinin kendisini şiddetle kınamaları karşısında Ahmedil, Joscelin'e katılmadı, fakat çok geçmeden kuvvetleriyle birlikte ordudan ayrılıp memleketi *Meraga*'ya hareket etti. Bunun üzerine *Selçuklu* ordusundaki diğer emîrler arasında huzursuzluk ve anlaşmazlıklar başgösterdi. Bu

1111 seferi

sebeple düşmesi bir gün meselesi haline gelen *Telbâşir*'in kuşatılmasına devam edilemedi (Ağustos 1111). Bu sıralarda melik Rıdvan, başkumandan Mevdud ve diğer *Selçuklu* emîrlerine birer mektup göndererek "Gerçekten mahvolmuş durumdayım, bu yüzden artık *Haleb*'den ayrılmak istiyorum. Bu sebeple süratle bana yardıma geliniz" demek suretiyle içinde bulunduğu çok kritik durumu anlatmaya çalıştı. Bunun üzerine *Selçuklu* ordusu *Haleb* yönüne hareket etti. Bir süre sonra *Haleb* yöreletine gelip konaklayan kalabalık *Selçuklu* ordusu, birtakım yağmalara, halkın mal ve ürünlerine elkoymaya başladı. Kendilerini yoketmek isteyen *Haçlılara* karşı yardım çağrısında bulunduğu *Selçuklu* askerlerinin bu kötü hareketlerine sonderecede üzülen melik Rıdvan, bu çağrıdan dolayı âdeta pişman olmuş gibiydi. Bu sebeple o, *Haçlılarla* savaş için *Selçuklu* ordusuna katılmadıktan başka, onların herhangi bir saldırısına karşı da savunma önlemleri almaya başladı. Şöyleki : Şehir kapılarını kapattığı gibi, askerlerini surlara yerleştirip savaş durumuna getirdi. Ayrıca sevkettiği hırsız ve soyguncular da *Selçuklu* çadırlarına gizlice girip yağmalarda bulundular. Böylece *Haleb*'de, şehrin 17 gün dışarıyla ilişkisi kesilmesi sebebiyle, yiyecek sıkıntısı ve dolayısıyla huzursuzluk başgösterdi. Öte yandan emîr Sökmen, hastalığı sebebiyle kuvvetleriyle birlikte ordudan ayrılıp memleketi *Ahlat*'a döndü. Bu sıralarda *Dımaşk* emîri Tuğtekin, askerleriyle gelip *Selçuklu* ordusuna katıldı. Onun "Ordunun *Haleb* önlerinde böyle boş yere beklemesi yerine bütün *Suriye*'ye yayılıp *Haçlılarla* savaşa girişmesinin daha doğru olacağını" bildirmesi üzerine *Selçuklu* ordusu, güneye *Maarretünnûman*'a yöneldi. Bununla birlikte Rıdvan, Tuğtekin'in orduya katılmasını hoş karşılamadı ve bu birleşmeyi bozmak amacıyla da bazı siyasî girişimlerde bulundu. Şöyleki : Rıdvan, *Selçuklu* ordusundaki bazı emîrlere gizlice mektuplar göndererek "Tuğ-

tekin'i bertaraf ile onun yönetimindeki *Dımaşk* ve diğer yerleri işgal etmelerini" bildirerek onları kışkırttı. Bunun üzerine durumu gerçekten ciddileşen Tuğtekin, başkumandan Mevdud'un himayesi sayesinde tehlikeyi atlatmış oldu. Bu arada *Selçuklu* ordusunda bir çözülme başgösterdi. Ağır hasta olan emîr Porsuk, kuvvetleriyle birlikte ordudan ayrılmak zorunda kaldı. Bunun üzerine Mevdud ve Tuğtekin'in dışındaki diğer emîrler de birer birer ayrılarak memleketlerine döndüler. Böylece *Suriye*'de geniş istilâ ve işgallerde bulunan *Haçlılara* karşı hemen hemen hiçbir başarılı harekâta girişemeyen *Selçuklu* ordusu, dağılıp gitmiş, dolayısıyla Rıdvan'ın ciddi bir sarsıntı geçiren *Haleb Selçuklu Devleti* de bütün problemleriyle başbaşa kalmış oldu.

Tuğtekin ile ittifak

Daha önceki kısımlarda birkaç kez görüldüğü üzere, *Haçlı* istilâ, işgal ve baskısı yüzünden *Haleb*'de âdeta kuşatılmış bir durumda kalan melik Rıdvan, çeşitli yollarla gösterdiği girişim ve çabalarla *Haleb Selçuklu* devletini ve dolayısıyla yönetimi altındaki memleketleri *Haçlılara* kaptırmama azmini, her ne pahasına olursa olsun, elinden bırakmak istemiyordu. O, kuvvetlerinin azlığı sebebiyle, gittikçe güçlenen *Haçlılarla* mücadele edemediği gibi, *Haleb*'e bağlı önemli kalelerin elden çıkışına da engel olamıyor, hattâ devletini çöküşten kurtarmak için *Haçlılara*, zaman zaman para ödemek zorunda kalıyordu. Ayrıca devletine ait memleketlerdeki ekonomik düzenin de bozulması sonucunda, yaşam şartlarının ağırlaşması sebebiyle, kendisine karşı şiddetli bir muhalefet de başlamıştı. Bu sıralarda *Antakya* prensi Tancréd, *Haleb*'in önemli bir kalesi olan *Azaz*'a saldırıya geçmek üzere idi. Onu durdurmak amacıyla Rıdvan, 20 bin altın, at ve sair hayvan ve eşya vermeyi önerdi ise de kabul edilmedi. Bu ciddi durum karşısında Rıdvan, aralarının bozuk olmasına rağmen *Dımaşk Selçuklu* emîri Tuğtekin'e başvurarak onu *Haleb*'e

davet etti. Bu çağrıyı kabul edip *Haleb*'e gelen Tuğtekin ile imzaladığı antlaşmaya göre "Her ikisi, gerekli durumlarda, birbirlerine malî ve askerî yardımda bulunacak, Tuğtekin, Rıdvan'a tâbi olarak adına *Dımaşk*'ta hutbe okutup para bastıracaktır (1112 başları)." Daha sonra *Dımaşk*'a dönen Tuğtekin antlaşma gereğince, *Dımaşk*'ta Rıdvan adına hutbe okutup para bastırdı. Bununla beraber, bu antlaşma uzun sürmedi. Şöyleki: Tuğtekin, *Kudüs Kralı* I. Baudouin'in *Dımaşk*'a bağlı bazı yörelere saldırıya geçmesi üzerine, eski dostu *Musul Selçuklu* valisi Mevdud ve Rıdvan'a başvurarak "Kendisine yardıma gelmelerini" bildirdi. Emîr Mevdud, beraberinde bazı emîrler olduğu halde, kuvvetleriyle birlikte, *Suriye*'ye gelip Tuğtekin'in kuvvetleriyle birleşti. Fakat Rıdvan, ancak Tuğtekin ve Mevdud'un, birleşik *Haçlı* kuvvetlerini *Taberiye*'de yenilgiye uğratmalarından (Haziran 1113) hemen sonra, 100 atlıdan oluşan bir kuvveti onlara göndermekle yetindi. Biraz önce antlaşma yaptığı Rıdvan'ın bu garip tutum ve davranışına sonderecede kızan Tuğtekin, onun adını, hutbe ve paralardan derhal çıkarttı (Ağustos 1113). Böylece bu ittifak da hiçbir olumlu sonuca ulaşmadan bozulmuş oldu.

6.

MELİK RIDVAN'IN ÖLÜMÜ VE TARİHÎ KİŞİLİĞİ

Haleb Selçuklu Devleti'nin hükümdarı olan Fahrülmülûk Rıdvan, kendisini oldukça yıpratan ve takattan düşüren şiddetli bir hastalık sebebiyle 10 Aralık 1113'de *Haleb*'de hayata gözlerini yumdu ve *Meşhedülmelik*'e gömüldü. Onun ölümünden sonra devlet yönetimi büsbütün bozuldu ve dolayısıyla ilerigelen devlet yöneticileri, onun kaybı sebebiyle büyük bir üzüntü ve ümitsizliğe kapıldılar. Kaynaklardaki bilgilere göre melik

Rıdvan, içinde çeşitli değerli eşyanın bulunduğu bir milyon altın değerinde bir hazine bırakmıştır.

Rıdvan *Haleb*'de hükümdarlık tahtına oturduğu zaman *Suriye* ve *Filistin Selçuklu Devleti*'nin biricik hâkimi durumunda bulunuyordu. Fakat çok geçmeden kardeşi Dukak'ın, babası Tutuş zamanında, devletin başkenti olan *Dımaşk*'ta ayrı bir devlet kurmayı başarmasından sonradır ki, *Suriye ve Filistin Selçuklu Devleti*, *Haleb* ve *Dımaşk* olmak üzere, iki ayrı kola ayrılmış oldu. Bununla birlikte melik Rıdvan, kardeşinin *Dımaşk*'taki hükümdarlığını tanımayarak *Suriye* ve *Filistin* ile birlikte babasının hâkim olduğu bütün memleketleri yalnız kendi hükümdarlığı altında görmek ve birleştirmek siyasetini amaç edinmişti. O, bu amacını gerçekleştirmek için birçok kez girişimlerde bulunmuş ise de hemen hemen hiç bir başarı kazanamamıştır. Bunun en önemli sebebini, kendisinin pek kudretli bir kişiliğe sahip olmaması yanında, vaktiyle babasına hizmet etmiş olmaları dolayısıyla etrafında toplanan, başta atabeyi Cenahüddevle Hüseyin olmak üzere, Yağısıyan, Artukoğlu Sökmen ve İlgazi, Abak, Abakoğlu Yusuf vs. gibi birçok değerli ve işbilir emîr ve kumandanları hizmetinde tutmayı başaramamasında aramak yerinde olacaktır. Böylece adları geçen emîrlerin maddî ve manevî destek ve yardımlarından yoksun bir duruma gelen Rıdvan, babasının hâkim olduğu memleketleri elinde tutamadığı gibi, vaktiyle devletin üzerinde kurulduğu anavatan durumunda bulunan *Filistin*'in bile *Mısır Fatımîlerinin* eline geçmesini önleyememiş ve sonunda hükümranlık alanı, ancak *Haleb* ve çevresini kapsayan bir devletin hâkimi durumuna düşmüştür. Onun, *Dımaşk*'ı kardeşinden alıp bütün *Suriye* ve *Filistin* hâkimiyetini yalnız kendi üzerinde toplama amacını gerçekleştirebilme arzusu uğruna, şiî *Fatımî* devletiyle bir ittifak yapması ve daha da ileri giderek *Haleb* ve yöreleri camilerinde sünnî hutbeyi kaldırıp, kısa bir süre de olsa, *şiî* hutbesi okutması, o

devir *sünnî İslâm âlemi* için hoş görülecek olumlu bir davranış olarak kabul edilmemiş, başta *Bağdad* halifesi ve *Selçuklu* sultanı olmak üzere, diğer devlet hükümdarları tarafından büyük bir tepkiyle karşılanmıştır. Bunun üzerine melik Rıdvan, uygulama alanına koyduğu bu kararını değiştirmek zorunda kalmıştır. *Selçuklu*lar tarihinde, imparatorluğun yöneticilerine karşı muhalif duruma düşen, gerek hanedan mensupları, gerekse emîrler, zaman zaman *Fatımîlerle* ittifak girişimlerinde bulunmuşlarsa da hiçbir zaman Rıdvan'ın yaptığı gibi, hükümranlıkları altında tuttukları memleketlerde *sünnî* hutbeyi kaldırıp *şiî* hutbesini okutmamışlardır.

Haçlıların Orta-Doğu'ya girişleri ve sonunda *Urfa*, *Antakya*, *Kudüs* ve *Trablusşam*'da birer devlet kurmalarından sonra *Haleb Selçuklu* devleti, öteki bölgesel *Müslüman* emîrlik ve devletleri gibi, ciddî ve tehlikeli bir duruma düşmekten kurtulamadı. Bu devre içinde Rıdvan, hâkimiyet alanlarını genişletme yerine, yönetimindeki şehir ve kalelerin savunması ile uğraşmak zorunda kaldı. Bu uğurda *Haçlılara* karşı mücadele amacıyla *birleşik bir İslâm cephesi* oluşturmak için, birçok kez girişimlerde bulunmuş ise de, bazan müttefiklerinin özel çıkar ve entrikaları, bazan da kendisinin olumsuz, çekingen ve kuşkulu davranışları sonucunda başarılı olamamıştır.

Haçlı istilâsı sebebiyle *Orta-Doğu*'nun, özellikle *Suriye* ve *Filistin*'in, çeşitli ve sürekli buhranlar içinde kıvrandığı bir devirde, hiçbir yerden yardım ve destek görmeyen melik Rıdvan, *İran*'dan gelerek *Haleb*'de yerleşen ve yoğun faaliyetlere girişen *Batınîlerle* işbirliği yapmak ve böylece *Haçlı* baskısına karşı biraz daha güçlü bir durumda bulunmak zorunluluğunu duymuştur. Kanımıza göre o, hiçbir zaman samimi olarak ne bir şiî, ne de bir *Bâtınî* yanlısı olmuştur. Fakat devletin içinde bulunduğu güç ve ağır şartlar, kendisini *Batınîlerin* yardımına muhtaç bir hale getirmiştir. *Suriye Batınî* örgütünün merkezinin *Haleb*'de kuruluşu, örgütün

başkan ve yöneticilerinin de yine aynı şehirde bulunuşu, *Haçlılara* karşı askerî yönden çok zayıf bir durumda olan Rıdvan üzerinde oldukça kuvvetli bir etki yapmış olduğu bir gerçektir. Bunun sonucu olarak o, *Batınîlerin Haleb*'de propaganda merkezi *(Dâruddâve)* kurmalarına izin verme durumunda kalmıştır. Özellikle tâbi bulunduğu *Büyük Selçuklu İmparatorluğu* sultanı Muhammed Tapar, kendisini, bu davranış ve tutumundan dolayı şiddetle kananmış, ayrıca "*Batınî* reisi Ebulfeth ile kardeşi Ebulganâim'i *Haleb*'den uzaklaştırması" hususunda ona özel bir buyruk göndermiştir. Elimizde bulunan kaynaklar, *Batınîlerle* işbirliği yaptığı gerekçesiyle kendisini suçlayan ifadeler kullanmışlardır. Bütün bunlarla birlikte melik Rıdvan'ın, özellikle *Haçlıların Suriye* ve *Filistin*'e yerleşmelerinden sonra karşılaştığı büyük ve ciddî tehlikelere rağmen 18 yıl gibi pek kısa sayılmayan bir hükümdarlık devresinde, hâkim olduğu memleketlerin güven, sükûn ve mutluluk içinde yaşayabilmeleri için içtenlikle büyük çabalar gösterdiği kanısındayız. *Haleb* tarihçisi İbnüladîm'in, "Ölümünden sonra *Haleb* yönetiminin sonderecede elim bir duruma geldiğini ve bu sebeple devlet erkânının onun yokluğunu şiddetle hissetmiş olduklarını" özellikle belirtmesi, bu hususstaki kanımızı destekler nitelikte bulmaktayız.

BÖLÜM
VIII.
ALP ARSLAN DEVRİ

Melik Rıdvan'ın ölümü üzerine, yerine 16 yaşındaki oğlu Tacüddevle Alp Arslan Muhammed, hiçbir muhalefetle karşılaşmaksızın *Haleb Selçuklu* hükümdarı oldu. Bu sıralarda *Haleb Selçuklu devleti*, çok ciddi ve hayatî önem taşıyan iç ve dış sorunlarla karşı karşıya bulunuyordu. Rıdvan'ın, çeşitli sebeplerin etkisi altında *Haleb*'de, *Suriye Batınîleri* için bir propaganda merkezi kurulmasına izin vermesi sonucunda, başta reisleri Ebû Tahir ve Hakîm el-Müneccim olmak üzere, *Batınî* dâileri, *Suriye* ve özellikle *Haleb*'de büyük faaliyetler göstermekte idiler ve devlet yönetimine karışmaya, ordu saflarına girmeye başlamış bulunuyorlardı. Gerek propagandalarının etkisiyle, gerekse mal ve can güvenliklerini sağlama bakımından birçok kimseler, *Batınî* yanlısı olmak durumunda kalıyordu. Melık Rıdvan'ın ölümü sırasında *Haleb*'de bulunan Demleçoğlu Hüsamüddin de onların etkisi altında kalmış, hattâ yönetimi altında bulunan küçük bir kaleye nâib olarak İbrahim Acemî adlı bir *Batınî* dâisini atamıştı. *Batınîler*, özellikle Rıdvan'ın ölümünden sonra âdeta *Haleb* yönetimini ellerine almış bir durumda idiler. Böylece içte, etkili bir *Batınî* baskısı altında bulunan *Selçuklu* devletinin, dışta, *Haçlılarla* olan ilişkileri son zamanlarda oldukça kritik bir safhaya girmişti. Özellikle *Antakya Haçlı* prensleri olan Bohémund ve Tancréd'in askerî faaliyetleri sonucunda, *Haleb* çevresindeki kaleler, birer birer elden çıkmış ve hattâ onlara her yıl 20 bin altın vergi ödenmek zorunda kalınmıştı.

İşte Tacüddevle Alp Arslan, *Haleb Selçuklu devletinin* yönetimini, içte ve dışta böyle ciddi tehlikelerle başbaşa bulunduğu bir zamanda eline aldı. Bu sırada devlet işlerini, atabeği olması dolayısıyla Baba adıyla anılan ve babası Rıdvan'ın hâdimlerinden olan Lülü adlı bir emîr yönetiyordu. Vezirlik makamında, Rıdvan'ın değerli devlet adamlarından Ebulfazl, ordu kumandanlığında Gümüştekin ve *Haleb* yerli muhafız kuvvetleri *(Ahdas)* kumandanlık görevinde ise *Haleb* reisi Sâid bulunuyorlardı. Ebû Tahir de Rıdvan zamanından beri *Suriye Batınîlerinin* reisi olarak *Haleb*'de oturmakta idi. Böylece *Haleb Selçuklu Devletinin* yönetici kadrosu, Rıdvan devrindeki kadrosunu korumuş oluyordu.

Alp Arslan, tahta geçer geçmez ilk icraat olarak, vaktiyle babasının koydurduğu birtakım vergileri kaldırdı, daha sonra da bir câriyeden olan kardeşi Mubarekşah ile öz kardeşi Melikşah'ı öldürttü. Mevcut kaynaklarda onun, iki kardeşini öldürme sebepleri belirtilmemişse de Alp Arslan'ın, biraz tecrübesiz bir genç olması dolayısıyla, bütün devlet işlerini, bizzat kendi elinde tutabilme amacıyla, atabeği Lülü'nün kışkırtmasıyla kardeşlerini öldürtmüş olduğu düşünülebilir. İlgili kaynaklar, vaktiyle babası Rıdvan'ın, *Haleb* meliki olur olmaz, Ebû Talib ve Behramşah adlı iki kardeşini öldürdüğünü ifade ile, her iki olayda, ilginç bir benzerliğin bulunduğuna dikkat çekmişlerdir.

Batmîlerle mücadele

Babası melik Rıdvan'ın kendilerine karşı gösterdiği hoşgörü ve ılımlı davranış sonucunda, devlet yönetimine sızmayı başaran ve dolayısıyla etkili bir duruma gelmiş olan *Bâtınîler*, genç ve tecrübesiz Alp Arslan zamanında, yönetimde etkinliklerini daha da arttırdılar ve kalabalık halk kitlelerini çeşitli yöntemlerle yandaşları durumuna soktular. Devlet yöneticileri ve *Haleb* ilcrigelenleri, aşırı bir hale gelen bu *Bâtınî* baskısından ciddî olarak endişe duymakta idiler. Öte yandan Rıdvan devrinden beri *Haleb*'deki *Bâtınî* faaliyetlerini yakından

izlemekte olan ve zaman zaman duruma uyarı niteliğinde müdahalelerde bulunan *Büyük Selçuklu* impəratoru sultan Muhammed Tapar, bu kez, genç melik Alp Arslan'a bir mektup göndererek "Baban, *Bâtınîler* konusunda bana muhalefette bulunuyordu, fakat şimdi senden, benim evlâdım olarak, onları yok etmeni istiyorum" demek suretiyle *Bâtınîlerle* mücadele edip onları tamamıyla bertaraf etmesini bildirdi. Bu sırada, başta *Haleb* reisi Sâid olmak üzere, kent ilerigelenleri de melik Alp Arslan'a "*Bâtınîleri* bertaraf etmesi" konusunda sürekli uyarı ve tavsiyelerde bulunmakta idiler ve "Bu hususta kendisine yardımda bulunacaklarını" da bildirdiler. Bu uyarı ve tavsiyeler üzerine genç melik, derhal harekete geçti; başta *Bâtınî* reisi Ebû Tahir olmak üzere, *Haleb*'de bulunan öteki *Bâtınî* ilerigelenlerini birer birer yakalatıp derhal boyunlarını vurdurttu. Ayrıca 200 kadar *Bâtınîyi* yakalatıp mal ve paralarına el koydurduktan sonra bir kısmını hapse attırdı ve bir kısmını da öldürttü. Kurtulabilenler *Haleb*'den çıkarak *Suriye*'nin çeşitli kentlerine yerleştiler, hattâ bazıları da *Haçlılara* sığındılar. Bu arada *Bâtınî* yanlısı Demleçoğlu Hüsamüddin, *Haleb*'den bir fırsatını bulup kaçarak *Rakka*'ya gitti. Böylece melik Alp Arslan, babası Rıdvan'ın yapmaya cesaret edemediği *Bâtınîleri* bertaraf etme hareketini büyük bir başarı ile sona erdirdi. Gerçekten *Suriye*'de, özellikle *Haleb*'de yerleşerek çeşitli yöntemlerle yandaş sağlamayı büyük bir başarı ile yürüten ve bu sebeple gittikçe çoğalan *Bâtınîleri* bertaraf etme girişimi, genç melik için övülmeye değer bir hareket olarak tarihe geçmiştir.

Tuğtekin ile işbirliği

Melik Alp Arslan, devlet ve *Haleb* ilerigelenlerinin destek ve yardımlarıyla *Bâtınîlere* kesin bir darbe vurarak onları bertaraf etmek suretiyle, devletin hayatî önem taşıyan bu iç sorununu cesaretle çözmeyi başarmıştı. Bununla birlikte *Haçlılarla* etkin bir mücadelede bulunabilmek için, devletin içişlerinde daha sağlam bir

yönetim düzenine ihtiyaç duyulmakta idi. Mevcut yönetici kadrosu ise bu düzenlemeyi yapabilecek bir durumda görünmüyordu ve ayrıca, yöneticiler arasında da bir çekişme ve mücadelenin varlığı görülmekte idi. Bunun bir sonucu olarak Alp Arslan'ın bazı yakın devlet erkânı, "*Dımaşk* emîri atabek Tuğtekin'e başvurarak onun yardımını sağlamasını" kendisine tavsiye ettiler. Bunun üzerine genç melik, Tuğtekin'e bir mektup göndererek "*Haleb*'e gelip devlet işlerini ve orduyu iyi bir düzene sokmasını" bildirdi. Onun bu çağrısını olumlu bulan Tuğtekin, Alp Arslan'ın genç yaşta, tecrübesiz ve bu sebeple küffârın ondan çekinmemesi ve dolayısıyla *Haleb*'in herhangibir tehlikeye düşebileceği sebepleriyle, onun davetini kabulde hiç bir sakınca görmedi. Bununla birlikte o, vaktiyle babası Rıdvan'ın çağrısına uyarak *Haleb*'e gidip onunla anlaşmazlığa düştüğünü gözönüne almış olması dolayısıyla, bu kez, derhal *Haleb*'e gitmeyerek durumu görüşmek üzere, Alp Arslan'ı *Dımaşk*'a davet etti; ayrıca o, melik olarak ona tâbilik ve bağlılığını göstermek amacıyla, *Dımaşk*'ta *Selçuklu* devleti sultanı Muhammed Tapar'ın adından sonra, onun adını hutbelerde okutup, adına para bastırdı (Şubat 1114). Tuğtekin'in çağrısı ve kendisine tâbiyetini bildirmesi üzerine melik Alp Arslan, kendisine yakın devlet adamlarıyla birlikte görüşmelerde bulunup kararlar almak için *Dımaşk*'a hareket etti. Alp Arslan ve beraberindekileri *Dımaşk*'ın iki konak önünde karşılayan Tuğtekin, onu *Dımaşk* kalesine çıkartarak vaktiyle amcası melik Dukak'ın oturduğu meliklik tahtına oturttu; emîrlik ilerigelenleri de kendisine, ayakta tazimde bulundular. Melike, altın bir kap, değerli taşlarla işlenmiş bir kuş, bazı değerli eşya ve birkaç at armağan olarak takdim edildı, ayrıca beraberindeki heyete de değerli armağanlar verildi, sonderecede izzet ve ikramda bulunularak en iyi bir şekilde ağırlandı. Melik Alp Arslan ve beraberindekiler, *Dımaşk*'ta müza-

kerelerde bulunup bir süre kaldıktan sonra *Haleb*'e geri döndüler. Anlaşma uyarınca, devlet işlerini düzenleyip yoluna koymak üzere, atabek Tuğtekin de, beraberinde kalabalık bir askerî birlik olduğu halde, Alp Arslan ile birlikte Mart 1114 tarihinde *Haleb*'e geldi. Fakat çok geçmeden, Tuğtekin'in önderliğinde *Haleb* yönetiminde tasarlanan düzenlemeye henüz başlanılmadan, melik Alp Arslan'ın yüksek düzeydeki devlet yöneticilerini tutuklama, veya öldürtmeye başlaması, anlaşılması güç bir durum yarattı. Zira onun atabeği durumunda bulunan ve devlet yönetimini tamamen kendi tekelinde tutmaya çalışan Lülü, Tuğtekin'in yapacağı yeni düzenleme sonucunda, bertaraf edilme endişesiyle, genç ve tecrübesiz melik üzerinde, kuvvetle etkili olarak onu, mevcut yöneticilere karşı harekete geçirtti. Bunun sonucu olarak Alp Arslan, Lülü ve yakınlarının geniş çapta yardım ve destekleriyle konuğu Tuğtekin'e haber vermeden, önce *Haleb* ordu kumandanı Gümüştekin ve öteki ordu ilerigelenlerini tutuklattı, daha sonra da yetenekli ve işbilir veziri Ebulfazl ile babası Rıdvan'ın gözde emîrlerinden *Haleb* reisi Sâid'i yakalatıp hapse attırdı. Daha sonra *Haleb*'den uzaklaştırılan Sâid'in yerine *Haleb Reisliğine*, İbrahim Furatî atandı. Bu arada Alp Arslan, babasının hâdimi Altuntaş, hâciplerden Alptekin ve daha birçok değerli emîrleri öldürtmekten çekinmedi. Melik Alp Arslan'ın kendisinden habersiz olarak giriştiği bu kanlı hareketleri doğru bulmayan ve bu sebeple sonderecede canı sıkılan Tuğtekin, Lülü ve yakınlarının tam anlamıyla hâkim olduğu *Haleb* yönetiminde tasarlanan düzenlemelere girişme imkânı bulamadı. Kendisini, *Dımaşk*'a kadar gelerek *Haleb* yönetimini düzenlemesi için davet eden ve fakat *Haleb*'de tam uygulama safhasına gelindiği sırada, atabeği Lülü'nün etkisiyle bundan vazgeçen Alp Arslan'ın ilgisiz tutumu ve hattâ kendisiyle görüşmekten bile kaçınması sonucunda Tuğtekin, *Haleb*'e geliş se-

bebi tamamen ortadan kalktığından, beraberindeki askerî birlikle derhal kentten ayrılarak *Dımaşk*'a döndü. Torununun kendisine karşı girişebileceği herhangibir kötü hareketten korkup çekinmesi dolayısıyla Rıdvan'ın annesi de Tuğtekin ile birlikte *Haleb*'den ayrılıp *Dımaşk*'a gitti.

Öldürülmesi

Atabek Tuğtekin'in *Haleb*'den ayrılmasından sonra emîr Lülü, *Haleb* yönetiminin biricik ve rakipsiz hâkimi oldu. Bunun sonucu olarak o, melik Alp Arslan'a hiç danışmaksızın yönetimde tahakküme başladı; birçok kimselerin mal ve paralarına elkoyduktan başka, Ebulfazl'ı bu kez, yeniden görevine iade etti. Artık devlet yönetimiyle hiç ilgilenmeyen Alp Arslan, eğlence, zevk ve sefa ile günlerini geçirmekte, birtakım taşkınlıklar yapmakta idi. Hattâ bir keresinde o, birçok emîr ve komutanları *Haleb* kalesindeki bir yeraltı odasında toplayarak onlara "Burada, hepinizin boynunu birisi vuracak olursa buna ne dersiniz" demiş, korku ve heyecana kapılan emîr ve kumandanlar "Ey Efendimiz, biz senin köleleriniz ve senin buyruğunun altındayız" demişler ve sonunda, işi biraz şakaya dönüştürerek yeraltı odasından çıkmayı başarmışlardır. Bununla birlikte devletin ilerigelen bu mülkî ve askerî yöneticileri, Alp Arslan'ın bu garip davranışlarından ciddî şekilde endişeye kapıldılar. Öte yandan devletin tek hâkimi durumunda bulunan ve melikin, kendisine karşı da herhangibir olumsuz hareketinden endişelenen atabek Lülü, bunu fırsat bilerek Alp Arslan'ı ortadan kaldırmayı planladı. Başta emîr Karaca olmak üzere, birçok ilerigelen emîr ve kumandanın destek ve yardımını sağladıktan sonra Eylül 1114 tarihinde, kaledeki odasında bulunduğu bir sırada, melik Alp Arslan'ı öldürtmeyi başardı.

Bir yıla yakın bir süre *Haleb Selçuklu Devleti* tahtında kalan melik Alp Arslan, çok genç, tecrübesiz ve

heyecanlı bir mizaca sahip olması dolayısıyla, yönetimde bir varlık gösteremedi; ancak, başta atabek Lülü olmak üzere, öteki bazı devlet ilerigelenlerinin etki, telkin, destek ve yardımlarıyla *Bâtınîlerin Haleb*'deki faaliyetlerine son vermeyi başardı. Bununla birlikte o, *Haçlı* tehlikesine karşı önlem alma hususunda başarılı bir girişimde bulunamadı. Ancak yönetimde âdeta diktatörlüğünü ilân eden atabek Lülü'nün yetki çıkarı uğruna giriştiği kışkırtmalar sonucunda devletin birçok değerli mülkî ve askerî erkânını, ya işten el çektirmiş, veya öldürtmekten çekinmemiştir. Böylece Alp Arslan'ın bir yıllık hükümdarlığı tamamen Lülü'nün kanlı tahakkümü altında geçmiş oldu.

BÖLÜM
IX.
SULTANŞAH DEVRİ

Lülü'nün dikta yönetimi

Haleb yönetimini kendi tekelinde toplayan atabek Lülü, melik Alp Arslan'ı öldürtmek suretiyle ortadan kaldırdıktan sonra, daha henüz altı yaşında bir çocuk olan kardeşi Sultanşah'ı *Haleb Selçuklu* tahtına geçirdi. Sultanşah'ın bir tür nâibi sıfatıyla kent kalesine de yerleşen Lülü, yakın arkadaşı Yaruktaş'ı ordu kumandanlığına getirdi; böylece devletin tek hâkimi durumuna gelmiş oldu. Lülü, ilk icraat olarak Ebulfazl'ın mal ve paralarına elkoyduktan sonra görevinden alarak, yerine Eburreca'yı atadı ise de kısa bir süre sonra bütün mal varlığına elkoyarak onu da azletti, eski vezir Ebulfazl'ı yeniden vezaret makamına getirdi. Daha sonra Lülü ve ordu kumandanları, hâla *Haleb* için ciddiyetini korumakta olan *Haçlı* tehlikesine karşı, atabek Tuğtekin ve öteki bölgesel *Müslüman* emîrlere mektuplar göndererek onları yardıma çağırdılar. Fakat daha önce, melik Alp Arslan devrinde, devletin iç ve dış işlerini düzenleyip önlemler alması için kendisine başvurulup *Haleb*'e davet edilen, fakat tavsiye ve görüşleri alınmayan Tuğtekin, güvenememesi dolayısıyla, *Haleb*'in bu çağırısına hiçbir cevap vermediği gibi, başvurulan öteki emîrler de buna ilgisiz kaldılar. Böylece *Haleb* tarihçisi İbnüladîm'in belirttiği gibi, "Ne gariptir ki, *Haleb* gibi, *Kuzey - Suriye*'nin en önemli ve merkezî durumunda bulunan kentine hiçbir *Müslüman* emîr sahip çıkmıyor ve *Haçlı* tehlikesi de sürüp gidiyordu". Öte yandan *Haleb*'deki ekonomik durum da iyi değildi. *Haleb* topraklarının büyük bir bölümünde *Haçlı* istilâsı

ve işgaline uğraması sebebiyle, çok az ekim yapılabiliyor, hazinede para kalmadığı için ordu ve memleket ihtiyaçları karşılanamıyordu. Buna bir önlem almak amacıyla Lülü, kadı Ebû Gânim Muhammed'in yönetiminde, *Haleb* bölgesinde pek çok köy sattırdı ve elde edilen paraların kale, ordu ve memleket ihtiyaçlarına sarf işini bizzat kendisi yürüttü. Bu sıralarda, 29 Kasım 1114 gecesi, *Kuzey - Suriye*'de, *Haleb*'i de etkisine alan şiddetli bir deprem oldu. *Haleb*'de bir kısım kale duvarları ile *Antakya Kapısı* burcunu yıkan bu deprem, birçok insanın ölümüne sebep oldu. Aynı şekilde *Haleb*'e bağlı *Azaz* ilçesinin kalesi de harap oldu. Böylece, esasen gerek *Haçlı* tehlikesi, gerekse iç yönetimin zalim baskısı ile en kötü ve mutsuz günlerini yaşayan *Haleb ili* halkı, deprem dolayısıyla da yeni ve daha güç yaşam şartlarıyla başbaşa kalma durumuna düşmüş oldu.

Selçuklu sultanına başvuru ve sonraki olaylar

Haleb Selçuklu Devleti'nin içte ve dışta çok hayatî tehlikelerle başbaşa kalması, yönetimi tamamen elinde tutan atabek Lülü'yü ciddî endişelere düşürdü. Daha önce, önlem ve çare aramak amacıyla başvurduğu Tuğtekin ve öteki komşu *Müslüman* emîrlerden herhangibir olumlu sonuç alamamıştı. *Haleb*'i içinde bulunduğu bu güç durumdan kurtarmak ümidiyle bu kez o, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu* sultanı Muhammed Tapar'a bir mektupla başvurarak "Rıdvan ve oğlu Alp Arslan'ın bıraktıkları hazinelerle birlikte *Haleb*'i kendisine teslim edeceğini ve bu sebeple asker gönderilmesini" bildirdi. İmparatorluğun vasallarından *Mardin* emîri Artukoğlu İlgazi ile *Dımaşk* emîri Tuğtekin'in isyan halinde bulunduklarını ve ayrıca *Haçlılarla* da ittifak yaptıklarını haber alan sultan Muhammed Tapar, her iki vasal emîrin cezalandırılmalarına karar vermişti. Bu amaçla o, *Hemedan* emîri Porsuk'u, Çavuş Bey ve Gündoğdu ile birlikte *Musul* ve *Elcezire* kuvvetlerinin de katılacağı büyük bir orduya başkumandan atayarak ona "Önce, isyan halinde bulunan İlgazi ve Tuğtekin'e

karşı savaşması, onları yola getirdikten sonra da *Haçlılara* karşı mücadeleye girişmesi" buyruğunu verdi. Derhal harekete geçen Porsuk'un kumandasındaki kalabalık *Selçuklu* ordusu, *Fırat* ırmağını geçerek (Mayıs/Haziran 1115) *Haleb* yönüne hareket etti. Ordunun *Haleb*'e yaklaşmakta olduğu sıralarda emîr Porsuk, Lülü ve Yaruktaş'a sultanın mektubunu göndererek "*Haleb*'in derhal kendisine teslimini" istedi. Fakat yönetimi elinden bırakmak niyetinde olmayan Lülü, daha önce, kentin ve hazinesinin teslimi konusunda sultana verdiği sözden dönerek Porsuk'a hiçbir cevap göndermedikten başka, imparatorluğa isyan halinde bulunan İlgazi ve Tuğtekin'e elçiler göndererek "*Haleb*'i kendilerine teslim edeceğini, bu sebeple süratle *Haleb*'e gelmelerini" bildirdi. Lülü'nün önerisini bu kez içtenlikle yapıldığı kanısına varan Tuğtekin, müttefiki İlgazi ile birlikte derhal *Haleb*'e gelerek *Selçuklu* ordusuna karşı savunma hazırlıklarına girişti. Öte yandan *Selçuklu* ordusu, *Bâlis*'e erişince emîr Porsuk, *Haleb*'in adları geçen iki emîr tarafından işgal edildiği ve kendisiyle savaşa hazır duruma geldiklerini haber aldı; bunun üzerine şehre girmekten vazgeçip yolunu değiştirerek *Dımaşk*'a bağlı olan *Hama*'ya yürüyüp kuşattı ve çok geçmeden de işgal etti. Porsuk, sultanın buyruğu üzerine, burasını *Humus* emîri Hayır Han'a verdi. Öte yandan Tuğtekin, İlgazi ve *Haleb* kumandanı Yaruktaş, müttefikleri olan *Antakya* prensi Roger'in yanına giderek ondan "*Dımaşk* ve *Hama*'yı, sultanın ordusuna karşı savunabilmeleri için kendilerine askerî yardımda bulunmasını" istediler. Bunun üzerine, Porsuk'a karşı girişilecek savaş için *Kudüs* kralı Baudouin ile *Trablusşam* prensi Pons ve öteki *Haçlı* kumandanları, Roger ve müttefiklerine yardım amacıyla, *Antakya*'ya geldiler. Kış mevsiminin yaklaşmakta olması dolayısıyla *Selçuklu* ordusunun harekâtını sürdürmeyip geri çekileceği ihtimalini düşünen müttefikler, saldırıya geçmeyi uygun bul-

mayıp *Efamiye* kalesi önlerinde karargâh kurdular (1115 başları). Müttefik ordusu ile, *Şeyzer*'de konaklayan *Selçuklu* ordusu, birbirlerine karşı saldırıya cesaret edemeyerek iki aya yakın bir süre, cephe almış bir durumda, birbirlerini kolladılar. Eylül ortalarına doğru, her iki taraf çekilip memleketlerine gittiler. Bu arada Yaruktaş da kuvvetleriyle birlikte *Haleb*'e geldi, fakat bilinmeyen bir sebeple Lülü tarafından tutuklanıp hapse atıldı.

Bu sıralarda *Selçuklu* ordusu, *Haçlıların* elinde bulunan *Kefertab*'a yürüyüp fethettikten sonra yine *Haçlıların* elindeki *Efamiye*'yi kuşattı ise de sağlam surlara sahip olan bu kaleyi alamadı; güneye inip *Haçlı* işgaline uğrayan *Maarretünnûman* üzerine yürüdü. *Selçuklu* kuvvetlerinin gelmesi dolayısıyla bu bölge halkı, büyük sevinç gösterileri yaparak birçok yerleri yağma ettiler. Bu arada yönetimi Yaruktaş'a ait olan *Buzâa*, *Selçuklu* kumandanlarından Çavuş Bey tarafından elegeçirildi. Öte yandan *Selçuklu* ordusu, fetih girişiminde bulunmaksızın *Maarretünnûman*'dan ayrılarak başlarında Porsuk ve *Rahbe* emîri Candar olduğu halde, *Haleb*'e yöneldi. Fakat *Haleb* yönetimini elinde tutan Lülü, *Selçuklu* ordusunun bütün hareketlerini dikkatle izliyor ve bundan, müttefiki *Antakya* prensi Roger'i haberdar ediyordu. *Selçuklu* ordusunun savunmasız olarak önden gönderilen bütün ağırlıkları, *Haleb*'in güney-batı yörelerinde, *Selçuklu* ordusunun hareketini saat saat izleyip bilgi alan *Antakya* prensi Roger tarafından baskına uğratılıp tamamen elegeçirildi ve bunları getiren askerlerin hemen hepsi kılıçtan geçirildi. Geriden bölük bölük gelen *Selçuklu* kuvvetlerinden bir kısmının da Roger tarafından tuzağa düşürülüp yok edilmesi üzerine, *Selçuklu* ordusu *İran*'a döndü. Böylece *Haleb* ve çevresini *Haçlı* tehlikesinden kurtarmak amacıyla, *Selçuklu* sultanı Muhammed Tapar'a başvuran Lülü, *Haleb* hâkimiyetinin elinden çıkacağı düşüncesiyle, imparatorluğa isyan halinde olan Tuğtekin ve İlgazi

ile birlikte sultana karşı *Haçlılarla* ittifak yapmak suretiyle, *Haleb*'i elinde tutmayı başarmış oldu.

Selçuklu ordusunun *Haleb* yörelerinden ayrılmasından sonra Lülü, bir süreden beri hapiste tuttuğu *Haleb* ordu kumandanı Yaruktaş'ı bağışlayarak hapisten çıkardı ve ona, eskiden sahip olduğu *Buzâa* vesair yerlerin yönetimlerini geri verdi. Bununla birlikte Yaruktaş, *Haleb*'de Lülü'nün maiyetinde kendini güvence altında hissetmeyip *Dımaşk*'a Tuğtekin'in yanına giderek onun hizmetine girmek zorunluluğunu duydu. Onun gelişinden çok memnun olan Tuğtekin, kendisine *Haçlılardan* aldığı *Humus*'a bağlı *Rafeniyye*'yi verdi.

Lülü'nün sonu

Gerek melik Alp Arslan, gerekse onu öldürttükten sonra yerine geçirdiği çocuk yaştaki Sultanşah zamanlarında, *Haleb*'de yönetime tam anlamıyla hâkim olan hâdim Lülü, iki yıla yakın bir süre içinde, devletin tam bir çıkmaza giren iç ve dış sorunlarını çözmede hemen hiç başarı gösteremedi, hattâ *Haleb* iktidarı uğruna, tâbi olduğu *Büyük Selçuklu İmparatorluğu*'na karşı *Haçlılarla* oluşturulan ittifaka dahi girmekten geri kalmadı. Böylece kuşku ve korkusu sebebiyle *Haleb* yönetiminde kalmak istemediği anlaşılan Lülü, dikta yönetimi sırasında sağladığı mal, hazine ve bir miktar askerle birlikte, azledilen veya izlenmekten kaçan birçok emîr ve devlet adamlarının sığınak yeri haline gelen *Câber* kalesine gitmek amacıyla, *Haleb*'den ayrıldı (1116). *Haleb*'in doğu yönünde bulunan *Nâdir* kalesine gelince beraberinde bulunan emîr Sungur, askerlere "Melik Alp Arslan'ı öldürüp hazinesini alarak kaçmakta olan Lülü'yü böyle serbest mi bırakıyorsunuz?" demiş ve daha sonra Türkçe olarak "Tavşan, tavşan" diyerek onu avlamalarını bildirmiştir. Bunun üzerine askerler, önce gerçekten Lülü'nün avlanmakta olduğunu sandılarsa da çok geçmeden attıkları oklarla onu hemen orada öldürdüler. Lülü'nün öldürülmesinden sonra askerler, onun hazinesini *Haleb*'den gelen bir devlet temsilcisine

teslim ettiler. Böylece Lülü'nün *Haleb* yönetimindeki tahakküm ve dikta rejimi sona ermiş oldu.

Yaruktaş'ın yönetimi elegeçirmesi ve icraatı

Haleb Selçuklu meliki Sultanşah'ın diktatör naibi durumunda bulunan atabek Lülü'nün ölümünden sonra *Haleb* yönetiminde uzun süreden beri görülen buhran daha da arttı. Lülü'nün *Haleb*'den kaçması üzerine kale, Rıdvan'ın kızı Sultanşah'ın ablası Âmine Hatun'un yönetimi altına geçmişti. Fakat ancak iki gün sonra, daha önce, Tuğtekin'in hizmetine girdiğini gördüğümüz ve *Haleb* olaylarını yakından izleyen eski *Haleb* ordu kumandanı Yaruktaş, büyük bir ihtimalle Tuğtekin'in tavsiyesi üzerine, *Dımaşk*'tan süratle gelerek *Haleb* yönetimini, bir naib sıfatıyla eline almayı başardı. Başka bir rivayete göre ise, kendisine, sultan Muhammed Tapar tarafından *Rahbe* ve *Haleb* yönetimi verilen ve şehri daha kolay elegeçirmek amacıyla, *Rahbe*'ye yerleşen Aksungur Porsukî, *Haleb*'den ayrılıp doğu yönüne kaçmakta olan Lülü'yü, birkaç adam göndererek hile ile öldürtmeyi başardı. Bunun üzerine Aksungur, *Rahbe*'den ayrılıp *Haleb* yönüne hareket etti. Öte yandan Lülü'nün beraberinde bulunduğu anlaşılan bazı emîrler, kuvvetleriyle birlikte harekete geçerek *Haleb* yönetimini ellerine geçirmek için süratle *Haleb*'e yöneldilerse de Rıdvan'ın hâdimlerinden Yaruktaş, onlardan daha çabuk davranarak *Haleb*'e gelip Âmine Hatun'dan yönetimi teslim aldı. Öte yandan *Haleb*'i teslim almak üzere *Bâlis*'e erişen Aksungur (Mayıs 1117), Yaruktaş'a ve *Haleb* halkına elçiler göndererek "Kentin kendisine teslimini" istedi ise de cevap alamadı. Böylece *Haleb*'e hâkim olamayan Aksungur, *Bâlis*'ten *Humus*'a daha sonra da Tuğtekin'in yanına *Dımaşk*'a gitti. Tuğtekin, onu sonderecede iyi bir şekilde ağırladı ve "*Haleb*'i elegeçirmesi için kendisine yardımda bulunacağına" da söz verdi. Böylece Sultanşah'ın *Haleb* yönetiminin başına geçmeyi başaran Yaruktaş, ilk iş olarak, kendisi için de herhangibir harekete girişmelerini önlemek

amacıyla, hâdim Lülü'yü öldüren bir kısım *Haleb* askerini yakalatıp etkisiz hale getirdi; ancak bunlardan bazıları, *Haleb*'den kaçarak Aksungur'un hizmetine girdiler.

Haleb hâkimiyetini kaybetmemek, yani Aksungur'un herhangibir hareketine engel olmak amacıyla Yaruktaş, daha önce, Lülü'nün müttefiki olmuş bulunan *Mardin Artuklu* emîri İlgazi ve *Antakya Haçlı* prensi Roger'e birer mektup göndererek onları kendisine yardıma çağırdı. Bu çağrı üzerine, derhal kuvvetleriyle birlikte *Haleb* yörelerine gelen Roger, Yaruktaş ile yaptığı anlaşma gereğince, *Mekke*'ye giden hacıların para ödeyerek faydalandıkları *Haleb - Selimiye - Dımaşk* yolu üzerindeki *Kubbe* kalesi ile bir miktar para aldı. Böylece Yaruktaş'ın, *Haleb*'deki iktidarını koruma uğruna Roger'le yaptığı bu antlaşma sonunda, *Haleb Selçuklu* yönetiminin zaten bozuk olan siyasî ve ekonomik durumu büsbütün buhranlar içine düşmüş oldu. Daha henüz yönetime atanmasından bir ay geçmeyen Yaruktaş, yönetime tam anlamıyla hâkim olmak amacıyla, daha önce Lülü'nün yaptığı gibi, kent kalesine çıkarak oradaki kumandanları bertaraf edip, kaleyi elegeçirme girişimlerinde bulundu. Fakat henüz uygulama safhasına geçmeden onun bu girişimini haber alan kumandanlar, başta Âmine Hatun olmak üzere, Sultanşah'ın ablalarının buyruğu ile onu yakalatıp görevine son verdikten sonra *Haleb*'den uzaklaştırdılar. Çok geçmeden Yaruktaş'ın yerine, *Haleb* ordu kumandanı Ebulmeali Muhsin atandı, kale kumandanlığına da Rıdvan'ın hâdimlerinden birisi getirildi.

Devletin yıkılışı

Bundan önceki kısımlarda görüldüğü üzere, *Haleb Selçuklu* tahtında bulunan Sultanşah'ın küçük yaşta bir çocuk olması dolayısıyla, bir tür nâiblik yetkileriyle yönetimi ellerinde tutan devlet adamlarının tahakküme varan yönetimleri ve sık sık artırılan vergilerin halk üze-

rinde yarattığı ağır durum yanında, *Haçlıların* sürekli saldırı ve baskıları sonucunda, onlarla yapılan ve şartları, maddî ve manevî yönden oldukça ağır olan antlaşmaların dayanılmaz yükleri, devletin otoritesini ve ekonomik durumunu ciddî bir şekilde sarsmakta idi; öyleki *Haleb*, bir saldırı sonucunda *Haçlıların* eline geçebilecek bir hale gelmiş bulunuyordu. Böylece *Haleb* için durumun ağırlığını ve korkunçluğunu düşünen yöneticiler, *Selçuklu* sultanı ve öteki *Müslüman* hükümdarlardan yardım ümitlerini keserek derin bir ye's içine düşmüşlerdi. Bütün bu sebeplerle onlar, kent ilerigelenleri ve kumandanlarından oluşan bir heyeti, çok sayıda *Türkmen* kuvvetine sahip olan ve uzun bir süre sultan Muhammed Tapar adına, *Bağdad* askerî valiliği görevini başarı ile yürütmesi dolayısıyla, yönetim işlerinde beceri kazanan *Mardin Artuklu* emîri İlgazi'ye göndererek "*Haleb*'e gelip yönetimi ele almasını ve *Haçlılarla* mücadele etmesini" bildirdiler. *Mardin*'e gelen *Haleb* heyetinin önerilerini kabul eden İlgazi, beraberinde oğlu Temürtaş ve bazı yakın adamları olduğu halde, az sayıda bir kuvvetle *Haleb*'e geldiyse de bu kez, yöneticiler arasında, kendisinin içeri alınıp alınmaması konusunda anlaşmazlık çıktı. Bunun üzerine İlgazi, derhal *Haleb*'den ayrıldı; fakat onun şehre girmesine karşı koyanların ikna edilmesi sonucunda, bir kısım kumandanlar, süratle İlgazi'ye yetişerek ondan özür dileyip, geri dönmesini bildirdiler. Bunun üzerine İlgazi, onlarla birlikte *Haleb*'e geldi; doğruca kaleye çıkıp teslim aldıktan sonra buradaki askerleri ve yöneticileri çıkartarak kendi asker ve adamlarını yerleştirdi. Böylece mülkî ve askerî yönetimi eline alan İlgazi, kalede meliklik sarayında oturan Sultanşah ve aile bireylerini buradan çıkararak başka bir eve nakledip onları âdeta göz hapsine aldı. Böylece *Suriye* ve *Filistin Selçuklu Devleti*'nin *Haleb Kolu* fiilen sona ermiş oldu (1117/18). Daha sonra İlgazi, Sultanşah adına devlet işlerini yürüten Ebulmeali'yi azlettikten

başka, bunların hizmetinde bulunan öteki bütün yöneticileri de tutuklattı. Fakat öte yandan *Haleb*'deki ekonomik durum henüz düzelmemişti; halkın kendilerine yüklenen ağır vergileri ödeyememeleri sonucunda, vergiler toplanamıyor, güçlükle tahsil edilenler ise İlgazi ve askerlerinin ihtiyaçlarını bile karşılayacak bir düzeyde bulunmuyordu. *Haleb Selçuklu Devleti*'ne böylece fiilen son veren İlgazi, yönetimi eline aldığı zaman melik Rıdvan'ın bıraktığı devlete ait hazine ve paraların, sonradan yönetime hâkim olan nâib niteliğindeki hâdim ve yandaşları tarafından tamamen bitirilmiş olduğunu ve yiyecek depolarının da bomboş bulunduğunu gördü. İlk önlem olarak İlgazi, bu hâdim ve yandaşlarından birçoğunu yakalatıp gasp ettikleri devlete ait mal ve paraları ellerinden alarak meliklik hazinesine iade etti.

Sultanşah'ın sonu

Yukarıda görüldüğü üzere, İlgazi tarafından bütün ailesiyle birlikte hükümdarlık sarayından alınarak başka bir evde ikamete mecbur edilen Sultanşah ve ailesi, babası İlgazi'ye karşı isyan ederek bir ara *Haleb*'de yönetimi elegeçiren Süleyman tarafından *Haleb*'den uzaklaştırıldı. Bunun üzerine onlar, *Câber* kalesine gidip emîr Mâlik'in yanında oturmak zorunda kaldılar. Fakat çok geçmeden İlgazi, *Haleb*'e gelerek isyanı bastırdıktan sonra *Câber* kalesine sığınıp yerleşen Sultanşah ve ailesini yeniden *Haleb*'e getirtti. İlgazi'nin ölümü (19 Kasım 1122) üzerine, nâibi durumunda bulunan yeğeni Süleyman, *Haleb*'e hâkim olmakta güçlük çekmedi. Fakat İlgazi'nin ölümünden istifade eden *Kudüs* kralı II. Baudouin, *Haleb* üzerine yeniden saldırılara başlıyarak *Buzâa* ve *Bîre* gibi iki önemli kaleyi elegeçirdi. Bu saldırıları durdurmak amacıyla Süleyman, kralla barış yaparak *Esârib* kalesini de terk etmek zorunda kaldı (Nisan 1123). Böylece *Haçlılar* tarafından yeniden ve ciddî bir şekilde kuşatılmış bir duruma gelen *Haleb*, İlgazi'nin öteki yeğeni ve *Haçlılara* büyük darbeler vuran Belek Gazi tarafından

elegeçirildi (Haziran 1123) ve böylece şehir, *Haçlı* istilâsına karşı daha kuvvetli bir hale gelmiş oldu. Belek, yönetimi elegeçirmek amacıyla, herhangibir harekete girişmesine meydan vermeden Sultanşah ve ailesini, *Haleb*'den çıkarıp *Harran*'a göndererek orada ikâmete mecbur etti. Belek'in *Menbic* kuşatması sırasında, kaleden atılan zehirli bir okla yaralanıp ölmesi üzerine, beraberinde bulunan *Mardin Artuklu* emîri İlgazioğlu Temürtaş (Demirtaş), Mayıs 1124'de *Haleb*'e gelerek şehri hâkimiyeti altına aldı. *Haleb* yönetiminde birtakım değişiklikler yapan Temürtaş, Belek tarafından *Harran*'a sürülen Sultanşah'ı buradan *Mardin*'e getirterek kalede bir odada hapsettirdi. Fakat çok geçmeden Sultanşah, kaleden iplere tutunarak kaçmayı başardı; önce *Dârâ*'ya, oradan da *Hasankeyf*'e *Artuklu* emîri Sökmenoğlu Davud'un yanına gitti. Burada da çok kalmayan Sultanşah, *Haleb*'e yeniden hâkim olmak amacıyla, *Suriye*'ye gelerek *Selçuklu* vasalı *Hille* emîri Dübeys ile birleşerek Temürtaş aleyhine bir ittifak yaptı. Öte yandan *Haleb* kalesinde tutsak bulunan ve fakat Temürtaş ile yaptığı bir antlaşma sonucunda salıverilen kral II. Baudouin, bu kez, Temürtaş aleyhine Dübeys ile bir ittifak yaptı. Dübeys krala "*Haleb* halkının *Arap* olması dolayısıyla, kentin kolayca elegeçirilebileceği" konusunda garanti verdi. Böylece Temürtaş'a karşı Dübeys, Sultanşah ve II. Baudouin'den oluşan bir ittifak meydana gelmiş oluyordu. *Haleb*'i kesinlikle ellerine geçirmeye karar veren müttefikler, "*Haleb* yönetiminin Sultanşah ile Dübeys'e bırakılması ve kentten elde edilecek mal ve paraların *Haçlılara* verilmesi" hususunda anlaşmaya vardılar. Çok geçmeden müttefikler, Temürtaş'ın *Haleb*'i savunma amacıyla hazırlıklarda bulunmak için *Mardin*'e gitmesinden istifade ile harekete geçmekte gecikmediler. Dübeys ve Joscelin, kendilerine katılan Sultanşah, *Bâlis* emîrî *Artuklu* Yağısıyan, *Devser* kalesi hâkimi İsa ve II.

Baudouin ile birlikte *Haleb*'i kuşatıp sıkıştırmaya başladılar. Şehir önlerinde *Müslüman* kuvvetlerin 100, *Haçlıların* da 200 olmak üzere 300 müttefik çadırı kuruldu ve bunların üzerlerinde kralın, Sultanşah'ın ve Dübeys'in bayrakları çekildi. Öte yandan Temürtaş, *Haleb*'i *Haçlı* saldırısına karşı güçlü bir savunma yapabilmek amacıyla, asker toplamak üzere, *Mardin*'e gitmişti. *Haleb*'de, kendisinin nâibi olarak, 500 atlı bir kuvvetle amcaoğlu Süleyman ve hâcib Ömer ile kadı Ebulfazl bulunuyorlardı. Kenti kuşatan kuvvetlerin giriştikleri zulüm ve çirkin hareketler ve özellikle ırktaşları Dübeys'in *Haçlılarla* birleşmiş olması gibi çirkin ve haince davranışı, *Halebliler* üzerinde derin bir nefret duygusu uyandırdı ve bunun bir tezahürü olarak onlar, zaman zaman surlar üzerine çıkarak kafiyeli olarak "Ey uğursuz, hâin Dübeys" diye bağırmaktan kendilerini alamadılar. Kuşatmanın uzun sürmesi sonucunda halk, büyük bir yiyecek sıkıntısına düştü. Her iki taraf arasında kuşatmanın kaldırılması konusunda elçiler gidip geldi ise de başarı sağlanamadı. Kuşatmanın getirdiği bu sıkışık ve güç durumdan bir an önce kurtulmak amacıyla, özel bir *Haleb* heyeti, gece karanlığından istifade ile gizlice *Haleb*'den çıkıp *Mardin*'e Temürtaş'a giderek ona, "*Haleb*'de çok sıkı ve dayanılmaz bir baskı altında tutulduklarını ve bu yüzden ciddi ve tehlikeli bir durumla karşı karşıya geldiklerini" bildirdiler. Temürtaş, heyete yardım vaadinde bulundu ise de bu sırada, *Haleb*'den gelen ve "Halkın ölü eti yiyecek derecede sıkıntıya düştüğü" ifadesini içeren mektubun bir tesadüf eseri olarak eline geçmesi üzerine, buna sonderecede kızdı ve "Şu sefillerin yaptığı işlere bakınız, işin bu derecede sarpasardığını gizleyip beni yardıma çağırıyorlar" diyerek onları şiddetle azarladı ve *Haleb*'e gitmekten vazgeçti, hattâ yardımcı kuvvet de göndermedi. Bunun üzerine gizlice *Mardin*'den kaçmayı başaran *Haleb* heyeti, *Musul*'a giderek ağır hasta bulunan

emîr Aksungur Porsukî'den "*Haleb'i* kurtarması için" ricada bulundular. Kısa bir süre sonra iyileşen Aksungur'un, kuvvetleriyle birlikte *Haleb*'e gelmesi üzerine, müttefik kuvvetler kuşatmayı bırakarak çekildiler.

BÖLÜM
X.

DIMAŞK SELÇUKLU DEVLETİ
MELİK DUKAK DEVRİ

Devletin kuruluşu

Suriye ve *Filistin Selçuklu* hükümdarı Tâcüddevle Tutuş, Süleymanşah'ın ölümüyle sonuçlanan savaşa girişmesi ve bir buhrana sebep olması dolayısıyla, kendisine kızgın bulunan kardeşi sultan Melikşah'ın gönlünü alıp yeniden teveccühünü kazanmak amacıyla, oğlu Ebû Nasr Şemsülmülûk Dukak'ı, ikinci kez hilafet başkenti *Bağdad*'ı ziyaret etmekte olan (1092 sonları) sultana göndermiş ve hattâ onun kızlarından birisiyle nişanlamıştı. Fakat bir süre sonra sultanın *Bağdad*'da ölümü üzerine Dukak, sultanın karısı Terken Hatun ve oğlu Mahmut ile birlikte imparatorluk başkenti *İsfahan*'a gitmişti. Daha sonra gizlice Terken Hatun'dan ayrılan genç Dukak, *Selçuklu* saltanatının kuvvetli adayı Berkyaruk'a gelerek onun hizmetine girdiyse de, saltanat sorununda, babasıyla hasım duruma düşmesi dolayısıyla, ondan da ayrılarak babasına katıldı ve *Rey* savaşında babasının yanında yer aldı. Fakat savaşta Tutuş'un yenilip öldürülmesi üzerine Dukak, babasının emîrlerinden Aytekin ve bir askerî birlikle savaş alanından sağsalim uzaklaşarak *Diyarbakır* üzerinden *Haleb*'e geldi. Bu sırada kardeşi Rıdvan, *Haleb*'de bir *Selçuklu Devleti* kurmuş bulunuyordu. Genç Dukak, Rıdvan'ın yanında ve koruması altında *Haleb*'de oturmaya başladı. Fakat çok geçmeden *Dımaşk*'ta kale ve kenti, babası Tutuş adına hâla elinde bulunduran hâdim Savtekin tarafından, gelip babasının yerine yönetimi ele almak üzere, davet edilmesi

sonucunda *Haleb*'den büyük bir gizlilik içinde ayrıldı ve gece gündüz yol almak suretiyle *Dımaşk*'a gitti. Kardeşinin bu anlamlı kaçışını haber almakta artık geç kalmış bulunan melik Rıdvan. onu yakalatmak amacıyla arkasından birkaç atlı gönderdiyse de Dukak'ı elegeçirmek mümkün olamadı. Öte yandan *Dımaşk*'a ulaşan Dukak, hâdim Savtekin tarafından karşılanarak bütün askerî birlik ve kumandanların onayı ile babasının yerine, *Dımaşk Selçuklu* tahtına oturdu. Emîr Savtekin, devletin bütün işlerini yönetme yetkisine tek başına sahip bulunmakta idi. Ayrıca *Dımaşk*'ta askerî vali olarak Sâlâr Bahtiyar ve yerli muhafız komutanı *(Ahdâs)* olarak da Eminüddevle bulunuyorlardı. Böylece Rıdvan tarafından kurulan *Haleb*'den başka *Dımaşk*'ta da yeni bir *Selçuklu Devleti* kurulmuş oldu. Böylece Tutuş'un hâkimi bulunduğu *Suriye* ve *Filistin Selçuklu Devleti*, onun ölümünden sonra, başkentleri *Haleb* ve *Dımaşk* olmak üzere, iki kol halinde devam etmekte idi. Bununla birlikte büyük evlad olarak melik Rıdvan, kardeşi Dukak'ın devletin eski başkentinde kurduğu devleti tanımayarak başta *Suriye* ve *Filistin* olmak üzere, babasının hâkim olduğu bütün memleketleri yalnız kendi yönetimi altında görme planlarını uygulamak için birçok kez askerî ve siyasî girişimlerde bulunmuş ise de hiç birisinde başarılı bir sonuca ulaşamamıştır.

Emîr Tuğtekin Dımaşk'ta

Melik Dukak'ın *Dımaşk*'ta tahta geçmesi ve burada bir *Selçuklu Devleti* kurmasından bir süre sonra Zahîrüddin Ebû Mansur Tuğtekin'in Dukak'ın hizmetine girdiğini görüyoruz. Emîr Tuğtekin, genç yaşlarında Tutuş'un hizmetine girerek yeteneği, doğruluğu, sadakati, iyi yöneticiliği, adaleti ve olumlu davranışları sayesinde, onun ilerigelen büyük emîrleri arasına girmeyi başarmış ve *İspehsâlâr* (ordu komutanı) unvanına sahip olmuştu. Hattâ o, Tutuş'un sonderecede güven ve takdirini kazanması dolayısıyla, onun yokluğu sırasında,

Dımaşk'ta naiblik görevini bile yürütmüştür. Onun her yönüyle değerli ve tecrübeli bir emîr olması sebebiyle Tutuş, onu 1093 yılında *Silvan (Meyyafârikin)* valiliğine atayarak oğlu Dukak'ın atabeği yapmıştı. Tutuş'un saltanat mücadelesinin son devresinde Berkyaruk ile yaptığı ve yenilip öldürülmesi ile sonuçlanan savaşta diğer bazı emîrlerle birlikte Tuğtekin de tutsak alınarak hapse atılmıştı. Fakat çok geçmeden o, emîr Abak, Yağısıyan ve öteki ilerigelen emîrlerle, daha önce Tutuş tarafından tutsak alınarak *Haleb* kalesinde hapse atılan emîr Gürboğa ve kardeşi Altuntaş'ın serbest bırakılmalarına karşılık, salıverilmeleri üzerine, *Suriye*'ye geldiler (Eylül 1095). Atabek Tuğtekin, doğal olarak *Haleb* meliki Rıdvan'ın hizmetine girmeyerek esasen atabeki bulunduğu ve *Dımaşk*'ta ayrı bir *Selçuklu Devleti* kuran Dukak'ın yanına gelip hizmetine girmeyi yeğledi. Tuğtekin, başta melik Dukak olmak üzere, *Dımaşk*'ta kent valisi Bahtiyar ve devletin ilerigelen askerî ve sivil erkânı tarafından sevgi ve saygıyla karşılandı. Atabek Tuğtekin'in tutsaklıktan kurtulup sağsalim gelişine sonderecede sevinen melik Dukak, devletin bütün işlerinin yönetiminin ona teslimde sakınca görmedi. Böylece, daha önce kendisine aynı görev verilen Savtekin de ikinci planda bırakılmış oldu. Bununla birlikte çok geçmeden Tutuş'un naibi sıfatıyla, *Dımaşk* ve kalesinin korunması görevini yürüten ve onun ölümünden sonra da Dukak'ın *Dımaşk Selçuklu* tahtına geçmesinde birinci derecede rol oynayan Savtekin'in herhangibir olumsuz harekete girişmesini önlemek amacıyla, bertaraf edilmesi planlandı. Melik Dukak, atabek Tuğtekin ve öteki ilerigelen askerî ve sivil erkânın birlikte verdikleri karar uyarınca Savtekin öldürülmek suretiyle bertaraf edildi. Böylece Tuğtekin, devletin bütün işlerinin yönetimini tekelinde topladı. Ayrıca, melik Rıdvan'ın atabeği Cenahüddevle Hüseyin'in Rıdvan'ın annesiyle evlendiği gibi,

melik Dukak'ın dul annesi Safvetülmülk Hatun ile de evlenerek iktidarını akrabalık yoluyla daha da kuvvetlendirmeyi başardı. Böylece *Haleb* ve *Dımaşk Selçuklu Devletlerinin* yönetimleri, atabeklerin ellerinde toplanmış ve aşağı yukarı birbirine benzer birer yönetim biçimi kurulmuş oldu.

Tuğtekin'in *Dımaşk Selçuklu Devleti*'nin yönetimini eline almasından bir süre sonra (1095), saltanat çatışmasında Tutuş'a daima sadık kalıp ondan hiç ayrılmamış olan *Antakya* valisi Yağısıyan, Rıdvan tarafından övey babası Cenahüddevle'nin tam yetki ile *Haleb* işlerini yönetmeye atamasına karşı çıkmıştı. Şüphesiz, Cenahüddevle'nin etkisiyle *Haleb* devletinde ikinci plana düşen emîr Yağısıyan, vezaretten azledilen Ebulkasım ile birlikte *Dımaşk*'a gelerek Dukak'ın hizmetine girdi ve hattâ Ebulkasım'ın da Dukak'ın vezirliğine atanmasını sağladı. Tutuş'un değerli ve işbilir emîrlerinden olan ve *Antakya*'yı elinde bulunduran Yağısıyan'ın melik Dukak'ın hizmetine girip yanında yer almasına karşılık Rıdvan, *Suruç* emîri ve çok sayıda *Türkmen* kuvvetlerini buyruğu altında tutan Artukoğlu Sökmen'i kendi hizmetine aldı.

Melik Rıdvan ile ilişkiler

Melik Rıdvan, babasının ölümünden sonra, Tutuş'a bağlı bütün askerî ve mülkî erkânın onay ve yardımlarıyla *Haleb*'i başkent seçerek orada *Suriye* ve *Filistin Selçuklu Devleti* tahtına oturmuştu. Fakat öte yandan devletin eski başkenti olan *Dımaşk*'taki Tutuş'un naibi ve ilerigelen emîrleri, Rıdvan'ın *Haleb*'e yerleşip babasının yerine *melik* olmasına taraftar görünmüyorlardı. Bunun bir sonucu olarak *Dımaşk*'ta kurulacak ayrı bir devletin yönetimini tekelinde tutmayı planlaştırdığını gördüğümüz hâdim Savtekin'in büyük çabalarıyla *Dımaşk*'ta ayrı bir *Selçuklu Devleti* kuruldu. Daha önce, babasının elinde tuttuğu bütün memleket-

lerin hâkimiyetini yalnız kendisinde toplama amaç ve siyasetini güden melik Rıdvan, yeni kurulan *Dımaşk Selçuklu Devletine* razı olmadı. *Elcezire* ve *Doğu - Anadolu*'yu olduğu gibi, *Dımaşk*'ı da kendi hâkimiyetine almak için birkaç kez askerî ve siyasî girişimlerde bulundu. Daha önceki Bölüm'de ayrıntılı olarak görüldüğü üzere Rıdvan, 1096 yılında, melik Dukak'ın, atabek Tuğtekin ve müttefikleri emîr Yağısıyan ve Artukoğlu İlgazi ile birlikte kentte bulunmadığı bir sırada *Dımaşk*'ı kuşattı ise de başarılı olamadı.

Dımaşk'ı kesinlikle *Haleb* devletine bağlamak isteyen melik Rıdvan, sözkonusu bu başarısız kuşatma harekâtından sonra Aralık/Ocak 1095/1096 tarihinde, *Dımaşk* üzerine ikinci kez sefer hazırlıklarına başladı. Fakat melik Dukak'ın hizmetinde ve dolayısıyla müttefiki durumunda bulunan *Antakya* valisi Yağısıyan, *Dımaşk*'a gidip durumu Dukak'a bildirdi. Bunun üzerine Dukak ve Tuğtekin, kentte geniş savunma önlemleri aldılar. Bir süre sonra *Dımaşk* önlerine gelen Rıdvan, kent surlarının sağlam ve dayanıklı olmasından başka, Yağısıyan'ın da kardeşine katılması dolayısıyla, kenti kuşatma cesaretini dahi göstermedi ve *Haleb*'e dönmek zorunda kaldı.

Suriye ve *Filistin Selçuklu Devleti*'nin bütün hükümranlığını kendi üzerinde toplamayı amaç edinen Rıdvan, rakipleri durumunda bulunan kardeşi *Dımaşk* meliki Dukak ile onun müttefiki *Antakya* valisi Yağısıyan'a karşı birkaç kez daha askerî harekâta girişti; başarılı *Antakya* saldırıları yanında *Dımaşk*'a karşı belirli bir üstünlük ve zafer kazanamadı. Bununla birlikte Rıdvan, bu kez, önce Yağısıyan'ın yönetimindeki *Antakya*'yı istilâ ve feth edip, daha sonra da zayıf duruma düşeceğini umduğu *Dımaşk* üzerinde baskılarını sürdürmek niyetinde idi. Bu amaçla o, *Antakya* üzerine saldırı hazırlıklarına başladı. İşte bu sırada, Rıdvan'ın bütün hareketlerini yakından izleyen emîr Yağısıyan'ın, müttefiki duru-

munda olan melik Dukak katında girişimlerde bulunması sonucunda, Dukak'ın savunmayı bırakıp *Haleb*'e karşı saldırı durumuna geçtiğini görmekteyiz. Melik Dukak, Tuğtekin, *İspehbud* Sabave ve Yağısıyan ile birlikte *Haleb*'e bağlı yörelere karşı saldırıya geçti. Bunun üzerine melik Rıdvan, kalabalık bir orduyla harekete geçerek *Dımaşk* kuvvetlerini Mart 1097'de, *Kınnesrin*'de karşıladı. Yapılan savaş sonunda Dukak'ın kuvvetleri ağır bir yenilgiye uğrayarak *Dımaşk*'a çekilmek zorunda kaldılar. Böylece Rıdvan, *Dımaşk* üzerinde geçici de olsa bir üstünlük kazandığı gibi, yakın komşusu ve hasmı emîr Yağısıyan'ı da etkisiz bir duruma getirmeyi başarmış oldu.

Antakya'ya yardım

Haçlıların Urfa'yı işgal ile burada bir kontluk kurmalarından (Mart 1098) sonra *Antakya*'ya yürümeleri üzerine, kent valisi emîr Yağısıyan, başta tâbi olduğu *Büyük Selçuklu Devleti* sultanı Berkyaruk olmak üzere, *Elcezire* ve *Suriye*'deki *Selçuklu* vasalı melik ve emîrlere "*Antakya*'ya yardıma gelmelerini" bildirdi. Bunun üzerine Dukak, kuvvetleri ile birlikte, beraberinde atabeği Tuğtekin ve bazı kumandanlar olduğu halde, *Dımaşk*'tan hareket etti. Melik Dukak, emîr Yağısıyan'ın oğlu Şemsüddevle ve *Humus* emîri Cenahüddevle ile birlikte hareketle *Antakya*'ya gitmek üzere, *Şeyzer* yakınlarına gelip konakladılar. Dukak ve beraberindeki kuvvetler, burada *Haçlıların* bir kısım kuvvetleri üzerine ani bir saldırıya geçerek onları geri çekilmek zorunda bıraktılar.

Öte yandan *Haçlıların Antakya*'yı kuşatmaya başlamaları üzerine, kent valisi Yağısıyan'ın da başvurusu sonucunda, sultan Berkyaruk'un buyruğu ile *Haçlılara* karşı mücadele için, başkumandan atanan imparatorluğun *Musul* valisi emîr Gürboğa, bütün hazırlıklarını tamamladıktan sonra *Urfa*'yı, *Haçlı* kontluğundan geri almak amacıyla harekete geçti. Sultanın çağrısı gereğince, *cihat* seferine katılacak olan

Elcezire ve *Suriye* emîr ve melikleri ise Gürboğa'nın kuvvetlerine *Mercüdabık*'ta katılacaklardı. Bu amaçla melik Dukak ve atabeği Tuğtekin de *Dımaşk* kuvvetleriyle *Mercüdabık*'a hareket ettiler. Melik Dukak'ın başında bulunduğu kuvvetler, *Telmennes* kalesi önlerine geldikleri zaman kale halkının, "*Haçlılara* mektup göndererek onları *Suriye*'ye yürümeleri hususunda teşvik ettikleri" ortaya çıkarıldı. Bunun üzerine, kaleye karşı harekâta girişilerek şiddetle kuşatılmaya başlandı. Fakat çok geçmeden Dukak, savunma savaşı yapmayan halka ceza olarak belli bir miktar kesim kestirdi; ancak bir kısmı sonradan ödenmesi kararlaştırılan para için rehineler alınarak *Dımaşk*'a gönderildi. Daha sonra *Suriye* ordusu, kuzey yönünde yoluna devam ederek *Mercüdabık*'a geldiği sıralarda, başarısız *Urfa* kuşatmasını bırakıp buraya gelen Gürboğa'nın ordusuyla birleşerek (Mayıs 1098 sonu) *Antakya* yönüne hareket ettiler. *Selçuklu* ordusu 9 Haziran 1098 tarihinde *Antakya* önlerine geldiği zaman içkale dışında kent, *Haçlılar* tarafından işgal edilmiş bulunuyordu. Diğer kumandanların muhalefetine rağmen *Türk* ordusunun başkumandanlık görevini yürüten Gürboğa, savaşı *Antakya* ovasında yapmak üzere *Haçlıların* kent dışına çıkmalarına izin verdi. Bunun üzerine daha çarpışmaların başlarında, Gürboğa'ya cephe alan emîr ve kumandanlar savaş meydanını terkettiler. Melik Dukak, savaşı sürdürmeyen öteki emîrler gibi, Sökmen ve Cenahüddevle ile birlikte kuvvetlerinin başında olduğu halde, hiçbir çarpışmaya girmeden savaş alanından çekilip *Dımaşk*'a döndü. Böylece Dukak'ın *Haçlılara* karşı giriştiği *Antakya* harekâtı da başarılı olmadan sona ermiş oldu.

Güney-doğu Anadolu'ya sefer

Daha önce değinildiği üzere Tutuş, sultan Melikşah'ın ölümünden sonra Berkyaruk'a karşı saltanat mücadelesine başladığı sıralarda. *Kuzey - Suriye* ve *Musul*'dan sonra *Güney - Doğu Anadolu* bölgesine gelerek bu-

rasını da hâkimiyetine almış, *Silvan*'ı, bölgeye vali olarak atadığı ve oğlu Dukak'a atabek yaptığı Tuğtekin'e vermişti. Fakat *Rey* savaşında tutsak alınıp hapse atılan, daha sonra salıverilen Tuğtekin, *Silvan*'a emîr Altaş'ı nâib olarak bıraktıktan sonra *Dımaşk*'a gelip Dukak'ın hizmetine girmişti. Tuğtekin'in buradan ayrılmasından sonra bu bölge, *Büyük Selçuklu İmparatorluğuna* tâbi olan çeşitli *Türk* emîrlerinin –Altaş *Silvan*'da, Sadr, *Âmid*'de, Şahruh, *Hani* ve *Erzen*'de, Kızıl Arslan, *Siirt* ve *Behmurd*'da, *Türkmen* Musa, *Hasankeyf*'de ve Yeltekin, *Bitlis*'te olmak üzere– yönetimleri altına geçti. İlgili Bölüm'de görüldüğü üzere, Tutuş'un ölümünden sonra oğlu Rıdvan, babasının hâkim olduğu memleketlere kendisinin de hâkim olması yolunda, birçok kez girişimlerde bulunmuş, dolayısıyla *Güney - Doğu Anadolu* bölgesine de bir sefer düzenlenmiş ise de başarılı olamamıştı. Bu kez melik Dukak, babası zamanında, *Genel Vali* sıfatıyla, bir süre yönetimini elinde tuttuğu bu bölgenin yeni emîrlerinin kendisine itaatini sağlamak amacıyla 1099/1100 yılında, bir miktar kuvvetle *Dımaşk*'tan çıkarak *Rahbe* yoluyla *Güney - Doğu Anadolu* bölgesine yönelip, daha önce nâib olarak atanmış olan Altaş'ın yönetimindeki *Silvan*'a geldi. Çok geçmeden bölgenin bütün emîrleri, katına gelerek kendisine itaat ve bağlılıklarını arzettiler. Bu sıralarda melik Dukak, halka zulüm yaparak mal ve paralarına elkoyan emîr Altaş'ın veziri Ebû Bekr'i tutuklattı ve elegeçirdiği mal ve paraları geri aldı. Dukak, ayrıca kadı Ebû Bekr ile işbirliği yapanları tutuklatıp bütün mal ve paralarına elkoydurdu. Dukak, bölgede hükümranlığını böylece sağlamlaştırdıktan sonra *Dımaşk*'a döndü.

1.

HAÇLILARLA MÜCADELELER

Tancréd ile çatışma

Daha önceki bölümlerde de değinildiği üzere, *Haçlılar*, *Urfa*, *Antakya* ve *Kudüs*'te birer devlet kurmayı başardıktan sonra hâkimiyet alanlarını *Müslümanlar* aleyhine genişletmek amacıyla *Suriye* ve *Filistin*'e sürekli olarak askerî hareketler düzenlemekte idiler. Aynı amaçla *Kudüs* kralı Godefroi de Bouillon ve *Taberiye* prensi Tancréd, *Taberiye* gölünün doğu tarafında bulunan zengin ve verimli *Belka* bölgesindeki *Sevâd* topraklarını işgale hazırlanıyordu. Böylece bu bölge mallarını *Filistin* limanlarına sevkedebileceklerdi. Ayrıca kral da sözkonusu bölgeyi krallık sınırları içine almak niyetinde idi. Bu amaçla Tancréd, Mayıs 1100 başlarında, kraldan ayrı olarak hazırladığı kuvvetlerle *Cevlân*'a dek saldırılarını sürdürme planını uygulayacaktı. Yakın komşusu *Haçlıların*, memleketi *Sevâd*'a saldırı hazırlıklarını haber alan *Arap* emîri, tâbi olduğu melik Dukak'a bir elçi ile başvurup *Haçlılara* karşı ondan acele yardım isteğinde bulundu. Bunun üzerine Dukak, ona 500 atlı gönderdi. Öte yandan Tancréd, kuvvetleriyle *Sevâd* topraklarına saldırarak birçok ganimet ve tutsak elegeçirdi. Tancréd, bu ganimet ve tutsaklarla asıl *Haçlı* birliğine ulaşmak üzere, geri dönerken Dukak'ın gönderdiği atlı kuvvetlerin saldırısına uğradı; yapılan çarpışmalarda *Haçlılar* oldukça ağır kayıplar verdiler; Tancréd güçlükle gece yarısı, krala katılabildi. Durumu böylece öğrenen kral, *Dımaşk* kuvvetlerinin herhangi bir yeni saldırısına karşı kuvvetlerini hazırlamaya başladı. Öte yandan *Selçuklu* atlı kuvvetleri, bu başarıdan ve *Haçlı* birliklerini devlete tâbi *Sevâd* yörelerinden uzaklaştırdıktan sonra *Dımaşk*'a döndüler. Fakat kral Godefroi'nın *Kudüs*'e dönmesine karşılık *Taberiye*'ye gidip bir süre kalan Tancréd *Sevâd* topraklarına hemen her gün yağma akınlarına girişmekten geri kalmadı.

Batılı bir *Haçlı* kaynağına göre melik Dukak, bu akınlara son vermesi için Tancréd'e bir miktar altın ve armağanlar gönderip barış çağrısında bulundu. Barış konusunda kralın da onayını alan Tancréd, cevap olarak *Dımaşk*'a altı tecrübeli süvariden oluşan bir elçi heyeti gönderdi ve Dukak'a "Ya *Dımaşk*'ı terk etmesi veya *Hıristiyanlığı* kabul etmesi" önerisinde bulundu. Buna sonderecede kızan Dukak, sözkonusu öneriye karşılık olarak gelen elçilere, "Ya *İslâmiyeti* kabul, veya ölümü tercih etmelerini" bildirdi. Ancak *İslâmiyete* geçen birisi dışında, beş şövalye başı kesilmek suretiyle öldürüldü. Beş elçisinin böylece öldürülmesini haber alan Tancréd, derhal kuvvetlerini toplayıp yeniden *Sevâd* arazisine yürüyerek ondört gün süreyle yöreyi yağma akınlarına tâbi tuttu. Memleketinin bu *Haçlı* istilâsı karşısında melik Dukak'tan hiçbir askerî yardım alamayan *Sevâd* emîri, bu akınları durdurmak amacıyla *Taberiye* prensi Tancréd'in vasalı olmak ve vergi ödemek zorunda kalmıştır.

Baudouin'e baskın

Urfa kontu Baudouin, *Danişmendli* Gazi Gümüştekin tarafından tutsak alınan (1100) *Antakya* prensi Bohémund'u kurtarmak ve *Malatya* prensi Gabriel'i *Danişmendli* baskısından korumak amacıyla, çıktığı başarısız seferden *Urfa*'ya dönmüştü. Bu sırada *Kudüs*'ten gelen elçiler, kendisine "Kardeşi Godefroi'nın öldüğünü ve kendisinin krallık tahtına oturmasının kararlaştırıldığını" bildirdiler. Bunun üzerine Baudouin, yeğeni Baudouin du Bourg'u, kendi vasalı olarak *Urfa Kontluğu* yönetimine atadıktan sonra 2 Ekim 1100 tarihinde, bir miktar kuvvetle *Antakya* üzerinden *Kudüs*'e hareket etti. Baudouin, genellikle *Haçlıların* denetiminde veya işgalinde bulunan kıyı yolundan, yolda kendisine katılan birçok *Haçlı* kuvvetleriyle *Kudüs*'e gitmekte idi. Öte yandan bunu haber alan melik Dukak, bir baskınla onu elegeçirmek için *Humus* emîri Cenahüddevle ile birlikte kuvvetleriyle, *Beyrut* yö-

nünde harekete geçti. *Cebele* ve *Trablusşam* üzerinden yoluna devam eden Baudouin, tarihî dar bir yoldan *Beyrut*'a yaklaşmakta idi. İşte bu sıralarda Dukak ve Cenahüddevle'nin kuvvetleri, çok güç ve sıkışık duruma düşen ve bu sebeple paniğe kapılan Baudouin ve kafilesine saldırıya geçtiler. Yapılan çarpışmalarda birçok *Haçlı* askeri öldürüldü; gece karanlığından istifade ile çekilmeyi başaran Baudouin, Kasım 1100'de *Kudüs*'e gelerek yapılan bir törenle, ölen kardeşi Godefroi'nın yerine krallık tahtına oturdu.

İslâm kaynaklarında bulunmamasına rağmen bir *Haçlı* kaynağında belirtildiğine göre melik Dukak, kral Baudouin'e bir elçi heyeti göndererek "Bu savaş sırasında tutsak alıp hapse attığı ve boyunlarını vurdurmak suretiyle öldürmek istediği 45 *Selçuklu* askerini salıvermesini" istedi. Kralın bunları "Ancak para karşılığında teslim edebileceğini" bildirmesi üzerine, 50 bin *Bizans* altınının ödenmesi hususunda anlaşma yapıldı; böylece hayatları kurtarılan *Selçuklu* tutsakların *Dımaşk*'a gönderilmeleri sağlanmış oldu.

Cebele'nin alınması ve sonraki olaylar

Lâzkiye'nin güneyinde bulunan *Cebele*, *Doğu - Akdeniz*'in sağlam surlara sahip ve alınması güç bir kenti idi. Burası *Trablusşam* emîri Ali İbn Ammar'a tâbi olan İbn Süleyha'nın yönetiminde bulunuyordu. Koyu bir ordu yandaşı olan İbn Süleyha, tâbi olduğu İbn Ammar'a isyan ile bağımsızlığını ilân ettikten başka *Cebele*'de *Fatımîler* adına okutmakta olduğu *şiî* hutbesini de kaldırarak *Bağdad Abbâsi* halifesi adına *sünnî* hutbesi okutmaya başladı. Bunun üzerine İbn Ammar, melik Dukak'a başvurup onu, *Cebele*'ye yürüyerek *Dımaşk Selçuklu Devletine* katılması hususunda ikna etti. Derhal harekete geçen Dukak, beraberinde Tuğtekin olduğu halde, *Cebele*'ye gelerek kuşatıp sıkıştırmaya başladı ise de başarı sağlayamadı ve kuvvetleriyle birlikte *Dımaşk*'a geri döndü (1100/1101).

Melik Dukak'ın sözkonusu kuşatmasından sonra *Cebele*, *Suriye* ve *Filistin* kıyı kentlerini güvence altında tutabilmek amacıyla, burayı elegeçirmeye çalışan *Haçlılar* tarafından birkaç kez kuşatıldı. Ancak surların dayanıklı olması dolayısıyla işgali mümkün olmadı. Bununla birlikte İbn Ammar'dan da yardım alamayan ve gittikçe artan *Haçlı* baskısını önleyecek bir güce sahip olmayan İbn Süleyha, Tuğtekin'e bir ulak göndererek "*Cebele*'yi Dukak'a teslim etmek istediğini, buna karşı da kendisini, para, hazine ve ailesiyle birlikte bir askerî birliğin korunması altında, hilâfet başkenti *Bağdad*'a göndermesi hususunda, melik Dukak katında girişimde bulunmasını" bildirdi (1101). Tuğtekin, İbn Süleyha'nın bu ilgi çekici önerisini olumlu bulmuştu ve hattâ oğlu Böri'yi *Cebele*'ye göndermek istiyordu. Fakat Dukak'ın bu sıralarda *Diyarbakır*'da bulunması dolayısıyla, bu konuda onun onayını almaksızın bir karar veremiyordu. Temmuz 1101 tarihinde, *Dımaşk*'a dönen Dukak, atabeğinin *Cebele* hususundaki kararını uygun buldu; bunun üzerine Böri, bir miktar kuvvetle *Cebele*'ye gönderildi. Çok geçmeden *Cebele*'yi Böri'ye teslim eden İbn Süleyha, bütün ağırlıklarıyla *Dımaşk*'a geldi. İbn Süleyha'nın bütün bu hareketlerini yakından izleyen İbn Ammar, derhal Dukak'a bir elçi göndererek "İbn Süleyha'nın kendisine teslim edilmesi halinde, onun para ve hazinesinden başka, kendisine 300 bin altın vereceğini" bildirdi. Fakat onunla yaptığı anlaşmaya sadakat ve vefa gösteren Dukak, onun bu önerisini kabul etmeyerek İbn Süleyha'yı, bütün mal varlığıyla yeterli sayıda bir askerî birlik eşliğinde, *Bağdad*'a gönderdi. Fakat öte yandan *Cebele* yönetimini eline alan Böri ve yakınları, halka karşı sonderecede kötü davranışlarda bulunmaya ve haksızlıklar yapmaya başladılar. Bu durum karşısında *Cebele* halkı, *Trablusşam* emîri İbn Ammar'a Böri hakkında şikâyette bulunarak ondan bir nâib istediler ve "kenti derhal

teslim edeceklerini" bildirdiler. Bunun üzerine İbn Ammar, *Cebele*'ye süratle bir askerî birlik gönderdi. Halkın yardımıyla şehre kolaylıkla giren bu birlik, yine halkın desteğiyle Böri ile yaptığı savaşı kazandıktan başka onu tutsak da aldılar. Derhal *Trablusşam*'da İbn Ammar'ın katına çıkarılan Böri, sonderecede izzet ve ikram gördü. Daha sonra onu *Dımaşk*'a gönderen İbn Ammar, ayrıca babası Tuğtekin'e bir mektup yazıp Böri ve arkadaşlarının *Cebele*'deki kötü hareketlerini anlatarak "Kentin *Haçlı* istilâsına uğramamasını sağlamak amacıyla, böyle bir harekete girişmek zorunda kaldığını" bildirdi. Böylece yönetimi, kısa bir süre için *Dımaşk Selçuklu Devletine* bağlanan *Cebele*, yeniden *Trablusşam* emîrliğine geçmiş oldu.

Trablusşam'a yardım seferi

Kudüs'ün işgali ve burada bir *Haçlı Krallığı*'nın kurulmasını izleyen günlerde Raymond de Saint Gilles, *Fransa*'ya dönüp bir süre sonra kalabalık bir *Haçlı* ordusuyla *İstanbul* üzerinden (1100) *Suriye*'ye gelmekte iken *Eskişehir - Ereğli* arasında, *Türkiye Selçuklu* sultanı I. Kılıç Arslan tarafından ağır bir yenilgiye uğratılarak hemen hemen bütün ordusu yokedildi. Daha sonra güçlükle *Antakya*'ya gelen Raymond, burada prens Tancréd tarafından hapsedildi ise de *Haçlı* ilerigelenlerinin aracılığıyla hapisten kurtarıldı (1101). Daha sonra *Trablusşam*'ın kuzeyindeki kıyı kenti *Antartus*'u işgal ederek *Trablusşam*'ı tehdit eder bir duruma geldi. Böylece *Haçlı* baskı ve tehlikesi altındaki *Trablusşam* kenti için, ciddi bir durumun ortaya çıktığını gören emîr İbn Ammar, melik Dukak ile *Humus* emîri Cenahüddevle'ye ulaklar göndererek "*Trablusşam* sınırlarına dayanan Raymond'un herhangibir saldırısına karşı acele yardım isteğinde bulundu. Dukak, bu sefere katılmayıp iki bin kişilik bir kuvvet göndermekle yetindi. Öte yandan emîr Cenahüddevle *Humus*'ta bulunmadığı için yerine nâib olarak bıraktığı emîr Yâhız, *Humus* kuvvetlerinin başında, *Trablusşam* yönüne hareket

etti. *Dımaşk* ve *Humus* birlikleri, *Trablusşam* önünde, İbn Ammar'ın kuvvetleriyle birleştikten sonra Raymond'u karşılamak üzere, *Antartus* yönüne hareket ettiler. Öte yandan *Müslüman* kuvvetlerinin ileri harekâtını haber alan Raymond, beraberindeki kuvvetlerle *Antartus* yakınlarına gelip karargâh kurarak birliklerini savaş düzenine hazırladı. Müttefik kuvvetleri, *Haçlılara* karşı üç koldan saldırıya geçtiler. *Humus* kuvvetleri çarpışmaların hemen başlarında, bilinmeyen bir sebeple tutunamayıp bozgun halinde dağıldılar; çok geçmeden, bu kez, *Dımaşk* birlikleri de aynı şekilde bozguna uğrayıp geri çekildiler. *Humus* ve *Dımaşk* askerlerinin bozulup savaştan çekilmeleri üzerine Raymond, bütün kuvvetleriyle direnmeye çalışan *Trablusşam* birliklerine karşı saldırıya geçerek onları yenilgiye uğrattı. Müttefik kuvvetler bu savaşta oldukça ağır kayıplar verdiler. Savaş alanından kaçabilen *Trablusşam*, *Dımaşk* ve *Humus* kuvvetleri memleketlerine döndüler (Nisan 1102). Bu başarı üzerine Raymond, çok geçmeden *Doğu - Akdeniz*'in önemli liman kentlerinden olan *Trablusşam*'ı kuşatmaya girişecektir.

Rahbe ve Humus'un alınması

Suriye çölünün kuzey - doğusunda ve *Fırat* ırmağının sağ kıyısında yer alan *Rahbe*, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu*'nun *Musul* emîri Gürboğa'nın yönetim bölgesinde bulunmaktaydı. Gürboğa'nın ölümü (Eylül 1102) üzerine, onun maiyyeti emîrlerinden *Kaymaz*, kent yönetimini elegeçirdi. Vaktiyle babası Tutuş'un hâkimiyetinde bulunan *Rahbe*'nin emîr Kaymaz'ın eline geçtiğini haber alan ve burasının, hükümranlığı altına alınmasını, kendisi için bir tür hak sayan melik Dukak, beraberinde Tuğtekin olduğu halde, kuvvetleriyle birlikte *Rahbe* üzerine hareket etti. Dukak, kenti kuşatıp sıkıştırdı ise de almayı başaramayıp *Dımaşk*'a geri döndü. Aralık 1102 tarihinde emîr Kaymaz'ın ölümü üzerine, kent yönetimi kızı Âmine ile evlenen emîr Hasan'ın eline geçti. Emîr Hasan, *Selçuklu* hâkimiye-

tini tanımayarak hutbeyi yalnız kendi adına okutmakla kalmadı, ordu ve kent ilerigelenlerini de yakalatıp hapse attı ve onların mal ve hazinelerine elkoydu. Öte yandan *Rahbe*'deki yönetim değişikliğini haber alan melik Dukak, yine Tuğtekin ile birlikte süratle *Rahbe*'ye gelip kuşatmaya başladı. Emîr Hasan'ın zulüm ve baskılarından sonderecede güç duruma düşen ve yiyecek sıkıntısı çeken halk, kenti Dukak'a teslim etti. Böylece *Rahbe*'ye giren Dukak, içkaleye çekilen Hasan'ın önerisi üzerine, kendisi ve ailesi için *aman* verdi ve böylece içkale de teslim oldu (Nisan 1102). Halka karşı iyi davranışlarda bulunan Dukak, kent işlerini düzene koyup buraya Muhammed Şeybanî'yi nâib olarak atadıktan sonra *Dımaşk*'a döndü (Nisan 1103). Böylece *Rahbe*, *Dımaşk Selçuklu Devleti*'ne bağlanmış oldu.

Humus emîri Cenahüddevle Hüseyin, elegeçirmekte geç kaldığı *Rahbe* seferinden sonra, *Rıdvan Bölümü*'nde değinildiği üzere, *Humus*'ta Mayıs 1103 Cuma günü, *Batınî* fedaileri tarafından öldürülmüştü. Emîrlerinin ölümü üzerine, *Humus*'ta heyecan ve karışıklıklar başgösterdi. Bu sebeple kentin *Türk* halkından pek çoğu *Dımaşk*'a kaçtı. Bu durumdan faydalanmak isteyen Raymond, *Humus*'u elegeçirmek için askerî hazırlıklara başladı. Öte yandan Cenahüddevle'nin öldürülmesinden sonra karısı, oğlu melik Rıdvan'a haber göndererek "*Humus*'u gelip teslim almasını" bildirdi. Bu çağrıyı haber alan *Humus* ordu kumandanları, vaktiyle Cenahüddevle safına geçmeleri sebebiyle, Rıdvan'ın kendilerine pek olumlu davranmayacağı düşünce ve korkusuyla derhal Dukak'a bir elçi heyeti göndererek "Kenti kendisine teslim edeceklerini" bildirdiler. Bu sırada melik Dukak, henüz *Rahbe*'den dönmemişti. *Dımaşk*'ta Dukak'ın nâibi durumunda bulunan eski kumandanlardan Aytekin, vakit kaybetmeden kuvvetleriyle *Humus*'a gelerek kent ve kalesini teslim aldı. Fakat çok geçmeden *Dımaşk*'a gelip durumu

öğrenen Dukak, Tuğtekin ile birlikte derhal *Humus*'a geldi; yöneticiler ve kumandanlar itaat arzederek kent ve kalesini bizzat kendisine teslim ettiler. Öte yandan elegeçirmek üzere, kuvvetleriyle harekete geçen Raymond ile annesinin çağrısı üzerine *Humus*'a gelmekte olan melik Rıdvan, *Humus*'un Dukak tarafından alındığını öğrenince memleketlerine geri döndüler. Böylece Dukak, *Dımaşk Selçuklu Devletinin* yönetimi altına alınan *Humus*'ta işleri yeniden düzene soktu, halka iyi muamelelerde bulundu ve öldürülen Cenahüddevle'nin çocuklarını alarak *Dımaşk*'a döndü.

Dukak'ın ölümü ve tarihi kişiliği

Dokuz yıl gibi pek kısa olmayan bir süreyle (1095-1104) *Dımaşk Selçuklu Devleti* tahtında oturan Şemsülmülûk Ebû Nasr Dukak, çok genç yaşlarda, uzun süren bir hastalığa tutulmuştu. Bu sebeple o, perhiz yapmak zorunda kalmış, normal gıda alamamış, vücudunun kuvvetten düşmesi üzerine de bu kez, vereme yakalanmış ve gün geçtikçe takatten düşüp zayıflamaya başlamıştı. Onun artık yaşamından ümit kesilince annesi Safvetülmülk Hatun, yanına gelerek "Düşündüğü vasiyetini yapmasını, böylece devlet işleriyle oğlunun durumunun ne olacağı hususunu belirtmesini" söylemesi üzerine Dukak, "Atabek Tuğtekin'in kendisinden sonra yine devlet işlerini yürütmesini, hanüz bir yaşındaki oğlu Tutuş'un tahta çıkarılmasını, onun yetişmesine ihtimam gösterip himaye etmesini" vasiyet etti. Çok geçmeden melik Dukak, Haziran 1104'de hayata gözlerini yumdu. Cesedi annesinin, kentin kuzey - doğusunda *Meydanülahdar*'da, kente hâkim bir tepe üzerinde yaptırdığı büyük bir mescid avlusunda bulunan ve *Kubbetüttavâvîs* adıyla anılan mezarlığa gömüldü.

Dukak, babası Tâcüddevle Tutuş'un ölümünden sonra, özellikle onun hizmetinde bulunmuş olan emîrlerin büyük destek ve çabalarıyla *Dımaşk*'a gelerek burada ağabeyi Rıdvan'ın *Haleb*'de kurduğu *Selçuklu Devletin*'den ayrı bir *Selçuklu Devleti* kurmayı başarmıştı.

O, hükümdarlığının ilk yıllarında, büyük evlâd sıfatıyla, babasının bıraktığı *Selçuklu* devletinin tek hükümdarı olmayı amaçlayan melik Rıdvan'ın saldırı ve baskıları karşısında, başta atabeği ve babalığı Tuğtekin olmak üzere, babasının işbilir emîr ve kumandanlarının kendisine sadakat ve destekleri sayesinde, *Dımaşk*'taki hükümranlığını korumayı başardı. Zaman zaman biraz sert ve daima kuşkulu bir tabiata sahip olan ağabeyi Rıdvan'ın maiyyetinde bulunan değerli ve işbilir emîrlerin, kendi hizmetine girmeyi seçmeleri, Dukak'ın onların kişiliklerine saygı gösterip değer vermesiyle ilgili olsa gerektir. Özellikle atabeyi ve babalığı *Haleb Selçuklu Devleti*'nin bir numaralı adamı niteliğini taşıyan Cenahüddevle Hüseyin'in bile Rıdvan'ın hizmetinden ayrılıp *Humus*'ta ayrı küçük bir beylik kurması ve her fırsatta Dukak ile işbirliği yapması, bunun en güzel örneğini oluşturur sanırız. Onun başarısının tek ve önemli sebebini, vaktiyle babasının hizmetinde bulunmuş olan değerli emîr ve devlet adamlarını biraraya getirmesi ve *Dımaşk Selçuklu* yönetimini onların işbilir ellerine bırakmasında aramanın yerinde olacağı kanısındayız. O, *Haçlıların Suriye* ve *Filistin*'de birer devlet kurarak yerleşmelerinden sonra onlara karşı başta tâbi olduğu *Büyük Selçuklu İmparatorluğu* olmak *üzere*, bütün *İslâm* devletlerinin giriştikleri mücadelelere kuvvetleriyle katılmış ve ayrıca, kendisinin *Dımaşk Selçuklu Devleti*, *Haleb Selçuklu Devleti* gibi, *Haçlıların* sürekli saldırı ve baskısı altında olmamakla birlikte zaman zaman bölgesel olarak da onlarla mücadelelerini sürdürmekten geri kalmamıştır.

Babasının başkenti *Dımaşk*'ta devletini kuran Dukak da, ağabeyi Rıdvan gibi, babasının hâkim olduğu bölge ve kentleri kendi hükümdarlığı altına almayı denemiş ve her girişiminde de başarılı olmuştur. Sözgelimi : *Güney - Doğu Anadolu* bölgesi, bir süre *Cebele*, *Rahbe* ve nihayet *Humus* kentlerini melikliğin yönetimi

altına almayı başarmıştı. Böylece onun devrinde devletin sınırları, genellikle *Doğu - Akdeniz* kıyı bölgeleri dışında, *Busrâ*'dan *Hama*'ya dek uzanmakta ve ayrıca *Rahbe* ve *Güney - Doğu Anadolu* bölgesini kapsamakta idi. Gerçekten onun, melikliğin sınırlarından çok uzaklarda bulunan *Rahbe* ve *Güney - Doğu Anadolu* bölgesine hâkim olma azmi yanında, *Cebele* emîri İbn Süleyha'yı, "zengin hazinesinden başka 300 bin altın gibi büyük bir para karşılığında teslim etmesini" bildiren düşmanı *Trablusşam* hâkimi İbn Ammar'ın bu önerisini reddederek ahde vefada gösterdiği sadakatı, belirtilmeye değer bir erdem taşımaktadır.

Tutuş Dımaşk tahtında

Melik Dukak'ın ölümü üzerine vasiyeti uyarınca, küçük oğlu Tutuş, *Dımaşk Selçuklu* tahtına geçirildi ise de yönetim, tamamen Tuğtekin'in elinde toplanmış bulunuyordu. Tuğtekin, devlet üzerindeki hâkimiyetini daha sağlam temeller üzerine oturtmak amacıyla kent halkına, askerî ve mülkî erkâna sonderecede iyi davranmış, onlara geniş çapta ihsanlarda bulunmuş, dolayısıyla onların saygı ve takdirlerini kazanmıştır. Böylece Tuğtekin, Dukak'ın ölümünden sonra elinde tuttuğu devlet yönetimini düzenli bir duruma getirmiş oldu.

Ertaş'ın durumu

Melik Dukak, ölümünden önce, kendisine karşı herhangibir olumsuz hareketinden kuşkulanmış olabileceği oniki yaşındaki kardeşi Muhyiddin Ertaş'ı, *Baalbek* valisi Gümüştekin'e göndererek "Onun *Baalbek* kalesinde tutuklu olarak kalmasını" istemişti. Fakat Dukak'ın ölümünden sonra Tuğtekin, görünüşte hizmetinde bulunduğu Tâcüddevle Tutuş'un çocuğu olarak Ertaş'ın hapiste kalmasını doğru bulmadı; bununla beraber onun bazı emîrlerle işbirliği yaparak kendisini bertaraf edip *Dımaşk Selçuklu* tahtına bir askerî darbe ile geçmesini önlemek amacıyla, Gümüştekin'e bir mektup göndererek "Ertaş'ı hapisten çıkarıp *Dımaşk*'a göndermesini" bildirdi. Çok geçmeden *Dımaşk*'a

gelen Ertaş'ı parlak bir törenle karşılayarak ona itaat arzeden Tuğtekin, adına hutbe okutmakta olduğu henüz bir yaşındaki Tutuş'un yerine onu, emîr, kumandan ve askerlerin de onaylarını almak suretiyle, *Dımaşk Selçuklu* tahtına oturttu; böylece kendisi de eskiden olduğu gibi, devlet işlerinde tek yetkili olarak makamını korumuş oldu (Eylül 1104). Fakat oğlunun tahta geçirilmesine rağmen Ertaş'ın annesi, "Tuğtekin'in karısı Safvetülmülk Hatun'un, kocası ile işbirliği yaparak kendisini öldürtüp torunu Tutuş'un yeniden *Dımaşk* tahtına geçmesini sağlayacağı" hususunda Ertaş'ı sürekli olarak kışkırtıyordu. Ayrıca Tuğtekin'in, başta emîr Aytekin olmak üzere muhalifleri de korku ve endişe içinde kıvranan Ertaş'a "*Dımaşk*'tan gizlice kaçmasını, *Baalbek*'e giderek oradaki emîr ve kumandanlarla birleşip, *Haçlıların* da yardımını sağladıktan sonra *Dımaşk*'a yeniden gelip kenti Tuğtekin'den alarak *Selçuklu* tahtına oturmasını" tavsiye ettiler. Bunun üzerine, çocuk yaştaki Ertaş, Ekim 1104'de, Aytekin ile birlikte gizlice *Dımaşk*'tan ayrılıp, kararlaştırıldığı gibi *Baalbek*'e değil de *Şeria* vadisinin doğu yönündeki *Havrân* taraflarına gittiler; burada kendilerine Tuğtekin'in muhaliflerinden birçok kimseler de katıldı. Ayrıca onlar, *Kudüs* kralı I B.audouin'e mektupla başvurarak ondan yardım istediler. Kralın buna olumlu cevap vermesi üzerine Ertaş ve Aytekin, birlikte *Kudüs*'e gidip Baudouin ile müzakerelerde bulunarak onu, "*Dımaşk*'a saldırması, veya yörelerinde yağma ve tahrip akınlarında bulunması" hususunda teşvik ettiler ve hattâ kralı ikna edip, bunu, kesinlikle gerçekleştirmek için *Kudüs*'te bir süre kaldılar. Fakat *Fatımîlerin*, içinde *Sudanlıların* da yer aldığı kalabalık bir orduyla *Filistin*'i *Haçlılardan* kurtarma harekâtına başlamak üzere bulunmaları sebebiyle Baudouin, bu kez, onların önerilerini kabulden vazgeçti. *Haçlı* yardımından ümidini kesen Ertaş, Aytekin ile birlikte

Kudüs'ten ayrıldıktan sonra *Suriye* çölünü geçerek daha önce *Dımaşk Selçuklu* yönetimine bağlandığını gördüğümüz *Rahbe*'ye giderek yönetimi eline aldı (Nisan 1105). Ertaş oradan da doğu yönüne hareket ettiyse de yolda öldü.

Devletin sona ermesi

Ertaş'ın *Dımaşk*'tan ayrılması üzerine Tuğtekin, hutbeyi yeniden Dukak'ın oğlu Tutuş adına okutmaya başlattı. Fakat çok geçmeden onun da ölmesi ve Dukak'ın soyundan *Dımaşk* tahtına geçecek başka bir şehzadenin bulunmaması sebebiyle, *Dımaşk Selçuklu Devleti* fiilen sona ermiş oldu. Bundan sonra *Dımaşk*'ta Tuğtekin'in atabeylik yönetimi kurulacak, onun ölümünden (11 Şubat 1128) sonra da yerine geçecek olan oğlu Böri'nin adına izafeten *Böriler Hanedanı Devri* başlayacaktır.

Filistin Türkmen Beyliği Emîrleri

Kurlu

Atsız

Suriye - Filistin Selçuklu Devleti Hükümdarları

Atsız (Devam eder)

Dımaşk Kolu — Tutuş — **Haleb Kolu**

Dukak — Rıdvan

Tutuş — Alp Arslan

Ertaş (Çok kısa) — Sultanşah

KRONOLOJİ CETVELİ

750 *Emevî* sülâlesinin sona ermesine sebep olan *Büyük Zap Suyu* savaşı.

754 Ebû Câfer Mansur'un halife olması.

775 Mehdî'nin halife olması.

785 Harunurreşid'in halife olması.

1025 *Bizans* İmparatoru II. Basil'in ölümü ve *Bizans*'ta çökme devrinin başlaması.

1040 *Selçukluların Gaznelilere* karşı kazandığı ve bir devlet kurmalarını sağlayan ünlü *Dandanakan Zaferi* (23 Mayıs).

1042 General Georgios Maniakes'in isyanı; Göktaş, Oğuzoğlu Mansur, Anasıoğlu, Dana vs. beylerin yönetimlerindeki *Irak (Balhan* veya *Nâvekiyye) Türkmenlerinin, Mervanlı - Ukaylî* kuvvetlerini bozguna uğratmaları.

1043 *Irak Türkmenlerinin Musul* emîri Karvaş'ı yenip *Musul* ve yörelerini feth ve *Selçuklu* sultanı Tuğrul adına hutbe okutup ona tâbi olduklarını göstermeleri ve dolayısıyla hareketlerine meşrûiyet vermeleri; *Kiev Rus Prensliğine* ait *İstanbul* önlerine gelen bir donanmanın uzaklaştırılması.

1044 Emîr Karvaş'ın komşu emîrlerden yardım sağlayarak *Musul* yörlerindeki *Irak Türkmenlerini* bozguna uğratması; Tuğrul Bey'in bu *Türkmenlere* mektuplar gönderip "*İslâm* ülkelerine akın yapmamaları, *Azerbaycan*'daki yaylak ve kışlaklara yerleşip *Bizans*'a akınlar yapacak olan *Selçuklu* emîr ve kumandanlarına katılmalarını" bildirmesi.

1045 Tuğrul Bey'in buyruğu üzerine harekete geçen *Irak Türkmenlerinin Bizans*'ın *Van* Gölü bölgesi valisi Stefanos'u bozguna uğratmaları; *Bizans*'ın *Gürcistan* valisi Liparit'in *Müslüman Şeddadoğulları* emîrliğinin başkenti *Dovin*'e dek ilerlemesi.

1048 *Bizans* kumandanı Aaron'un *Büyük Zap Suyu* kıyılarında prens Hasan kumandasındaki *Selçuklu* kuvvetlerini yenmesi ve prens Hasan'ın şehid olması; İbrahim Yınal ve Kutalmış kumandasındaki *Selçuklu* ordusunun *Pasin* ovasındaki *Hasankale*'de *Bizans* kumandanları Liparit, Aaron ve Katakalon'u bozguna uğratmaları.

1054 Tuğrul Bey'in *Doğu - Anadolu* seferi, *Malazgirt*'i kuşatması.

1055 Tuğrul Bey'in *Büveyhoğulları* devletine son vermesi; *Makedonya hanedanı*'nın son üyesi Theodora'nın *Bizans* tahtına geçmesi.

1056 Theodora'nın ölümü ve VI. Mihail'in *Bizans* tahtına geçmesi.

1057 Bu yılın sonlarına doğru Nikephoros Bryennios'un *Selçuklu* harekâtını durdurabilmek amacıyla *Malatya*'ya dek ilerlemesi; patrik Kerularios'un desteklediği generalleri isyanı sonucunda *Kastamonu* kalesi kumandanı İsaakios Komnenos'un *Bizans* imparatoru ilân edilmesi.

1058 Arslan Besasirî'nin *Bağdad*'ı işgal ve halife Kaaim Biemrillah'ın tutsaklığı.

1059 İsaakios Komnenos'un *Balkanlar* seferi sırasında hastalanması üzerine *Bizans* tahtını X. Konstantin Dukas'a bırakması; *Tuna*'yı geçen *Macarlarla* barış yapılması; prens Yakutî, Horasan Sâlârı, emîr Kapar, Kicaciç, Cemcem, İsuli ve Sabuk'un *Sivas*'a değin hareketlerini sürdürmeleri ve şehri almaları.

1060 Tuğrul Bey'in Arslan Besasirî'yi bozguna uğratıp tutsak alması, öldürmesi ve halife Kaaim Biemrillah'ı tutsaklıktan kurtarıp *Bağdad*'a hilâfet makamına iadesi.

1062 Mirdasoğlu Atiyye'nin *Haleb*'e hâkim olması.

1064 *Macarların Belgrat*'ı işgalleri; *Haleb* hâkimiyeti için Atiyye-Mahmut çatışması ve barış yapılması; sultan Alp Arslan'ın, *Doğu - Anadolu* ve *Kafkasya* seferi, *Bizans*'a tâbi *Ermeni* ve *Gürcü* memleketlerine hâkim olması; vezir Nizamülmülk ile birlikte bulunan Melikşah'ın *Sürmeli* ve *Meryemnişin* kent ve kalelerini fethi; Alp Arslan'ın fethedilen memleketleri maiyeti emîrlerine bölüştürmesi, *Bağdad*'a halife Kaaim Biemrillah'a ve diğer *İslâm* hükümdar ve emîrlerine birer *fetihnâme* göndermesi ve dolayısıyla kendisine, halife tarafından *Ebulfeth* (Fetihler babası) unvanının verilmesi.

1065 *Kumanların* baskısıyla *Hazar* kıyılarından ayrılan *Oğuzların (Uzz) Peçenekleri* de sıkıştırarak *Makedonya* ve *Tesalya*'ya inişleri; Hanoğlu Harun'un Mirdasoğlu emîr Atiyye'nin çağrısı üzerine *Haleb*'e gelmesi, Atiyye'nin, yeğeni ve rakibi Mahmut ile barış yapması; Atiyye'nin, Harun ve *Türkmenlerine* saldırması ve dolayısıyla Harun'un *Haleb*'den ayrılması; Harun'un *Haleb Mirdasî* tahtı adayı Mahmut ile işbirliği; Mahmut'un Atiyye'yi bozguna uğratması ve *Haleb*'e hâkim olması; Mahmut'un Harun'a *Maarretünnûman*'ı vermesi.

1066 Emîr Gümüştekin, Afşin, Ahmetşah vs. *Selçuklu* emîr ve kumandanlarının *Güney - Doğu Anadolu* harekâtı; Afşin'in *Anadolu* ve *Kuzey - Suriye* harekâtına başlaması; *Mısır Fatımî* halifesi Mustansır'ın Harun ve *Türkmenlerini Haleb* bölgesinden çıkarması hususunda emîr Mahmut'a bir mektup göndermesi.

1067/68 Sultan Alp Arslan'ın ikinci *Anadolu* ve *Gürcistan* seferi, *Kutalmışoğulları* Mansur ve Süleyman ile Yakutî ve Erbasan'ı *Anadolu*'da fetihlerle görevlendirip *Horasan*'a dönüşü.

1068 Evdokia ile evlenen *Kapadokyalı* general Romanos Diogenes'in *Bizans* imparatoru olması.

1068/69 Afşin, Sandak, Türkman et-Türkî, Demleçoğlu Mehmet, Duduoğlu vs. gibi *Selçuklu* emîr ve kumandanlarının *Konya* ve *Karaman* yörelerine değin yaptıkları askerî harekât; Romanos Diogenes'in *Selçuklu* akınlarını durdurmak amacıyla *Anadolu* ve *Kuzey-Suriye*'ye sefer düzenlemesi.

1070 Sultan Alp Arslan'a isyan eden eniştesi Erbasan'ın *Anadolu* harekâtı, *Bizans* kumandanları Nikephoros Melissenos ve Manuel Komnenos'u bozguna uğratıp tutsak alması ve bunlarla birlikte *Bizans*'a sığınmak üzere, *İstanbul*'a gitmesi; kendisini yakalayıp getirmekle görevlendirilen Afşin'in *İstanbul*'a değin gitmesi ve Erbasan'ın kendisine teslim edilmemesi üzerine, *Bizans* kale ve kentlerini tahribi; Kurlu, Şöklü vs. beylerin *Nâvekiyye Türkmenleriyle Filistin*'e gelip *Remle*'de bir *Türkmen Beyliği* kurmaları; *Mirdasoğulları emîrlerinin Selçuklu İmparatorluğuna* tâbiiyeti; *Fatımî* veziri Hasan'ın *Mısır*'ı teslim etmek üzere sultan Alp Arslan'ı daveti; Alp Arslan'ın *Azerbaycan* ve *Doğu-Anadolu* üzerinden hareketle *Malazgirt*'i fethi.

1071 Sultan Alp Arslan'ın *Urfa* kuşatması, *Haleb* önlerine gelişi, emîr Mahmut'un direnmesi üzerine şehri kuşatması ve Mahmut'un itaatı; sultan Alp Arslan ile Romanos Diogenes arasında yapılan ve *Anadolu*'nun bir *Türk* yurdu haline getirilmesini sağlayan ünlü *Malazgirt Meydan* savaşı; Hanoğlu Harun'un emîr Mahmut'dan ayrılıp *Sur* valisi Aynüddevle ile işbirliği ve öldürülmesi; *Filistin Türkmen Beyliğinin Mısır*

Fatımîleri ve *Haleb Mirdasoğulları emîrliğiyle* çeşitli ilişkileri; emîr Atsız'ın *Remle* ve *Kudüs*'ü *Fatımîlerden* alması, başkenti *Kudüs* olan *Selçuklu Melikliğini* kurması.

1074 Şöklü Bey'in *Akkâ*'yı *Fatımîlerden* alması.

1075 Atsız-Şöklü çatışması; Şöklü'nün *Kutalmışoğullarıyla* ittifakı, müttefiklerin *Taberiye*'de Atsız ile savaşı, yenilgileri ve *Kutalmışoğullarının* tutsaklığı ve Şöklü'nün öldürülmesi.

1075/76 Atsız ve kardeşi Çavlı'nın *Haleb Mirdasî* emîri Mahmut ile olan ilişkileri; Atsız'ın *Fatımî* hâkimiyetindeki *Sur* kenti valisiyle özel bir anlaşma yapması; Tutuş'un *Suriye* ve *Filistin Selçuklu* hükümdarlığına atanması sorunu ve Atsız'ın tutumu.

1076 Emîr Atsız'ın *Dımaşk*'ı fethi, *Abbasî* halifesi ve *Selçuklu* sultanı Melikşah adına hutbe okutması, melikliğin başkentini *Kudüs*'ten *Dımaşk*'a nakli; *Haleb* emîri Nasr'ın çağrısı üzerine, Ahmetşah'ın *Haleb*'e gelişi, onunla işbirliği, Nasr-Sâbık-Ahmetşah ilişkileri.

1077/78 Emîr Atsız'ın *Mısır* seferi ve *Kahire* bozgunu. bir kısım *Filistin* ve *Suriye* kent ve kalelerinin *Fatımîlere* tâbi olmaları, Atsız'ın bunlara karşı seferleri; *Fatımîlerin* başarısız *Dımaşk* kuşatması; *Gence* valisi Tâcüddevle Tutuş'un sultan Melikşah tarafından *Suriye* ve *Filistin Selçuklu* hükümdarlığına atanması.

1078 Tutuş'un *Haleb*'i kuşatması, Tutuş-Müslim-Sâbık ilişkileri; Tutuş'un başarısızlığı ve *Diyarbakır*'a dönüşü.

1079 Tutuş'un ikinci kez *Haleb* yörelerine gelişi, buradaki kaleleri elegeçirmesi ve *Haleb*'i kuşatması; *Fatımî* kuşatma ve sıkıştırması dolayısıyla *Dımaşk*'ta güç durumda bulunan Atsız'ın çağrısı üzerine *Dımaşk*'a gelip Atsız'ı öldürerek *Suriye* ve *Filistin Selçuklu Devletinin* yönetimini eline alması.

1080 Müslim'in *Haleb*'e hâkimiyeti ve buradaki *Mirdasoğulları* ailesinin yönetimine son vermesi.

1082 Müslim'in, Ali bin Kureyş vasıtasıyla *Munkizî* ailesinden Ebulhasan bin Munkiz'in yönetimindeki *Şeyzer*'i kuşattırması; Müslim'in Halef bin Mülâib'in elinde bulunan *Humus*'u işgali ve Tutuş'un buna müdahalesi; Tutuş'un *Antartus* ve *Banyas*'ı fethi, *Haleb*'i kuşatması, sultan Melikşah'ın, bir mektupla Tutuş'a *Haleb* bölgesinden çekilmesini bildirmesi.

1083 Tutuş'un *Baalbek*'i *Fatımî* valisi İbn Saykal'dan alması; Müslim'in *Suriye* ve *Filistin Selçuklu Devletinin* başkenti *Dımaşk*'ı başarısız kuşatma harekâtı.

1085 Süleymanşah'ın *Antakya* ve içkalesini fethi ve *Bagras*, *Derbesak*, *Artah*, *Hârim* ve *Samandağı*'na hâkim olması; Tutuş'un Müslim ve Artuk Bey ile birlikte *Mısır Fatımîleriyle* sonuçsuz ittifak girişimi, Süleymanşah'ın Müslim'i *Kurzâhil*'de bozguna uğratması, Müslim'in ölümü.

1086 *Kuzey - Suriye* hâkimiyeti için Tutuş-Süleymanşah arasında *Haleb* yakınlarındaki *Aynuseylem*'de yapılan savaşta Süleymanşah'ın yenilgisi ve intiharı; Tutuş'un içkale dışında *Haleb*'e hâkim olması; imparatorluğun vasalları arasında ortaya çıkan anlaşmazlık ve buhran dolayısıyla sultan Melikşah'ın *Kuzey - Suriye* seferi ve maiyyeti emîrlerinden Kasimüddevle Aksungur'u *Haleb*'e, Alpoğlu Yağısıyan'ı *Antakya*'ya ve Bozan'ı da *Urfa*'ya vali atamak suretiyle, *Kuzey - Suriye* yönetimini doğrudan doğruya imparatorluğa bağlaması; Tutuş ve diğer yöresel emîrlerin Melikşah'a itaat arzlarını yenilemeleri.

1087 Tutuş'un, yönetimleri *Fatımîlere* geçmiş olan *Sayda* ve *Beyrut*'u fethi.

1088 *Haleb* valisi Kasimüddevle Aksungur'un *Munkizî* emîrliğine bağlı *Şeyzer*'e seferi.

1089 Aksungur'un, *Ermeni* yönetimindeki *Berzûye* kalesini fethi; *Fatımîlerin* Nasruddevle kumandasında gön-

derdiği bir ordunun *Sayda*, *Beyrut*, *Akkâ*, *Cübeyl* kentlerini işgal ve *Filistin*'i istilâ edip buralara *Fatımî* valileri atamaları.

1090 Tutuş, Aksungur, Yağısıyan ve Bozan'ın *Fatımîlere* karşı harekâtı, *Trablusşam*'ın kuşatılması sırasında Tutuş-Aksungur anlaşmazlığı ve harekâtın durması.

1093 Sultan Melikşah'ın ölümü üzerine, saltanat mücadelesine başlayan Tutuş'un *Ukayloğulları* ailesinin elindeki *Nusaybin*, *Rahbe*, *Rakka* ve *Musul*'a hâkimiyeti ve bu bölgeye valiler ataması, halife Muktedi Biemrillah'a özel bir elçi göndererek *Bağdad*'da *Büyük Sultan* olarak adına hutbe okutmasını istemesi ve bunun, halife tarafından reddi, bunun üzerine onun *Büyük Selçuklu İmparatorluğu* başkenti *İsfahan*'a yürümek amacıyla *Doğu ve Güney-Doğu Anadolu* bölgesine ve *Azerbaycan*'a gidip hâkim olması, maiyyeti emîrlerinden Aksungur ve Bozan'ın, saltanatın öteki adayı Berkyaruk'a katılmaları; Tutuş'un ordu hazırlamak ve yeniden saltanat mücadelesine başlamak üzere, *Dımaşk*'a dönüşü; Aksungur ve Bozan'ın *Haleb* ve *Urfa*'ya dönüp Berkyaruk adına yönetimlerini sürdürmeleri.

1094 Tutuş-Aksungur arasında *Seb'in*'de yapılan savaşta Aksungur'un tutsaklığı ve ondört kumandan ile birlikte öldürülmesi, Tutuş'un *Haleb*'i elegeçirip Bozan'ı öldürtmesi, *Urfa* ve *Harran*'a hâkimiyeti; Tutuş'un Terken Hatun ile işbirliği, Terken Hatun'un ölümü; Tutuş'un Abakoğlu Yusuf'u, adına *Sultan* olarak hutbe okutması için yeniden *Bağdad*'a vali olarak göndermesi; Berkyaruk'un, Tutuş'un gönderdiği Abakoğlu Yakub tarafından bozguna uğratılması, bunun sonucu olarak halife Müstazhir Billah'ın *Bağdad*'da *Sultan* sıfatıyla Tutuş adına hutbe okutmaya başlatması; şehzâde Mahmut'un ölümü; Tutuş'un *Hemedan*'a hâkimiyeti.

1095 Tutuş'un *Rey* yakınlarındaki *Taşlı* köyünde Berkyaruk'la savaşı, yenilgisi ve öldürülmesi, dolayısıyla

Berkyaruk'un sultanlığının kesinleşmesi; Fahrülmülûk Rıdvan'ın *Haleb Selçuklu* hükümdarı olması, kardeşi Şemsülmülûk Dukak'ın başkenti *Dımaşk* olan *Dımaşk Selçuklu Devletini* kurması; *Clermont*'ta 300 din adamının toplantısı *(Konsil)*.

1096 Rıdvan'ın *Ermeni* Toros'un yönetimine geçen *Urfa*'yı fethi, *Suruç*'a hâkimiyeti, *Dımaşk* ve *Harran*'a başarısız sefer girişimi; *Fatımîlerin Kudüs*'ü elegeçirmeleri; Abakoğlu Yusuf'un ölümle bertaraf edilmesi ve Rıdvan'ın ikinci başarısız *Dımaşk* seferi; *Fransız*, *Alman* ve *İtalyanlardan* oluşan ve *Anadolu*'ya geçen ilk *Haçlı* kitlelerinin *Türkiye Selçuklu Devleti* sultanı I. Kılıç Arslan'ın sevkettiği *Selçuklu* ordusu tarafından bozguna uğratılıp yok edilmeleri.

1097 Rıdvan-Dukak arasında *Kınnesrin*'de yapılan savaşta Dukak'ın yenilgisi; Rıdvan'ın *Fatımîlerle* bir antlaşma yaparak dört hafta süreyle *Haleb* ve yörelerinde *sünnî* hutbesini kaldırıp şiî hutbesi okutarak *Fatımîlere* tâbi olması; dük ve kralların yönetimlerindeki *Haçlı* ordularının, *Türkiye Selçuklu Devletinin* başkenti *İznik*'i kuşatmaları, şehrin *Bizanslılara* teslimi, Kılıç Arslan'ın *Eskişehir* ovasında *Haçlılara* baskın girişimi.

1098 *Haleb* reisi Berekât'ın ölümle bertaraf edilmesi; Baudouin'in *Ermeni* Toros'un elinden *Urfa*'ya alıp *Urfa Haçlı Kontluğunu* kurması; *Haçlıların*, Firûz adlı bir Ermeninin ihaneti dolayısıyla içkale dışında *Antakya*'yı işgalleri, *Selçuklu* ordusunun şehirde *Haçlıları* kuşatması, ovada *Haçlılarla* savaşı, bozulması, içkalenin de *Haçlılara* teslimi; Bohémund'un *Antakya*'da bir *Haçlı Prensliği* kurması; vasal *Azaz* valisi Ömer'in *Haçlılarla* işbirliği yaparak Rıdvan'a isyanı; *Haçlıların Rûc*, *Bâre* ve *Maarretünnûman*'ı işgalleri.

1099 *Haçlıların Kudüs*'ü *Fatımîlerden* almaları ve burada *Lâtin Devletinin* ilk *Krallığını* kurmaları: *Antakya*

Haçlı Prensliği kuvvetlerinin *Haleb Selçuklu Devletine* bağlı *Cezr*, *Zerdana* ve *Sermin* kalelerini işgalleri.

1100 *Dımaşk Selçuklu* meliki Dukak'ın *Güney-Doğu Anadolu* seferi, hâkimiyeti ve buradaki icraatı; Dukak'ın *Dımaşk Devleti* topraklarına saldıran *Taberiye* prensi Tancréd ve kral Baudouin ile başarılı mücadeleleri.

1101 *Cebele*'nin geçici olarak *Dımaşk Selçuklu* yönetimine alınması; *Dımaşk* ve *Humus* kuvvetlerinin, Raymond'a karşı *Trablusşam* emîri Ebulhasan İbn Ammar'a yardıma gitmeleri; *Haçlıların Kellâ* yörelerinde Rıdvan'ı bozguna uğratmaları sonucunda *Kefertab* ve *Hâzır* kalelerini işgalleri; *Humus* emîr Cenahüddevle Hüseyin'in *Haçlı* kontrolüne geçen *Esfûna* kalesini geri alması.

1102 *Rahbe*'nin *Dımaşk Selçuklu Devletine* katılması.

1103 Cenahüddevle Hüseyin'in *Humus*'ta camiide *Batınîler* tarafından öldürülmesi ve *Humus*'un *Dımaşk Selçuklu Devletine* katılması; Rıdvan'ın *Antakya Haçlı Prensliği* yönetimini eline alan Tancréd ile barış yapması, *Beserfûs* kalesinin kaybı.

1104 Melik Şemsülmülûk Dukak'ın ölümü ve yerine oğlu Tutuş'un tahta geçirilmesi; Dukak'ın kardeşi Muhyiddin Ertaş'ın *Dımaşk Selçuklu* meliki olmak için başarısız girişimleri ve ölümü; Tutuş'un ölümü üzerine *Dımaşk*'ta Tuğtekin'in *Atabeklik* yönetiminin kurulması; *Büyük Selçuklu İmparatorluğunun Musul* valisi Çökürmüş ve *Hasankeyf Artuklu* emîri Sökmen'in *Belîh* çayı yörelerinde, II. Baudouin, Joscelin, Bohémund ve Tancréd yönetimindeki *Haçlı* ordusunu bozguna uğratmaları, Baudouin ve Joscelin'in tutsak alınması; *Antakya Haçlı prensliğinin* işgalinde bulunan *Cezr*, *Sermin*, *Maarretümasrîn* ve *Savverân*'ın yeniden *Haleb Selçuklu Devletine* katılması.

1105 Tancréd'in *Haleb Selçuklu Devletine* bağlı önemli kalesi olan *Artah*'ı işgali ve *Haleb* üzerine baskısını arttırması.

1106 Rıdvan'ın Artukoğlu İlgazi ve Arslantaşoğlu emîr Alpı ile *Haçlılara* karşı sonuçsuz ittifakı; *Humus* emîri Halef bin Mülâib'in *Batınîler* tarafından öldürülmesi ve onun yönetimindeki *Efâmiye* kalesinin önce *Haleb Selçuklu Devletine* ve daha sonra da *Haçlılara* bağlanması.

1107 *Musul*'un *Büyük Selçuklu* yönetiminden *Türkiye Selçuklularına* geçmesi, Kılıç Arslan'ın *Musul* hâkimiyeti için *Büyük Selçuklularla* çatışması ve ölümü.

1108 Tancréd-Rıdvan ve Baudouin-Çavlı ittifak grupları arasındaki *Telbâşir* savaşı.

1109 *Haçlıların Trablusşam*, *Banyas* ve *Cübeyl* şehir ve kalelerini işgalleri.

1110 *Haçlıların Beyrut*'u işgalleri; *Büyük Selçuklu İmparatorluğunun Musul* valisi emîr Mevdud'un komutasındaki ordunun başarısız *Urfa* kuşatması.

1111 Melik Rıdvan'ın *Antakya Haçlı prensliğine* bağlı yörelere akınlara girişmesine karşılık veren Tancréd ile olan çatışmaları ve barış yapılması; *Haleb* ve *Suriye*'nin öteki emîrliklerinden, *Haçlılara* karşı yardım isteğiyle gönderilen heyetlerin *Bağdad*'daki gösterileri ve bunun üzerine emîr Mevdud komutasındaki *Selçuklu* ordusunun *Haçlılara* karşı harekâtı ve sonunda *Haleb* önlerine gelişi ve dağılışı.

1112 Rıdvan'ın *Haçlılara* karşı *Dımaşk* emîri Tuğtekin ile ittifakı, adına geçici olarak *Dımaşk*'ta hutbe okutulup para bastırılması.

1113 Mevdud ve Tuğtekin'in *Kudüs* kralı Baudouin ve Joscelin'i *Taberiye*'de bozguna uğratmaları; Rıdvan'ın adının *Dımaşk*'taki hutbe ve paralardan kaldırılması; melik Fahrülmülûk Rıdvan'ın ölümü, yerine oğlu Alp Arslan'ın *Haleb* hükümdarı oluşu ve sultan Muhammed Tapar'ın tavsiyesi üzerine, *Haleb Batınîlerini* bertaraf etmesi.

1114 Melik Alp Arslan'ın *Dımaşk* emîri Tuğtekin ile sonu gelmeyen işbirliği ve hâdim Lülü'nün, melikliğin diğer emîrleriyle işbirliği yaparak Alp Arslan'ı öldürtmesi ve yerine küçük yaştaki Sultanşah'ın geçirilmesi.

1115 Hâdim Lülü'nün sultan Muhammed Tapar'a *Haleb*'i teslim önerisi; *Selçuklu* ordusu kumandanı Porsuk'a karşı Lülü'nün, Tuğtekin, İlgazi, Baudouin ve *Trablusşam* prensi Pons ile ittifakı.

1116 *Haleb*'den gizlice kaçmakta olan hâdim Lülü'nün *Sıffîn* yörelerinde emîr Sungurca tarafından öldürülmesi.

1117 Yaruktaş'ın nâib sıfatıyla *Haleb* yönetimine elkoyması, Aksungur Porsukî ile ilişkileri; *Mardin Artuklu* emîri İlgazi'nin, çağrı üzerine, *Haleb*'e gelip yönetime elkoyarak *Selçuklu Devletine* son vermesi.

1122 *İlgazi*'nin ölümü üzerine yeğeni Süleyman'ın *Haleb*'e hâkim olması.

1123 İlgazi'nin öteki yeğeni ve *Haçlılara* büyük darbeler vuran Belek Gazi'nin *Haleb*'e hâkimiyeti.

1124 *Mardin Artuklu* emîri *İlgazioğlu* Temürtaş'ın *Haleb* yönetimine elkoyması; son *Haleb Selçuklu* hükümdarı Sultanşah-Dübeys-Baudouin'in *Haleb*'i kuşatmaları; *Musul Selçuklu* valisi Aksungur Porsukî'nin *Haleb* yönetimini eline alması.

BİBLİYOGRAFYA

ABU'L - FARAC, GREGORİ BAR HEBRAEUS : *Tarih* (İngilizceden çev. Ö. R. Doğrul). Ankara 1945–50. Cilt I-II. = TTK. Yay.

AHMED b. MAHMUD : *Selçuk - Nâme* (Yay. E. Merçil). İstanbul 1977. Cilt I-II.

AKSARAYÎ, KERİMÜDDİN MAHMUD : *Müsâmeretü'l-ahbar ve Müsâyeretü'l-ahyar* (Yay. O. Turan). Ankara 1944 = TTK. Yay.

ALBERTUS AQUENSIS. : Almanca çev. Hefele: *Geshichte des ersten Kreuzzugs*. Jena 1923.

ALPTEKİN, C. : *The Reign of Zangi*. Erzurum 1978 = Atatürk Ü. Edebiyat Fak. Yayını.

" " : *Dımaşk Atabeyliği Tog - Teginliler* İstanbul 1985 = M. Ü. Fen - Ed. Fak. Yay.

AMEDROZ, H. F. : *The Marwanis Dynasty at Mayyâfarikin in the tenth eleventh centuries* = JRAS, 1902, 1903.

ANNA KOMMÉNE : *Alexiade*. Regine de l'Empereur Alexis I Comnene (1081–1118) (Yay. B. Leib). Paris 1943. Cilt II.

AYNÎ, BEDRÜDDİN MAHMUD : *Ikdü'l-cumân fî Tarihi ehli'z-zaman*. Topkapu Sarayı III. Ahmed Ktp. Nr. 2912. Cilt III–XXI.

AZİMÎ, MUHAMMED b. ALİ : *Tarih* (Metin çeviri ve açıklamalarla Yay. A. Sevim). Ankara 1988 = TTK. Yay.

BOSWORTH, C. E. : *İslâm Devletleri Tarihi* (Çev. E. Merçil - M. İpşirli). İstanbul 1980.

BUHL, FR. : *İA*. "*Busrâ*" mad.

" " : *İA*. "*Efâmiye*" mad.

" " : *İA*. "*Belkâ*" mad.

" " : *İA*. "*Kudüs*" mad.

BUNDÂRÎ, EL - FETH b. ALİ : *Zübdetü'n-nusra ve Nuhbetü'l-usra*. Yay. M. Th. Houtsma. Leiden 1889. Türkçe Çev. K. Burslan. İstanbul 1943 = TTK. Yay.

BUSSE, HERIBERT : *Chalif und Grosskönig Die Buyiden im Irak (945–1055)*. Beirut 1969.

CAHEN, CLAUDE : *La Syrie du Nord a l'epoque des Croisades et la principote Franque d'Antiche*. Paris 1940.

" " : *La Prémiére Pénétration Turque en Asie - Mineure* = Byzantion XVII (1946–48).

CAHEN, CLAUDE : *The Turkish invasion. The Selchukids* = A History of the Crusades. Philadelphia 1955. I, Bölüm V.

" " : *Pre-Ottoman Turkey. A general Survey of the material and spritual culture and history 1071–1330.* London 1968.

CRAWFORD, R. W. : *Rıdvan the Malgned* = The World of Islam. London 1958.

DEMİRKENT, I. : *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1098–1118).* İstanbul 1974 = İ. Ü. Ed. Fakültesi yay.

DIEHL, C. : *Bizans İmparatorluğu Tarihi* (Türkçe çev. T. Bıyıklıoğlu). İstanbul 1937.

EYİCE, S. : *Malazgirt Savaşını Kaybeden IV. Romanos Diogenes.* Ankara 1971. = TTK. Yay.

GIBB, H. A. R. - KRAUS, P. : *İA.* "*el - Mustansır*" mad.

CRAEFE, E. : *İA.* "*el - Hakîm*" mad.

" " : *İA.* "*Fâtımîler*" mad.

GROUSSET, R. : *Histoire de Croisades.* Paris. Librairie Plon. Cilt I.

HASAN İBRAHİM HASAN : *el - Fâtımiyyûn fî Mısr.* Kahire 1932.

HITTI, K. PH. : *History of Syria.* London 1951.

HONIGMANN, E. : *Bizans Devletinin Doğu Sınırı* (Türkçe çev. F. Işıltan). İstanbul 1970. = İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Yay.

İBNÜ'L - ESÎR, İZZÜDDİN EBU'L - HASEN ALİ b. MUHAMMED : *el - Kâmil fi't-tarih.* Beyrut 1966 (C. J. Tornberg yayınının tıpkı basımı). Cilt IX, X, XI.

" " " : *et - Tarihü'l - bâhir fi'd - devleti'l - Atabekiyye.* Kahire 1963.

İBNÜ'L - KALÂNİSÎ, EBÛ YÂLÂ HAMZA : *Zeylü Tarihi Dımaşk* (Yay. H. F. Amedroz). Leyden 1908.

İ'lâmü'n - nübelâ fi Tarihi Halebi'ş - şehba (Yay. R. Tabbah). Haleb 1923.

KAFESOĞLU, İBRAHİM : *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu.* İstanbul 1953. = İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Yayını.

" " : *İA.* "*Selçuklular*" mad.

" " : *İA.* "*Kür - Buka*" mad.

KOENIG, N. A. : *İA.* "*el - Azîz*" mad.

LEBEAU CH : *Historie du Bas - Empire* (Yay. M. De Saint Martin). Paris 1833. Cilt XIV.

LEWIS, B. : *The Assasins.* London 1967.

EL - MÂRUNÎ, Y. İ. : *Tarihu Suriyye.* Beyrut 1900.

MATAR, İ. D. : *Kitabü'l - ukûdi'd - dürriyye fî Tarihi'l - memleketi's - Suriyye.* Beyrut 1874.

MİHÂİL VEKAYİNÂMESİ (Türkçe çev. H. Andereasyon, 1941). TTK.'da basılmamış nüsha.

OSTROGORSKY, G. : *Bizans Devleti Tarihi* (Türkçe Çev. F. Işıltan). Ankara 1981. = TTK. Yay.

RÖHRICHT, R. : *Beiträge zur Geschichte der Kreuzüge.* Berlin 1874–78.
" " :: *Geschichte der Königreichs Jerusalem (1100–1291).* Insburg 1898.
RUNCIMAN, STEVEN : *A History of the Crusade. Cilt II.* Peunguin Books.
SANAULLAH, M. F. : *The Decline of the Saljiquid Empire.* Calcutta 1958.
SEVİM, ALİ : *Malazgirt Meydan Savaşı.* Ankara 1971 = TTK. Yay.
" " : *Temürtaş'ın Haleb Hâkimiyeti* = Belleten (1961), XXV/100.
" " : *Artukluların Soyu ve Artuk Bey'in Siyasî Faaliyetleri* = Belleten XXV/101.
" " : *Artukoğlu Sökmen'in Siyasî Faaliyetleri* = Belleten XXVI/103 (1962).
" " : *Artuk oğlu İlgazi* = Belleten XXVI/104.
" " : *Diyarbekir Bölgesinin Büyük Selçuklu İmparatorluğuna Katılması* = Atatürk Konferansları V (1971–72).
" " : *Selçuklu - Mısır Fatımî Devletleri İlişkilerine Genel Bir Bakış* = VIII. Türk Tarih Kongesi, II, Bildiriler.
" " : *Biyografilerle Selçuklular Tarihi (Bugye çev.).* Ankara 1982 = TTK. Yay.
" " : *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi.* Ankara 1983 = TTK. Yay.
SIBT, b. EL - CEVZÎ, EBU'L - MUZAFFER YUSUF b. KIZOĞLU : *Mir'âtü'z-zeman fi Tarihi'l-Âyan (Selçuklularla ilgili kısımları Yay. Ali Sevim).* Ankara 1968 = A. Ü. D.T.C.F. Yay.; Topkapu Sarayı II, Ahmed Ktp., Nr. 2907, Cilt XIII.
SOBERNHEIM, M. : *İA.* "*Müslim b. Kureyş*" mad.
" " : *İA.* "*Antakya*" mad.
TURAN, OSMAN : *Selçuklular Tarihi ve Türk - İslâm Medeniyeti.* Ankara 1965 = TKA. Yay.
" " : *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1971.
VARDAN VARTABET : *Cihan Tarihi. Türk Futûhâtı* (Türkçe çev. H.D. Andreasyon). = İ.Ü. Edebiyat Fak. Tarih Semineri Dergisi I/2 (1937).
VASILIEV, A.A. : *Bizans İmparatorluğu Tarihi* (Türkçe Çev. A.M. Mansel). Ankara 1943.
WUSTENFELD, F. : *Geschichte der Fatımîden Chalifen.* Göttingen 1881.
YİNANÇ, M. HALİL : *Türkiye Tarihi, Selçuklular Devri. Anadolu'nun Fethi I.* İstanbul 1944.
" " : *İA.* "*Belek*" *mad.*
" " : *İA.* "*Diyarbekir*" mad.
ZÂHİD ALİ : *Fatımiyyân-i Mısr.* Haydarâbâd – Dekke 1948.

GENEL DİZİN

A

Aaron, 3, 170.
Abak, 77, 84, 125, 149.
Abakoğulları, 88.
Abbas, Hz. Muhammed'in amcası, 16.
Abbasîler ve Abbasî Halifeliği, 1, 4, 16, 17, 27, 28, 37, 38, 52.
Acem Irakı, 2.
Adhémar, 96, 125.
Adıyaman, 9, 23.
Adilcevaz, 5.
Adriyatik, 13, 97.
Afşin, Bekçioğlu, 9, 10, 11, 12, 23, 24, 45, 50, 52, 171, 172.
Ahdâs, 19.
Ahlat, 9, 11, 12, 23, 74, 122.
Ahmet, emîr, 103, 106.
Ahmet, Nasruddevle, 4.
Ahmedîl, 121.
Ahmetşah, 9, 11, 23, 45, 46, 47, 48, 49, 171, 173.
Âhur, emîr, 76, 77.
Akdeniz, 65, 99.
Akkâ, 22, 25, 26, 35, 36, 39, 66, 173, 175.
Aksungur, Kasîmüddevle, 63, 64, 66, 67, 68, 69, 71, 72, 73, 81, 82, 83, 92, 174, 175.
Aksungur Porsukî, 140, 141, 146, 179.
Akşehir (Sepidşehr), 7, 104.
Alan, 10.
Albert von Zimmer, 95.
Aleksios Komnenos, 13, 95, 97, 104.
Ali bin Kureyş, 174.
Ali İbn Ammâr, 157.
Allaverdi, 7.
Amanos Dağları, 9, 10, 11, 23.
Âmid, 6, 18, 70, 154.
Âmillik, 64.
Almanya ve Almanlar, 95, 96, 176.
Alp Arslan, sultan, VII, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 15, 23, 24, 28, 29, 31, 32, 65, 77, 171, 172.
Alp Arslan, Muhammed, Tâcüddevle, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 139, 167, 178, 179.
Alpı Arslantaşoğlu, 112, 113, 178.
Alpilek, 36.
Altaş, 154.
Altuntaş, 149.
Âmine, Kaymaz kızı, 160.
Âmine Hatun, 140, 141.
Amorion (Amûriyye), 12.
Anasıoğlu, 2, 3, 6, 169.
Anberd, 7.
Anı, 5, 8.
Anadolu, VII, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 18, 21, 23, 27, 28, 37, 45, 48, 57, 58, 81, 94, 95, 97, 98, 100, 171, 172, 176.
Anna Komnena, 62.
Antakya, VIII, 10, 17, 19, 21, 24, 26, 49, 55, 57, 59, 60, 61, 64, 65, 66, 67, 69, 81, 84, 85, 88, 89, 92, 99, 100, 101, 102, İ03

104, 106, 107, 108, 109, 111, 112, 114, 120, 123, 126, 128, 137, 138, 150, 151, 155, 159, 174, 176.
Antakya Haçlıları, 104, 110, 118.
Antakya Haçlı Prensliği, 99, 111, 178, 179.
Antakya Kapısı (Haleb'de), 136.
Antartus, 159, 160, 174.
Araplar, 25, 26, 151.
Aras Irmağı, 7, 10.
Ariş, 43.
Arpaçay, 8.
Arslan Besasirî, 170, 171.
Arslantaş, 100.
Artah, 11, 21, 22, 59, 99, 111, 112, 174, 177.
Artuk Bey, 52, 55, 60, 61, 62, 63, 64, 81, 87, 174.
Aruandanos, 9, 23.
Asi Irmağı, 45, 101.
Askalan, 40.
Asya, 16.
Aşağı-Loren, 96.
Atlas Okyanusu, 34.
Atsız Bey, VII, 24, 26, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 43, 44, 45, 46, 50, 51, 53, 81, 167, 173.
Atiyye, 19, 20, 21, 26, 171.
Avrupa, 95.
Avrupa Hıristiyan Âlemi, 94.
Ayaz, İlgazioğlu, 121,
Aynuseylem, 61, 174.
Aynüddevle, 22, 25, 26, 172.
Aytekin, Büyük Selçuklu Devleti emîri, 32, 33, 37, 51.
Aytekin, Tutuş'un emîri, 77, 110, 147, 161, 165.
Azaz, 51, 55, 106, 107, 123, 136, 176.
Azerbaycan, 2, 3, 5, 6, 7, 18, 28, 70, 71, 74, 76, 78, 160, 172, 175.
Azizcercis Kilisesi, 58.
Azrâ Çayırlığı, 44.

B

Baalbek, 164, 165, 174.
Bagin, 6.
Bagras, 59, 174.
Bagrat IV., Gürcü Prensi, 7, 10.
Bağdad, 8, 16, 65, 68, 70, 71, 74, 75, 77, 79, 82, 91, 120, 126, 142, 147, 157, 158, 170, 171, 175, 178.
Bahtiyar, Sâlâr, 86, 148, 149.
Balhan (Navekiyye, Yabgulu, Yıva) Türkmenleri, 1, 169.
Bâlis, 111, 137, 140, 144.
Balkâ, Belka, 25, 134.
Balkanlar, 13, 96, 170.
Banyas, 117, 174, 178.
Bâre, 107, 176.
Barsama, 57, 58, 63.
Basil 11., 13, 169.
Başlar Hazinesi, 77.
Batı-Avrupa, 94.
Batınîler, 114, 115, 126, 127, 129, 130, 134, 177.
Batman Suyu, 2.
Bedr, 41, 42.
Bedrülcemalî, 21, 22, 23, 25, 26, 28, 35, 36, 40, 43.
Behisni, 59.
Behmurd, 154.
Behramşah, 129.
Bekçur, 77.
Belgrat, 15, 95.
Belek Gazi, 143, 144, 179.
Belih Çayı, 111, 177.
Berberi kabilesi, 43.

Berekât, Haleb Ahdâs Reisi, 87, 88, 92, 93, 176.
Bergiri (Muradiye), 4.
Berkyaruk, 71, 73, 74, 75, 77, 78, 79, 80, 83, 84, 92, 101, 113, 147, 149, 152, 175, 176.
Bermekoğulları, 16.
Bertrand, Trablusşam Kontu, 118.
Beserfûs, 110, 177.
Baudouin I., 102, 116, 117, 118, 124, 156, 157, 165, 176.
Baudouin II, 96, 98, 111, 137, 143, 144, 145, 177, 178, 179.
Berzûye, 66, 174.
Beyrut, 66, 117, 156, 157, 174, 175, 178.
Beytülmal, 120.
Bikisrâil, 119.
Bilge, 77.
Birecik, 29.
Bi'ru Sâlârı Horasan (Horasan Sâları Kuyusu), 9.
Bitlis, 154.
Bizans (Anadolu), 3.
Bizans, Bizanslılar, Bizans İmparatorluğu, VII, 1, 2, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 13, 14, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 27, 32, 45, 46, 49, 57, 66, 94, 97, 98, 106, 170, 171, 172.
Boğa, 1.
Bohémund, 96, 97, 98, 99, 102, 103, 105, 108, 109, 110, 111, 128, 156, 176, 177.
Bozan, 63, 67, 68, 69, 82, 174, 175.
Böri, 158, 159, 166.
Böriler Hanedanı, 166.
Buldacı, 59.
Butumites, 97.
Busrâ, 164.
Buzâa, 51, 87, 143.
Büveyhoğulları ve Devleti, 1, 16, 170.
Büyük Kurultay (Selçuklularda), 1.
Büyük Selçuklu Devleti, İmparatorluğu, VII, VIII, 1, 18, 23, 25, 27, 28, 34, 35, 38, 40, 53, 54, 58, 59, 61, 65, 66, 68, 69, 70, 78, 83, 84, 92, 99, 100, 101, 110, 114, 115, 116, 118, 127, 130, 136, 139, 152, 154, 160, 163, 175, 177, 178.
Büyük Zap Suyu, 3, 16, 169, 170.

C

Câber Kalesi, 143.
Candar, Rahbe emîri, 138.
Canik Dağları, 5.
Cebele, 157, 158, 159, 163, 164, 177.
Cemcem, 6, 170.
Cemceme Sultan, 6.
Cerbâzakân, 76.
Cevlân, 155.
Cezr, 108, 111, 177.
Cibrîn Kûrastâyâ, 51.
Cisr, 49.
Cisrülhadid, 103.
Cizre, 2.
Cizye, 59.
Clermont, 95, 176.
Cübeyl, 117, 175, 178.

Ç

Çağrı Bey, 5.
Çaka Bey, 94.
Çavlı, Atsız'ın kardeşi, 45, 46.
Çavlı (Sakave), 115, 116, 117, 173, 178.
Çavuş Bey, 136, 138.
Çiçek Hatun, 90.
Çoruh Irmağı, 7.

Çoruh Vadisi, 5.
Çökürmüş, 111, 112, 113, 114, 115, 177.
Çubuk Bey, 60.
Çukurova, 98.

D

Dalmaçya, 96.
Dana, 1, 169.
Dandanakan Meydan Savaşı, Zaferi, VII, 1, 169.
Dârâ, 144.
Dâruddâve, 127.
Davud, Sökmenoğlu, 144.
Davud Kulan Arslan, 95.
Denizli, 12.
Derbesak, 59, 174.
Devlet, Kutalmışoğlu, 36.
Deyr, 51.
Dımaşk (Şam), VIII, 26, 33, 36, 39, 40, 42, 43, 44, 52, 53, 55, 61, 63, 64, 66, 68, 71, 73, 74, 81, 82, 83, 86, 87, 89, 90, 91, 92, 100, 110, 122, 123, 124, 125, 131, 132, 133, 137, 139, 140, 141, 147, 148, 149, 151, 152, 154, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 163, 164, 166, 167, 173, 174, 176, 177, 178.
Dımaşk Selçuklu Devleti, 86, 88, 90, 115, 150, 151, 159, 161, 162, 163, 166, 176, 177.
Dicle Havzası, 6, 9, 23.
Dicle Irmağı, 9.
Dinar, emîr, 5.
Diphisar, 9.
Dirlik (Ikta), 35.
Divriği, 11.
Diyarbakır, 2, 6, 9, 18, 29, 33, 50, 51, 64, 71, 73, 100, 102, 147, 158, 173.
Doğu-Akdeniz, 17, 66, 160, 164.
Doğu-Anadolu, VII, 1, 3, 5, 32, 33, 68, 70, 73, 78, 84, 151, 170, 171, 172, 175.
Doğu Denizi (Hazar veya Baykal Gölleri), 65.
Dovin, 3.
Duduoğlu, 11, 45, 50, 172.
Dukak, Ebû Nasr, Şemsülmülûk, VIII, 77, 83, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 100, 101, 102, 104, 105, 106, 110, 125, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 176, 177.
Dukas, X. Konstantin, 6, 14, 15, 18, 170.
Dübeyl, 8.
Dübeys, 144, 145, 174.
Dülük, 10, 23,

E

Ebû Bekr, vezir, 154.
Ebû Dülef, 8.
Ebû Muhammed, Ahdas kumandanı, 86.
Ebû Tâhir, 114, 128, 129, 130.
Ebû Tâlib, 129.
Ebulfazl, 129, 132, 133, 135.
Ebulfazl, Nâsırüddin, Şerif, 4.
Ebulfeth, 9, 127, 171.
Ebulganâim, 127.
Ebulhasan, Âmid Valisi, 70.
Ebulhasan bin Munkiz, 174.
Ebulhasan İbni Ammar, 67, 177, bk. Ibn Ammar.
Ebulheyca, Erbil emîri, 121.
Ebulkasım, vezir, 58, 84, 85, 150.
Eburreca, 135.
Edirne, 95.
Efâmiye, 67, 114, 138, 178.
Efdal, vezir, 87, 91, 99.

Elbistan, 59.
Elcezire, 19, 23, 69, 136, 151, 153.
Emevîler, 4.
Eminüddevle, Ahdas komutanı, 148.
Eminüddevle, tabib, 75.
Epir, 96, 97.
Erbasan (Erbasgan), 11, 12, 24, 172.
Erbil, 74, 121.
Erciş, 4, 29.
Ereğli, 159.
Ergani, 6, 9, 23, 29.
Ermeni ve Ermeniler, 8, 98, 171.
Erran, 5, 6.
Ertaş, Muhyiddin, 164, 165, 166, 177.
Erzen, 154.
Erzincan, 5.
Erzurum, 3, 5.
Esad, müneccim, 91.
Esârib, 55, 119, 143.
Esfûna, 54, 177.
Eskişehir, 98, 159, 176.
Etienne de Blois, 103.
Eustace III., 96.
Evdokia, 15, 172.

F

Fahrülmülk, vezir, 76, 77.
Fatımî ve Fatımîler, 27, 33, 37, 38, 39, 42, 44, 51, 65, 66, 88, 91, 99, 114, 126, 157, 165, 173, 175, 176.
Fâris Kapısı (Antakya'da), 58.
Fav', 111.
Fâyâ, 51, 111.
Fetihnâme, 8, 171.
Fransız, Fransızlar ve Fransa, 95, 159, 176.
Fırat Havzası, 6.
Fırat Irmağı, 23, 29, 68, 69, 73, 117, 118, 121, 137, 160.
Filaretos (Philaretos) Brachamios, 11, 57, 59, 63.
Filibe, 95.
Filistin, VII, VIII, 1, 17, 24, 27, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 42, 43, 44, 52, 54, 56, 57, 60, 65, 66, 67, 78, 80, 81, 84, 86, 89, 90, 94, 106, 125, 126, 127, 148, 155, 158, 163, 172, 173, 175.
Filistin Türkmen Beyliği, VII, 25, 26, 27, 34, 35, 167, 172.
Firûz, 102, 176.
Fulk von Orleans, 95.
Funeydik, 30, bk. Sultan Tepesi.

G

Gabriel, 109, 156.
Gagik, 5.
Ganem, burc, 32.
Garzan Suyu, 2.
Gaston de Bearn, 96.
Gaziantep, 10, 23, 59.
Gazneliler, VII, 1, 169.
Gazze, 42.
Gence, 3, 43, 50, 80, 173.
Gérard de Roussiollan, 96.
Giorg, 7.
Godefroi de Bouillon, 96, 97, 98, 99, 102, 105, 107, 155, 156, 157.
Göksun, 59.
Göktaş, 1, 3, 169.
Guillaume de Grandmesnil, 103.
Gündoğdu, 136.
Güney-Doğu Anadolu, VII, 1, 18, 36, 70, 73, 76, 78, 84, 85, 153, 154, 163, 164, 171, 175, 177.
Güney-İtalya, 13, 14, 97.
Güney-Kafkaslar, Kafkasya, 3, 13.

Gümüştekin, Büyük Selçuklu Devleti emîri, 9, 23, 171.
Gümüştekin, Baalbek valisi, 164.
Gümüştekin, Gazi, Danişmendli, 109, 110, 156.
Gümüştekin, ordu komutanı, 129, 132.
Gümüştekin Candar, 75.
Gürboğa, 72, 73, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106. 149, 152, 160.
Gürcistan ve Gürcüler, 7, 8, 10, 170, 171, 172,

H

Habur Irmağı, 115.
Hacı Başara, 6.
Haçlılar, VIII, 92, 94, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 106, 107, 108, 109, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 122, 123, 126, 127, 128, 130 136 137, 138, 139, 142, 143, 144, 145, 152, 153, 155, 156, 158, 163, 165, 176, 177, 178, 179.
Haçlı Seferi, 94.
Hagios Georgio, 7.
Hakîm el-Müneccim, 128.
Hakkari, 2.
Haleb, VIII, 10, 11, 17, 19, 20, 21, 22, 24, 27, 28, 30, 31, 32, 33, 37, 43, 44, 45, 46, 47, 49, 51, 53, 54, 55, 59, 61, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 71, 72, 73, 81, 83, 84, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 93, 99, 100, 101, 106, 107, 108, 111, 113, 114, 116, 117, 118, 119, 122, 124, 125, 126, 127, 129, 131, 132, 133, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 148, 150, 151, 152, 167, 171, 174, 176, 178, 179.
Haleb Batınîleri, 90.
Haleb Kapısı, 63.
Haleb Melikliği, 101.
Haleb Reisliği, 92.
Haleb Selçuklu Devleti, 84, 85, 89, 92, 94, 106, 107, 108, 112, 117, 119, 120, 123, 124, 128, 129, 133, 136, 143, 163, 177, 178.
Halef bin Mülâib, 54, 55, 114, 174, 178.
Hama, 24, 53.
Hâni, 154.
Hârim, 59, 174.
Harput, 5, 11.
Harran, 56, 111, 118, 121, 144, 175, 176.
Harşefiyye, 29.
Harun, Hanoğlu, 18, 19, 20, 21, 22, 26, 171.
Harunurreşid, 16, 169.
Hasan, emîr, 160, 161.
Hasan, Fatımî veziri, 172.
Hasan, Şehzâde, 3, 170.
Hasan, Şerif, 60, 64, 65.
Hasankale (Kapetra), 3, 170.
Hasankeyf, 111, 144, 154, 177.
Haşimi ailesi, 120.
Havrân, 165.
Hayır Han, 137.
Hazar ve Hazarlar, 10.
Hazar Denizi, 3, 15, 171.
Hâzır, semt, 19, 109, 177.
Hemedan, VII, 3, 71, 74, 75, 76, 79, 83, 121, 175.
Hıristiyan, 58.
Hille, 144.
Hît, 68.
Horasan, VII, 2, 10, 16, 28, 32, 70, 76, 172.

Horasan Sâlârı, 6, 9, 170.
Horasan Sâlârı Kuyusu, 9.
Hugo von Tübingen, 95.
Huges de Saint Paul, 96, 97, 105.
Humus, 24, 30, 37, 46, 54, 67, 90, 91, 92, 100, 101, 108, 109, 110, 111, 137, 139, 156, 159, 160, 161, 162, 163, 174, 177, 178.
Hüsamüddin, Demleçoğlu, 128,130.
Hüseyin, Cenanüddevle, 77, 84, 86, 87, 88, 89, 90, 92, 100, 101, 104, 105, 108, 109, 110, 125, 149, 150, 153, 156, 157, 159, 161, 162, 163, 177.

I

Ikta (Dirlik), 35.
Irak, 16, 60, 69, 76, 78, 80, 116.
Irak Türkmenleri, 1, 169, 170.
Irka, 67.

İ

İbn Ammar, 157, 158, 159, 160, 164, bk. Ali.
İbn Mülâib, 114. bk. Halef.
İbn Münzev, 26.
İbn Saykal, 174.
İbn Sukhâ, 35.
İbn Süleyha, 157, 158, 164.
İbnüladîm, Kemalüddin, 32, 62, 72, 127, 135.
İbnülesîr, 78, 89
İbrahim, Kureyşoğlu, 69.
İbrahim Acemî, 128.
İbrahim Furatî, Haleb reisi, 132.
İbrahim Yınal, 3, 4, 170.
İftiharuddevle, 99.
İldenizoğlu, 40, 41.
İlgazi, Artukoğlu, 83, 86, 87, 112, 114, 116, 118, 121, 125, 136, 137, 138, 141, 142, 143, 151, 178, 179.
İmm, 21, 22.
İntisar, Rezinüddevle, 39, 40.
İran, 1, 16, 126, 138.
İsa, Devser kalesi hâkimi, 144.
İsa, Peygamber, 94, 105.
İsaakios Komnenos, 14, 170.
İsfahan, 3, 37, 38, 48, 53, 55, 58, 63, 67, 70, 73, 74, 75, 76, 78, 79, 80, 147, 175.
İskenderiye, 41.
İskenderun, 59.
İslâm Âlemi, Dünyası, 27, 28, 91, 92, 111, 121, 126.
İsmail, Antakya valisi, 57, 58.
İspanya, 16.
İspehsâlâr, 148.
İsrail, ülke, VII, 25.
İsrail (Arslan Yabgu), 63.
İstanbul, 4, 12, 95, 96, 97, 104, 159, 169, 172.
İsuli, 6, 170.
İtalya ve İtalyanlar, 95, 96, 176.
İzmir, 94.
İznik, 58, 95, 97, 98, 176.

J

Javakhet, 7.
Joscelin, 111, 117, 121, 177, 178.
Justinianus, 13.

K

Kaaim Biemrillah, 8, 170, 171.
Kafkas Dağları, 5, 7.
Kafkasya, 171.
Kahire, 41, 42, 43, 50, 172.
Kapar, 6, 170.
Karaca, Haleb Selçuklu emîri, 133.
Karaca, Humus emîri, 90.
Karadağ (Amanos Dağları), 23.
Karahanlılar, 18.

Karaman, 11, 172.
Karanbiya Meşhedî, 73.
Karluklar, 18.
Kars, 5, 7.
Kartlı, 7.
Karvaş, Musul emiri, 2, 169.
Kastamonu kalesi, 170.
Katakalon, 3, 170.
Kaymaz, emîr, 160.
Kayseri, 10, 11, 12, 21, 23.
Kefertab, 53, 61, 109, 138, 177.
Kellâ, 108, 109, 177.
Kelpoğulları, 41, 42.
Kemah, 5.
Kemnûn, 19.
Kerularios, patrik, 170.
Kılıç Arslan 1., 95, 97, 98, 110, 115, 159, 176, 178.
Kınık boy, 44.
Kınnesrin, 61, 152, 176.
Kızıl Arslan, 154.
Kicaciç, 6, 170.
Kiçkine, 6.
Kiev Rus Prensliği, 169.
Kilâpoğulları, 19, 20, 21, 30, 36, 47, 48, 51, 55, 59, 100.
Komuk, 10.
Konsil, 95, 176.
Konstantin, VIII, 13.
Konya, 11, 98, 172.
Kubbe, 141.
Kubbetüttavâvîs, 162.
Kudüs, VIII, 25, 35, 39, 40, 43, 52, 86, 87, 88, 90, 94, 98, 99, 100, 107, 124, 126, 137, 155, 156, 157, 159, 165, 166, 173, 176.
Kumanlar, 15, 171.
Kureyşoğulları, 69.
Kurlu, VII, 24, 25, 26, 34, 35, 52, 167, 172.
Kurzâhil, 60, 174.
Kutalmış, 3, 7, 170.
Kutalmışoğulları, 36, 37, 38, 173.
Kuzey-Afrika, 16, 34.
Kuzey-Fransa, 96.
Kuzey-Irak, VII, 1, 54, 57, 59, 68, 69, 84.
Kuzey-Suriye, VIII, 1, 10, 11, 18, 19, 21, 22, 23, 24, 44, 45, 49, 50, 51, 54, 55, 57, 59, 60, 61, 63, 65, 68, 80, 81, 99, 135, 136, 153, 171, 172, 174.
Kveliskür, 7.

L

Latmin, 61.
Lâzkiye, 157.
Liparit, 3, 4, 170,
Lori, 7.
Lülü, Baba, 129, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 179.
Lübnan, VII.

M

Maarretümasrîn, 111, 177.
Maarretünnûman, 20, 24, 53, 61, 85, 108, 138, 171, 176,
Macaristan ve Macarlar, 15, 95.
Mağrıp, 50.
Mahmut, Haleb emîri, 19, 20, 21, 22, 24, 26, 27, 29, 30, 31, 33, 45, 171, 172.
Mahmut, Şehzade, 74, 75, 78, 79, 147, 175.
Makedonya, 15, 171.
Makedonya hanedanı, 170.
Malatya, 6, 10, 11, 23, 97, 156, 169, 170.
Mâlik, Câber kalesi emîri, 143.
Malazgirt, 4, 5, 13, 15, 28, 33, 57, 94, 170, 172.
Malazgirt Meydan Savaşı, zaferi, 172.

Maniakes, Georgios, 169.
Mansur, Ebû Câfer, halife, 16, 169.
Mansûr, emîr, 55.
Mansur, Kutalmışoğlu, 11, 36, 172.
Mansur, Oğuzoğlu, 1, 2, 3, 169.
Manuel Komnenos, 12, 172.
Maraş, 21, 57, 59.
Mardin, 2, 112, 115, 116, 118, 141, 142, 144, 145, 179.
Marmara Denizi, 12, 95.
Marmaraşin, 8.
Maveraünnehr, 16.
Mavropous, 14.
Mehdi, Abbasi halifesi, 16, 169.
Mehmet, Demleçoğlu, 11, 45, 47, 48, 50, 172.
Mehmet, Yağsıyan'ın oğlu, 100.
Mekke, 141.
Melikşah, sultan, VIII, 7, 8, 37, 38, 39, 43, 48, 49, 50, 52, 53, 54, 58, 60, 61, 63, 65, 66, 67, 68, 71, 74, 77, 80, 82, 147, 171, 173, 174, 175.
Melikşah, Rıdvan'ın oğlu, 129.
Melikülmuazzam, 44.
Menbic, 11, 22, 45, 50, 51, 87, 144.
Mencekoğlu, 58.
Meraga, 121.
Mercüdabık, 20, 102, 152.
Merend, 7.
Merkad-i İsanın savunucusu, 99.
Merv, 1, 77.
Mervanoğulları ve Beyliği, 2, 18, 51.
Merve, 6.
Meryemana, 58.
Meryemnişin, 8, 171.
Mesud, Gazneli sultan, 1.
Mesud, Şehzade, 121.
Meşhedülmelik, 124.
Mevdud, Selçuklu emîri, 118, 121, 122, 123, 124, 178.
Meydanülahdar, 162.
Meyyafârikin, 149, bk. Silvan.
Mezopotamya, 59, 60.
Mısır, 16, 20, 28, 33, 34, 37, 40, 41, 43, 50, 66, 172, 173.
Mısır Fatımîleri, Devleti, Halifeliği, VII, 1, 4, 14, 16, 24, 25, 27, 28, 34, 36, 37, 39, 46, 52, 53, 55, 81, 87, 90, 91, 92, 99, 125, 174.
Micenn, 92, bk. Berekât.
Mihail V., 13.
Mihail VI., 14, 170.
Mikâil, 63.
Minuçehr, 8.
Mardasî, Mirdasîler, Mirdasoğulları emîrliği, 17, 19, 20, 22, 25, 26, 27, 28, 45, 46, 54, 173.
Monomak, IX. Konstantin, 3, 4, 14.
Muallâ, 36, 39.
Mubarekşah, 129.
Muhammed, Ebû Câfer, 28, 29,
Muhammed, Ebû Gânim, kadı, 136.
Muhammed, Peygamber, 16.
Muhammed, vezir, 86.
Muhammed, Ebîverdî, 59.
Muhammed Şeybanî, 161.
Muhammed Tapar, sultan, 115, 116, 118, 120, 121, 127, 130, 131, 136, 138, 140, 142, 178, 179.
Muhsin, Ebulmealî, 141.
Muktedi Biemrillah, 40, 43, 69, 70, 175.
Munkiz, 55.
Munkizoğulları, ailesi, 54, 66.
Muradiye, 4.
Murat Havzası, 9, 23.
Murad Irmağı, 29.
Musbih, 114.

Muntansır, Fatımî halifesi 20, 21, 28, 41, 171.
Musul, VII, 2, 51, 52, 57, 58, 59, 69, 73, 80, 82, 100, 106, 111, 113, 115, 116, 121, 124, 136, 152, 153, 169, 175, 177, 178, 179.
Müeyyedülmülk, vezir, 76, 77.
Müslim, Şerefüddevle, VII, VIII, 50, 51, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 63, 80, 81, 173, 174.
Müslimiye, 110.
Müstâli, halife, 90, 91.
Müstazhir Billah, halife, 75, 91, 92, 121, 175.

N

Nâdir, kale, 139.
Nahçıvan, 7, 8.
Nasr, Haleb Mirdasî, emîri, 46, 47, 173.
Nasr, Nizamüddin, Mervanlı emîri, 6, 9, 18, 45.
Nâsırüddevle, Fatımî, veziri, 28.
Nasruddevle, Fatımî kumandanı, 43, 66, 174.
Nâvekiyye Türkmenleri, 169, 172, bk. Yabgulu, Yıva Türkmenleri,
Nchrülccvz, 29.
Nikephoros Bryennios, 5, 170.
Mikephoros Melissenos, 12, 172.
Niş, 95.
Nişabur, 3.
Nizamülmülk, 7, 8, 32, 38, 39, 76, 171.
Nizip, 9, 23.
Normanlar, 13, 15, 97, 171.
Nuh Türkî, 64.
Nûman, kale, 25.
Nusaybin, 9, 23, 69, 113, 114, 175.
Nümeyroğulları, 55, 116.

O

Oğuzlar (Uz), 15, 18, 19, 20, 21, 171.
Orta-Anadolu, 12.
Orta-Doğu, VIII, 1, 13, 27, 28, 100, 106, 126.
Orta-Doğu İslâm Dünyası, 101, 106.
Orta-Suriye, 54.

Ö

Ömer, Azaz valisi, 107, 176.
Ömer, halife, 99.
Öner, 77.
Özkent, 18.

P

Palu, 11.
Pasin, 4.
Pasin Ovası, 5, 170.
Peçenek Türkleri, Peçenekler, 4, 13, 14, 15, 95, 171.
Pierre Barthelméy, 105.
Pierre l'Ermite, 95, 104.
Pons, 137, 179,
Porsuk, emîr, 63, 75, 121, 123, 136, 137, 138, 179.
Psellos, 14.

R

Râban, 59.
Rafeniyye, 45, 139.
Rahbe, 69, 83, 115, 140, 154, 160, 161, 163, 164, 166, 175, 177.
Rakka, 69, 72, 130, 175.
Rambaud de Orange, 96.
Raymond de Saint-Gilles IV., 96, 97, 102, 107, 108, 110, 154, 160, 161, 162, 177.
Remle, 25, 26, 35, 42, 43, 99, 172, 173.
Resultekin, 37.

Rey, VII, 3, 4, 7, 71, 73, 76, 77, 83, 86, 147, 175.
Rıdvan, Fahrülmülûk, VIII, 74, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 91, 92, 93, 100, 101, 104, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 129, 131, 136, 140, 143, 147, 150, 151, 154, 161, 162, 163, 167, 176, 177, 178.
Rîf, 41.
Robert II., Flandr kontu, 96, 97, 99, 105.
Robert, Normandiya kontu, 96, 97, 99.
Robert, Vermandois dükü, 96.
Roger, 96, 137, 138, 141.
Romanos Diogenes, 11, 12, 13, 15, 21, 22, 32, 45, 172.
Romen Argyre III., 13.
Rûc, 176.
Rumeli, 94.
Rustov, 10.

S

Sabave, İspehbud, 112, 116, 152.
Sâbık, Haleb emîri, 47, 48, 49, 50, 51, 53, 54, 173.
Sabuk, emîr, 5, 6, 170.
Sadr, emîr, 154.
Sâduddevle Gevherâyin, 70.
Saffah, Ebulabbas, 16.
Saffarîler, 16.
Safiye Hatun, 53.
Safvetülmülk Hatun, 150, 162, 165.
Sâid, Haleb Reisi, 129, 130, 132.
Saîd, Mervanlı, 18.
Saint Pierrée Kilisesi, 105.
Sâlim, Haleb kalesi kumandanı, 64.
Saltuk, emîr, 5.
Samandağı (Süveydiye), 65, 103, 172.
Samanîler, 16.
Samsat (Sümeysat), 100.
Sandak (Sunduk), 5, 11, 23, 24, 45, 50, 172.
Sasun, 5.
Savtekin, Büyük Selçuklu Devleti emîri, 11.
Savtekin, naib, hâdim, 86, 147, 148, 149.
Savverân, 177.
Sayda, 26, 66, 174, 175.
Seb'în, 72, 175.
Selçuklu, Selçuklular, VII, 1, 4, 8, 14, 15, 18, 27, 34, 66, 94, 98, 126, 169.
Selçuklu Devleti, 17.
Selçukoğulları, 62.
Selçuklu Sultanlığı, 4, 37.
Selemiye, 111, 141.
Serhenkoğlu, emîr, 50.
Sermin, 108, 111, 177.
Sevâd, 155, 156.
Sevinç, 87.
Sıffîn, 179.
Siirt, 154.
Silivri, 97.
Silvan (Meyyâfârikîn), 2, 70, 149, 154.
Sincar, 100, 113, 115.
Sivas, 6, 11, 12, 170.
Siverek, 9, 29.
Sofya, 95.
Sökmen, Ahlat Şahı, 118, 121, 122.
Sökmen, Artukoğlu, 85, 86, 87, 89, 91, 92, 100, 101, 111, 125, 150, 153, 177.
Stefanos, 3, 170.
Sudanlılar, 165.
Sultan, Şeyzer emîri, 121.

Sultanşah, 135, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 167, 179.
Sungur, 139.
Sungurca, 77.
Sur, 22, 26, 39, 66, 173.
Suriye, VII, VIII, 1, 17, 18, 27, 34, 37, 38, 39, 40, 42, 43, 44, 48, 49, 50, 54, 56, 60, 65, 66, 67, 69, 73, 74, 78, 80, 81, 84, 86, 89, 90, 94, 102, 104, 106, 114, 115, 116, 117, 120, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 130, 148, 153, 155, 158, 159, 160, 163, 166, 173, 178.
Suriye Batınîleri, 128, 129.
Suriye ve Filistin Selçuklu Devleti, VII, VIII, 38, 39, 40, 42, 52, 55, 58, 60, 61, 64, 66, 78, 83, 84, 86, 87, 91, 94, 125, 142, 150, 151, 167, 173, 174.
Suruç, 55, 84, 85, 86, 100, 176.
Süleyman, Cizre Mervanlı emîri, 2.
Süleyman, İlgazioğlu, 100.
Süleyman, İlgazi'nin yeğeni, 143, 145, 179.
Süleymanşah, Kutalmışoğlu, VII, VIII, 11, 36, 37, 53, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 65, 81, 147, 172, 174.
Sürmeli, 7, 171.
Süveydiye, 59, bk. Samandağı.

Ş

Şahruh, emîr, 154.
Şavşat, 7.
Şebib, 55.
Şebinkarahisar, 5.
Şeddadoğulları ve Beyliği, 3, 10, 170.
Şemsüddevle, Yağısıyan'ın oğlu, 100, 101, 103, 106, 152.
Şeria Vadisi, 165.
Şeyhüddeyr, 88.
Şeyzer, 54, 121, 138, 152, 174.
Şirek, 8.
Şöklü, VII, 24, 35, 36, 37, 38, 41, 42, 172, 173.

T

Taberiyye, 25, 36, 37, 39, 124, 155, 156, 172, 176, 178.
Taberiyye Gölü, 25.
Taberiyye Savaşı, 37, 41.
Tahirîler, 16.
Tahran, 3.
Tamgaç Han I., 18.
Tancréd, 96, 97, 99, 102, 105, 109, 110, 111, 112, 114, 117, 118, 119, 120, 123, 128, 155, 156, 159, 177, 178.
Tanza, 113.
Taşh, köy, 77, 175.
Tavdanos, 6.
Telbâşir, 59, 88, 116, 117, 121, 122, 178.
Temimoğulları, 18.
Temliknâme, 120.
Temürtaş (Demirtaş), 142, 144, 145, 179.
Tercan, 5.
Terken Hatun, 74, 147, 175.
Tesalya, 15, 171.
Theodora, 13, 14, 170.
Tıradüzzeynebî, 30, 31,
Tiflis, 7, 8, 10, 11.
Toronto, 96.
Toros, Ermeni, 10, 85, 98, 176.
Toros Dağları 11, 23.
Toulouse, 96.
Trablusşam, 17, 37, 39, 67, 68, 117, 126, 157, 158, 159, 160, 164, 175, 177, 178, 179.
Trakya, 97.

Trabzon, 10.
Trialet, 7.
Tuğrul Bey, sultan, VII, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 28-29, 169, 170, 171.
Tuğtekin, Selçuklu emîri, 7.
Tuğtekin, Zahîrüddîn, Ebû Mansur, Atabek, 77, 88, 89, 117, 122, 123, 124, 130, 131, 132, 133, 135, 137, 138, 139, 140, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 178, 179,
Tulhum, 6, 29.
Tulunoğulları, 16.
Tuna Irmağı, 14, 15, 96, 170.
Tutuş, Dukak'ın oğlu, 162, 164, 165, 166, 167, 177.
Tutuş, Tacüddevle, VII, VIII, 38, 43, 44, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 58, 60, 61, 62, 63, 64, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 92, 125, 147, 148, 149, 150, 154, 160, 162, 164, 167, 173, 174, 175.
Türk, Türkler, Türkiye, VII, 1, 4, 24, 94.
Türk-İslam Âlemi, 53.
Türkiye Selçuklu Devleti, VII, 57, 59, 65, 77, 176, 178.
Türkman et-Türkî, 51, 172.
Türkmen Musa, 154.
Türk Zengiler Devleti (Suriye ve Musul Atabekleri), VIII,

U

Uç, 18.
Ukayloğulları, 82, 175.
Ulviye, 32.
Umûriyye, 12, bk. Amorion.
Umurtekin, 22.
Urban II., papa, 95, 96.
Urfa, VIII, 6, 9, 29, 57, 63, 67, 69, 71, 73, 84, 85, 98, 100, 101, 111, 118, 126, 152, 155, 156, 172, 174, 175, 176, 178.
Urfa Haçlıları, 118.
Urfa Haçlı Kontluğu, 98, 118, 156, 176.
Urmiye Gölü, 2, 7.
Uş, 18, bk. Uç.
Uzlar (Oğuzlar), 13.

Ü

Ürdün, VII.

V

Van Gölü, 3, 4, 6, 8, 28, 170.
Vasil, Malazgirt muhafızı, 4, 29.
Vatikan Kilisesi, 94,
Vehsudan, 2.
Verd, 47.
Vermandois, 96.
Vessab, emîr, 47, 48, 55, 100.

W

Walter von Breteuil, 95.
Walter von Teck, 95.

X

Xiphilin, 14.

Y

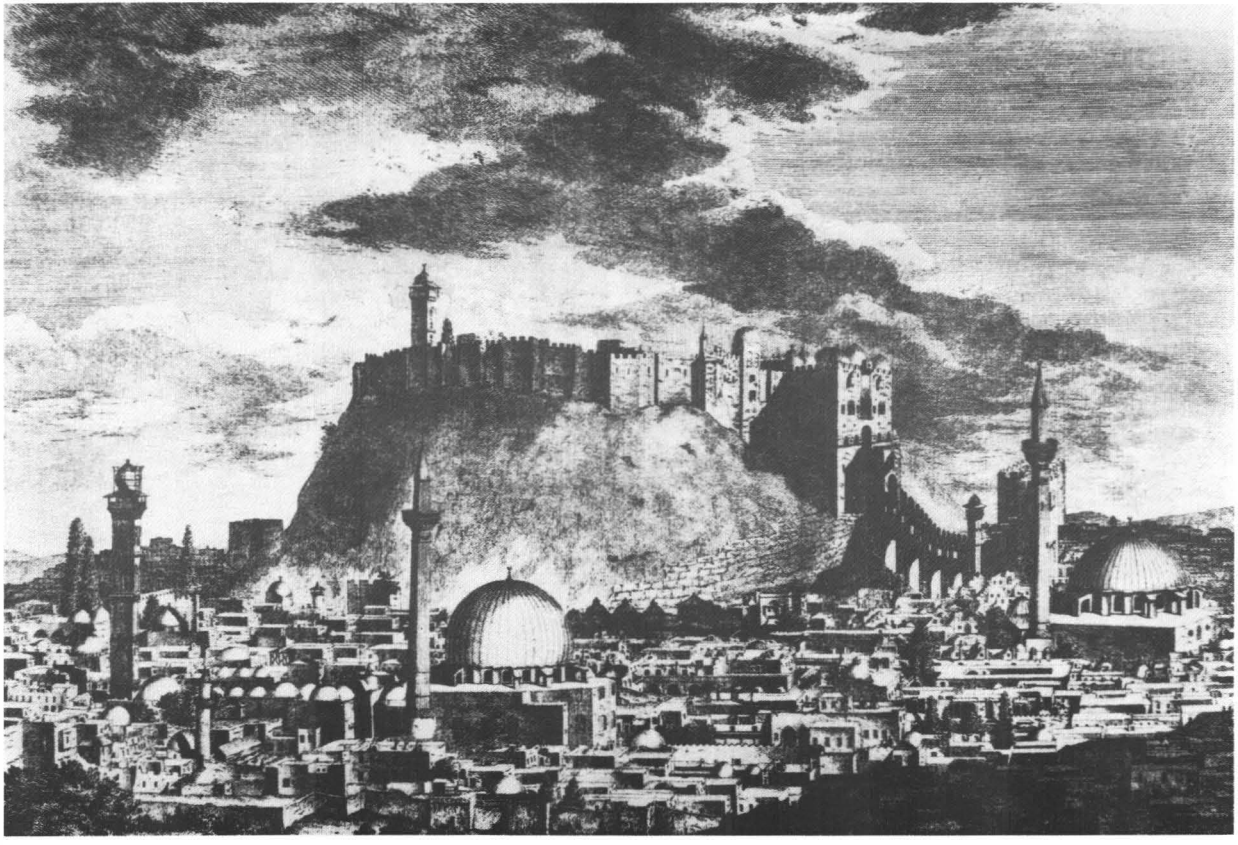
Yabgulu Türkmenleri (Yıva, Nâvekiyye Türkmenleri), VII.
Yafa, 40, 43.
Yağısıyan, Alpoğlu, 63, 65, 67, 68, 69, 71, 72, 77, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 106, 125, 149, 150, 151, 152, 174, 175.
Yağısıyan, Artuklu, 144.
Yâhız, emîr, 159.
Yakub, Abakoğlu, 74, 79, 88, 175.

Yakutî, Artuklu, 87.
Yakutî, Şehzade, 3, 5, 6, 7, 11, 170, 172.
Yaruk, emîr, 75, 77.
Yaruktaş, emîr, 135, 137, 138, 139, 140, 141, 179.
Yeldeniz, 28.
Yeltekin, 154.
Yıva Türkmenleri. bk. Yabgulu, Nâvekiyye Türkmenleri.
Yukarı-Dicle yöreleri, 29.
Yusuf, Abakoğlu, 72, 74, 77, 84-85, 87, 88, 104, 125, 175, 176.

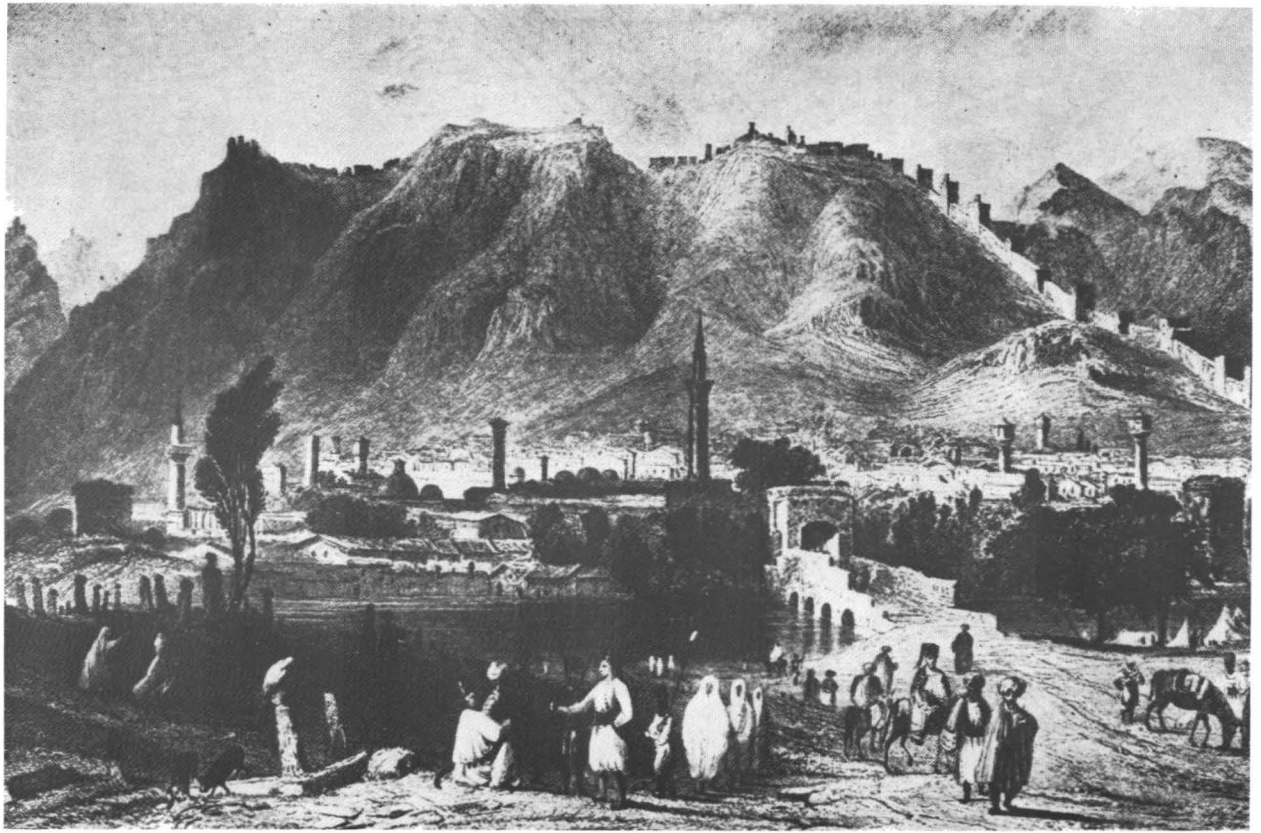
Z

Zagros Dağları, 2.
Zap Suyu, 2.
Zengi, Hemedan emîri, 121.
Zengi, İmadüddin, 73.
Zerdana, 108, 119, 177.
Zoe, 13, 14.
Züccâciye Medresesi, 73.

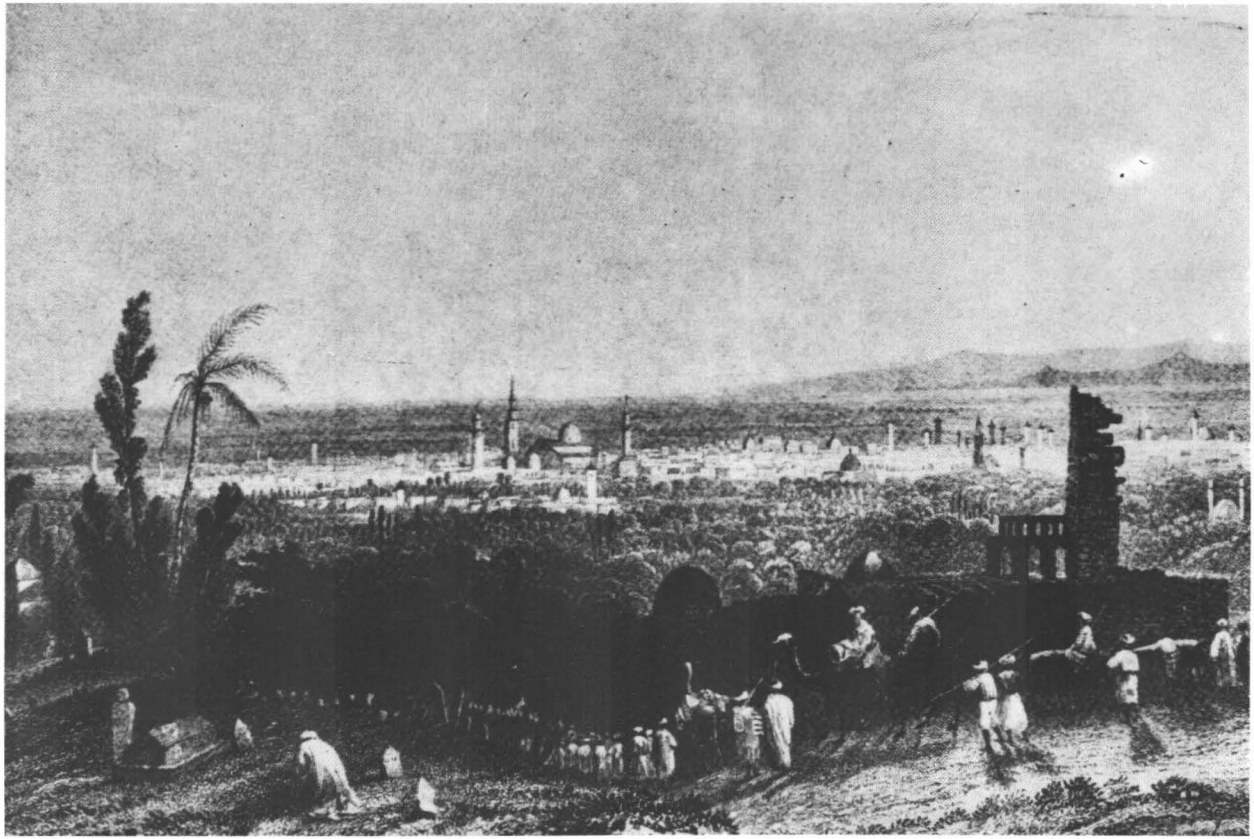
RESİMLER
VE
HARİTALAR

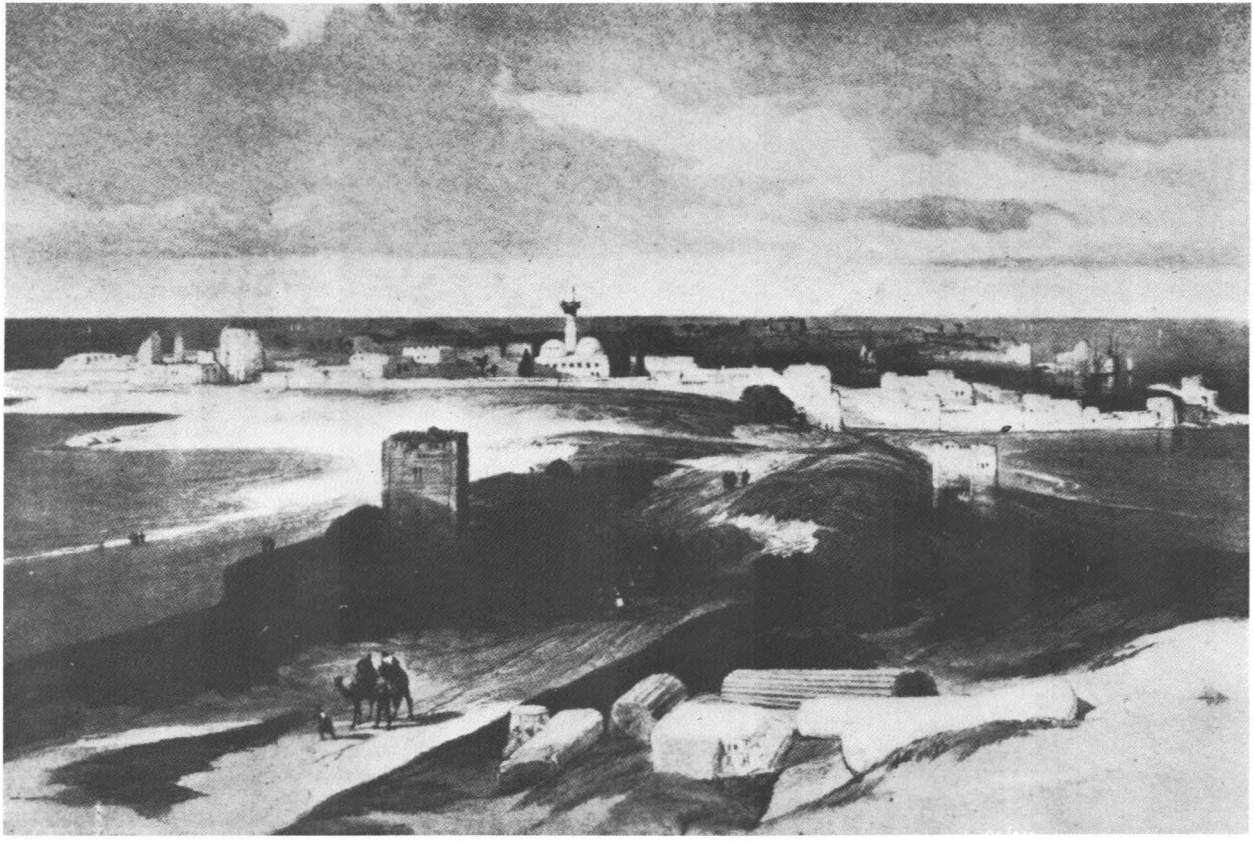
Nr. 1 — Haleb, A. Dramound'un gravüründe XVIII. yüzyılda şehir ve kale görünüşü (J. Sauvaget, Alep. Album, pl. XLVIII).

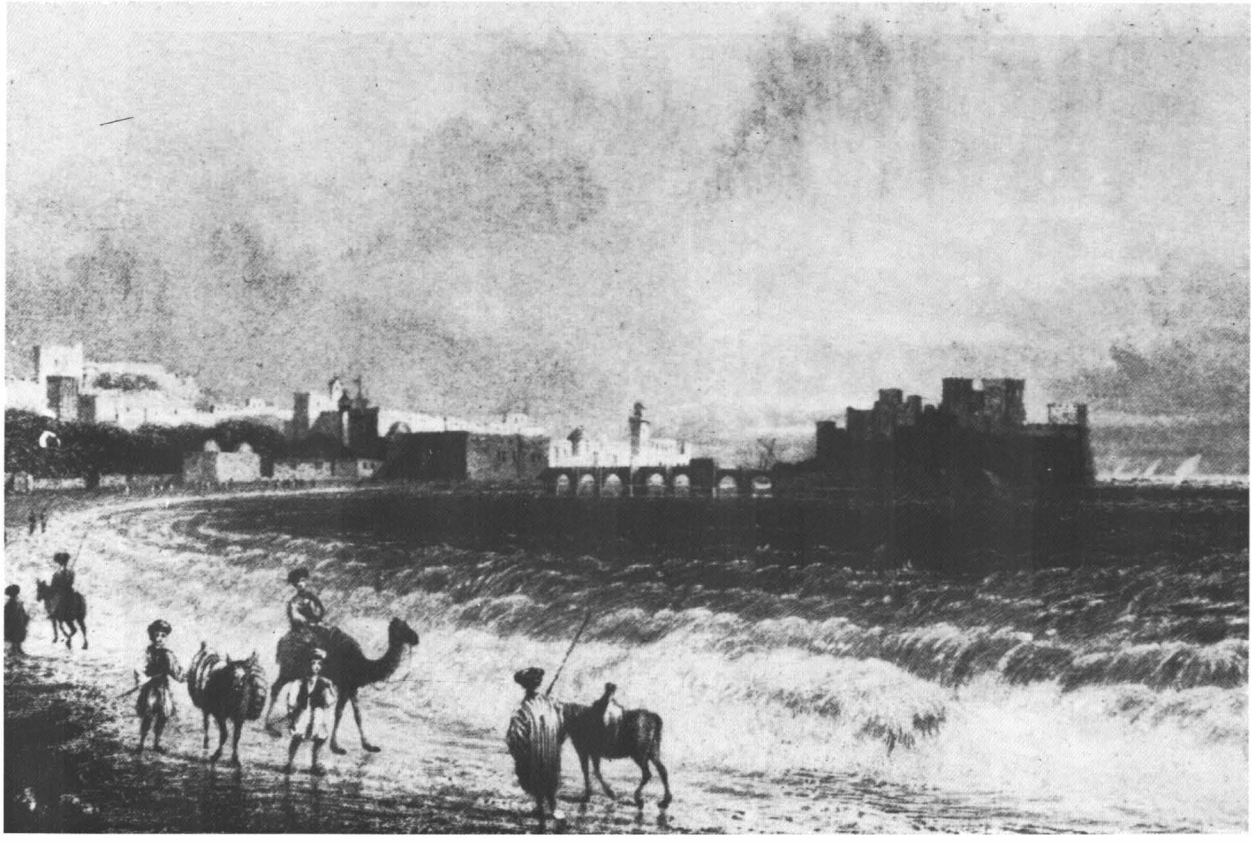
Nr. 4 — Antakya, Âsi ırmağının karşı kıyısından görünüşü (Runciman, I. Resim IV).

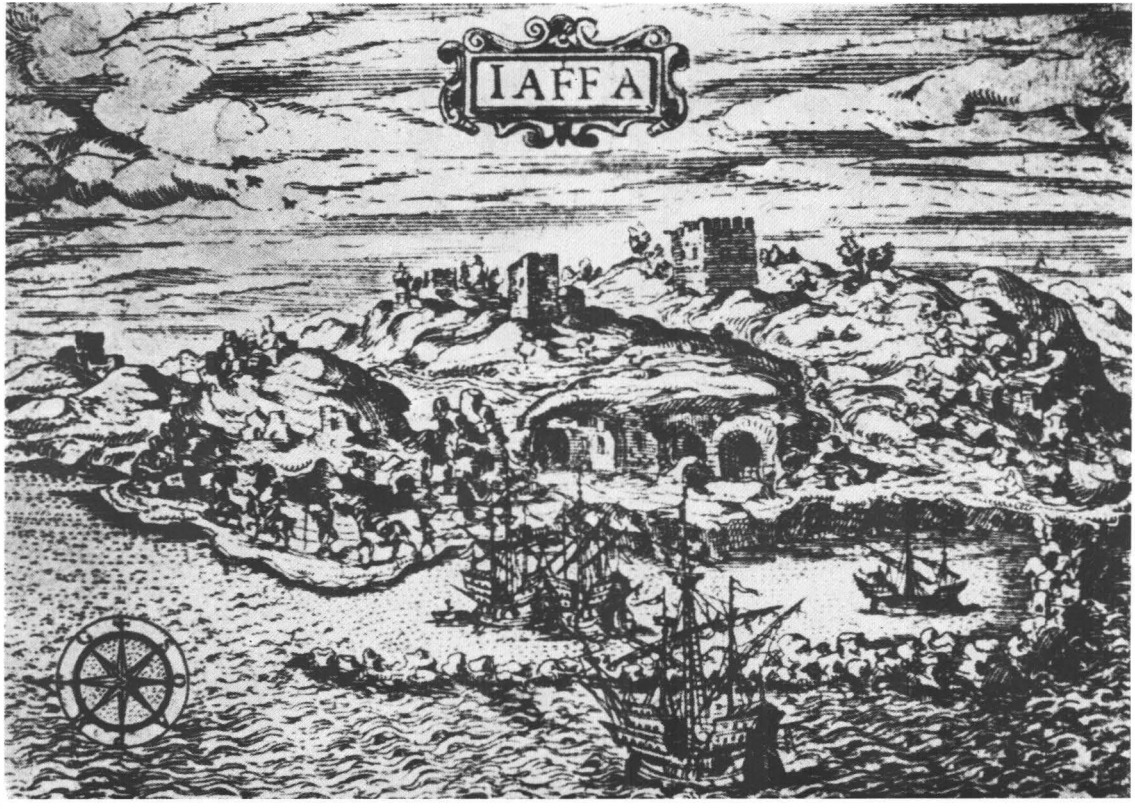
Nr. 5 — Dımaşk (Şam), kuzey-batıdan görünüşü (Runciman, II. Res. IV).

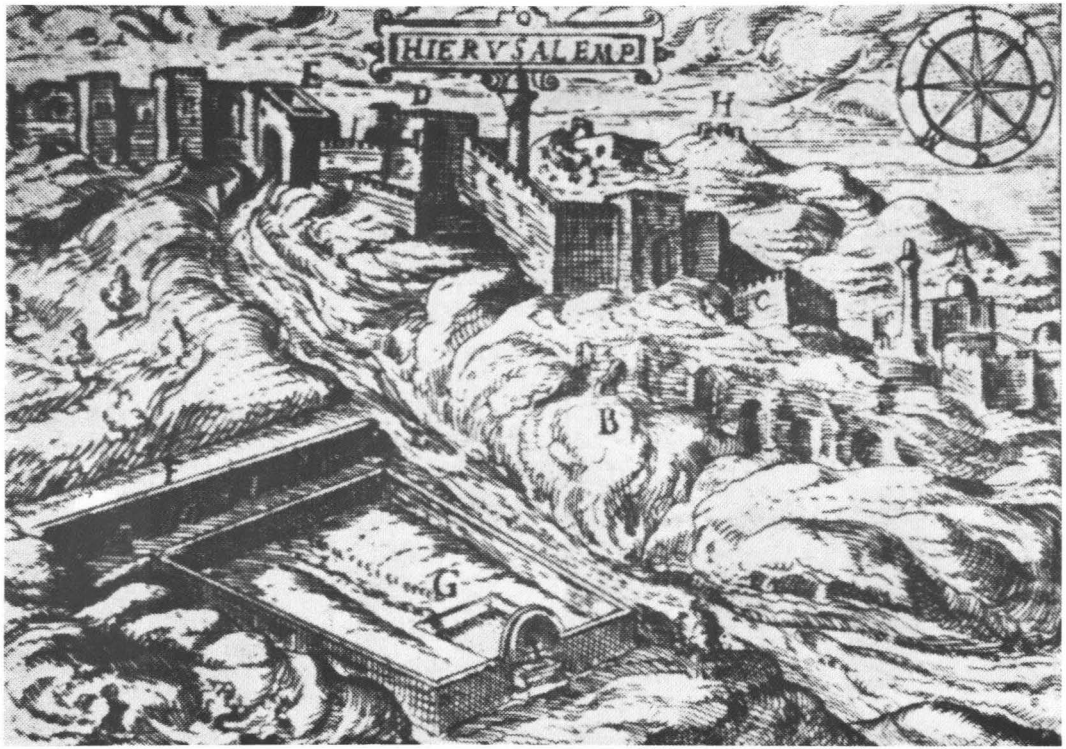
Nr. 6 — Sur, 1839'daki görünüşü (Runciman, III. Res. III).

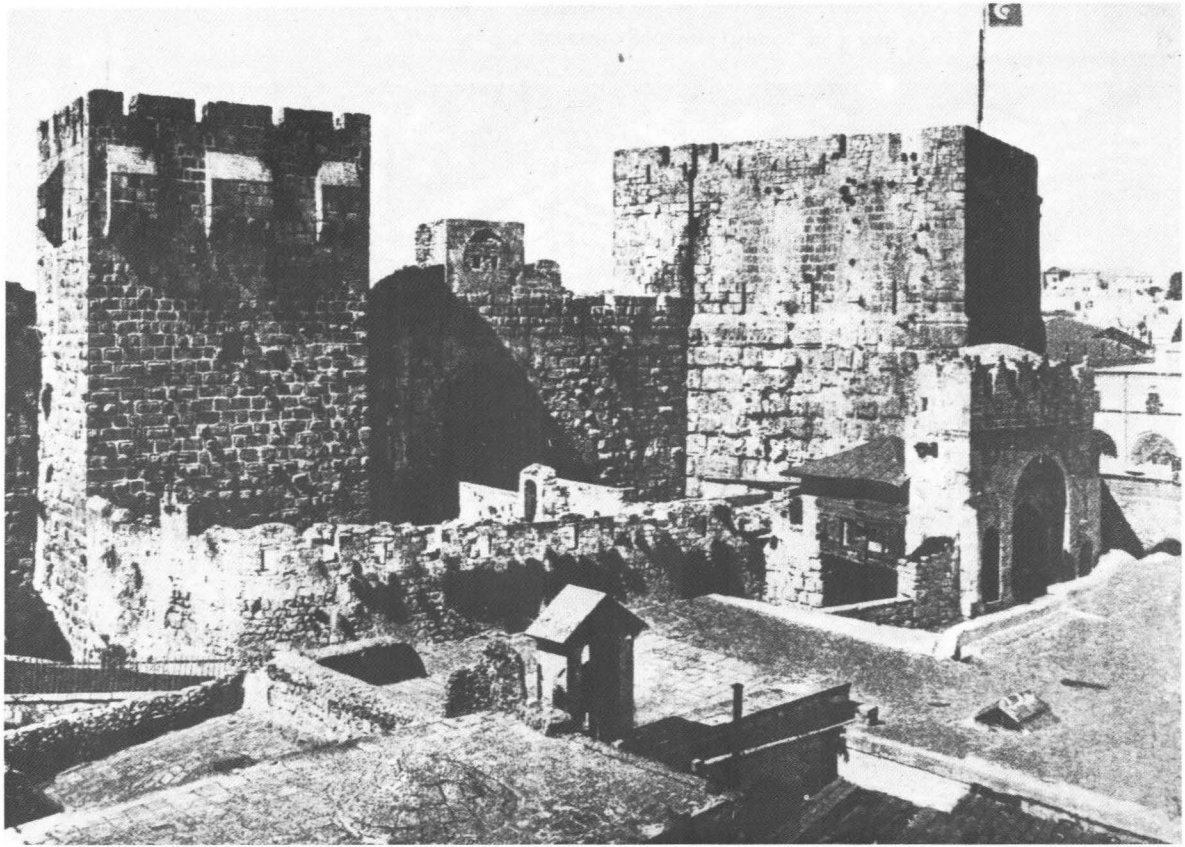
Nr. 7 — Sayda, kaleden bir görünüş (Runciman, III. Res. IV).

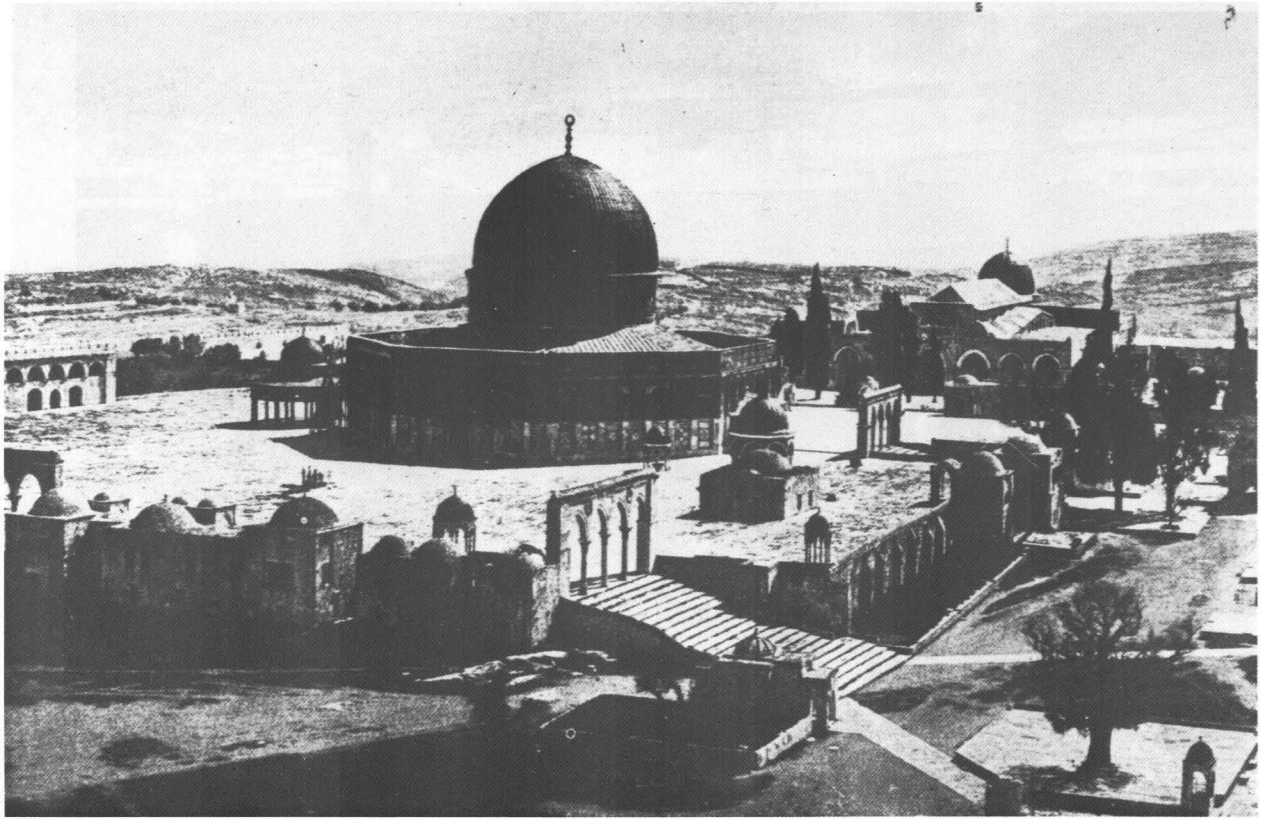
Nr. 8 — Yafa, liman görüntüsü (Runciman, I. Res. VII).

Nr. 9 — Kudüs, güneyden görünüşü (Runciman, I. Res. VIII).

Nr. 10 — Kudüs, Davud kulesi (İA. "Kudüs" mad.).

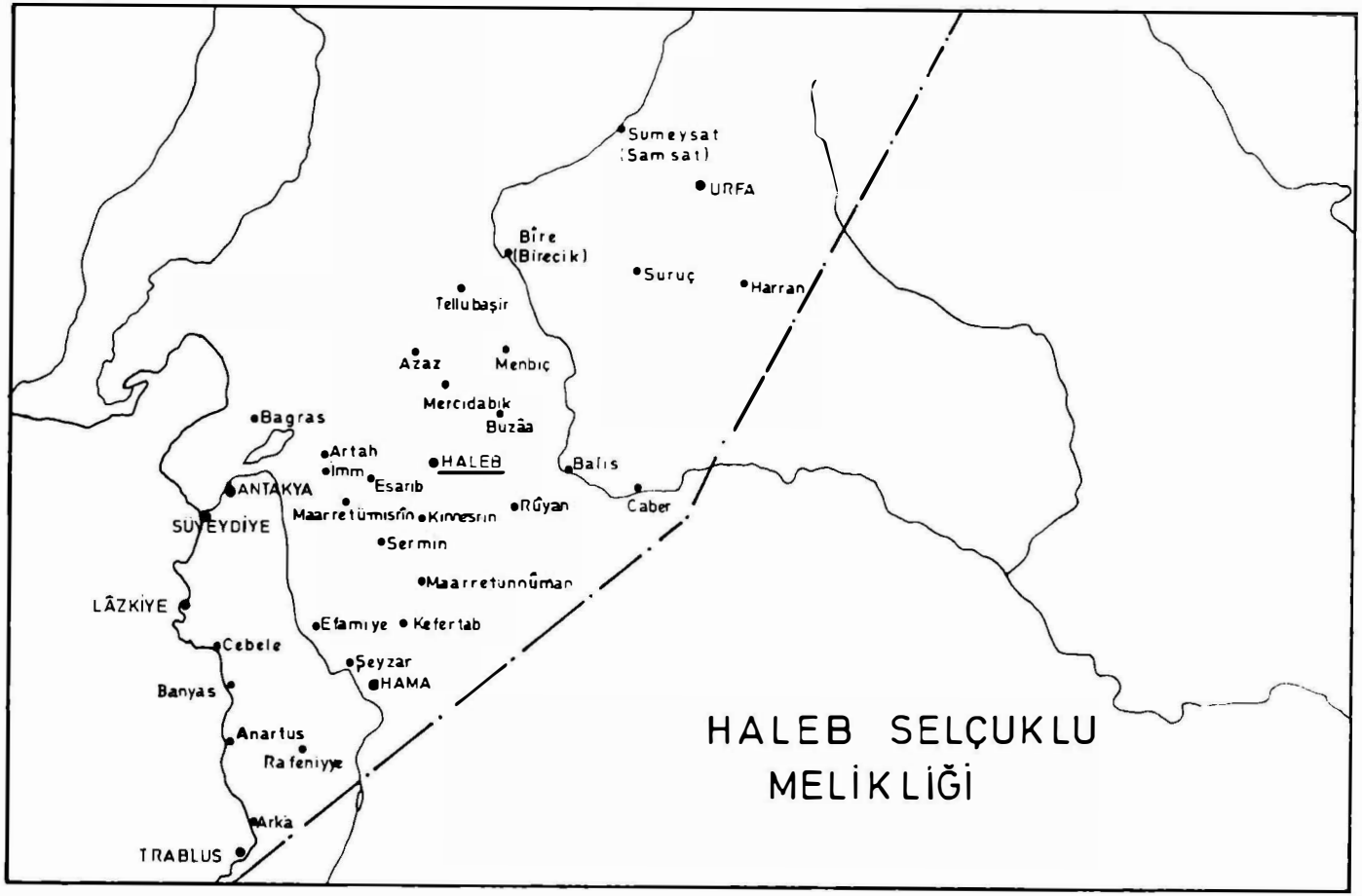
Nr. 11 — Kudüs, Kubbetüssahra (İA.).

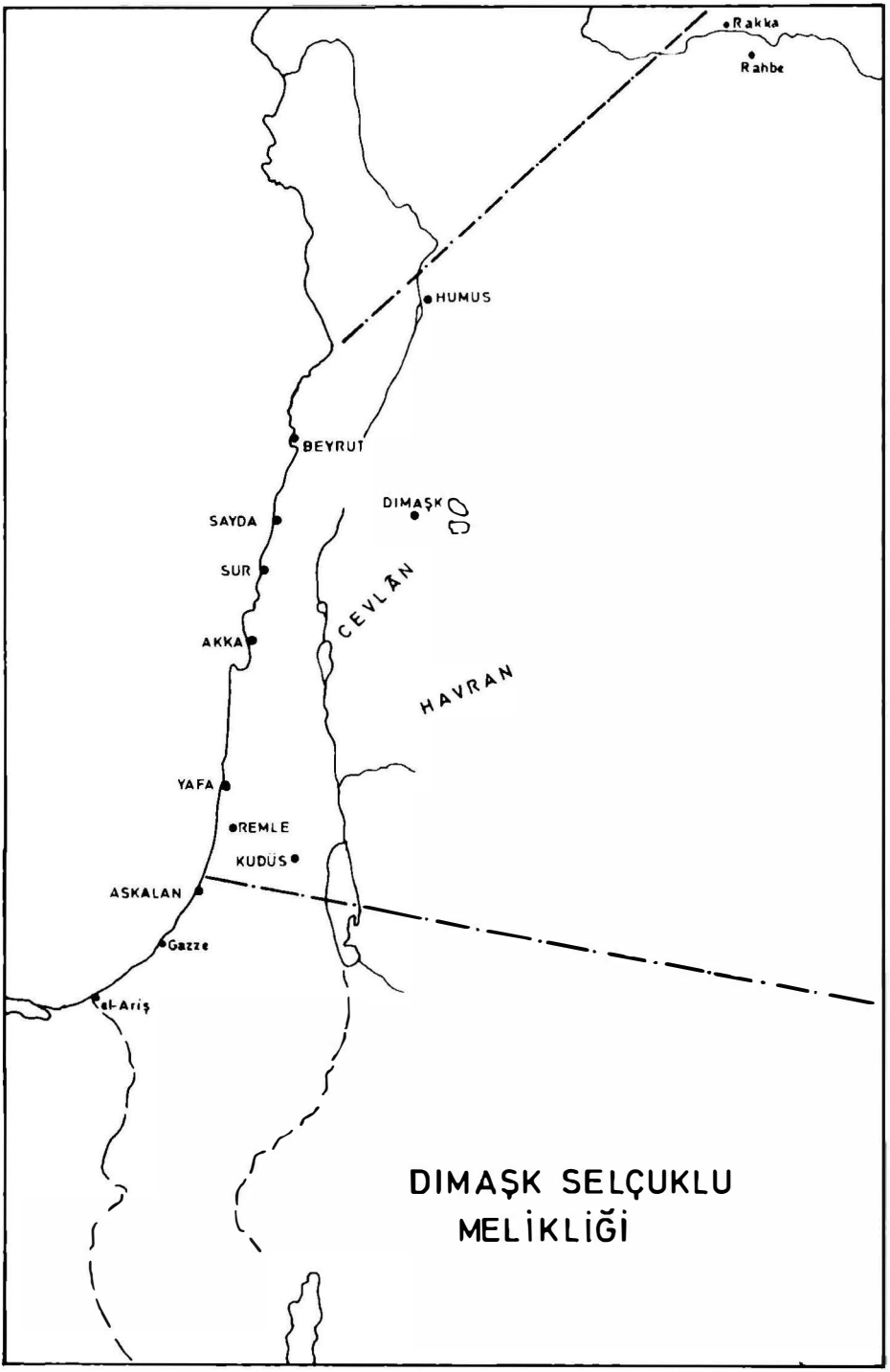
Nr. 12 — Kudüs, Mescidülaksa (İA.).

Nr. 13 — Remle, bir görünüm (Runciman, I. Res. VI).

Sumeysat
(Samsat)
URFA
Bîre
(Birecik)
Suruç
Harran
Tellubaşir
Azaz
Menbiç
Mercidabik
Bagras
Buzâa
Artah
HALEB
Imm
Esarib
Balis
ANTAKYA
Caber
SUVEYDİYE
Maarretümisrin
Kinnesrin
Rûyan
Sermin
Maarretunnûman
LÂZKİYE
Efamiye
Kefertab
Cebele
Şeyzar
HAMA
Banyas
Anartus
Rafeniyye
Arkâ
TRABLUS
HALEB SELÇUKLU
MELİKLİĞİ

Harita : II

Rakka
Rahbe
HUMUS
BEYRUT
DIMAŞK
SAYDA
SUR
AKKA
CEVLAN
HAVRAN
YAFA
REMLE
KUDÜS
ASKALAN
Gazze
el-Ariş
DIMAŞK SELÇUKLU
MELİKLİĞİ

ISBN 975 - 16 - 0124 - X

Fiyatı : 7000 Lira